

ЗОЯ АФАНАСЬЄВА

**БІБЛІОТЕКА
КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО
ІНСТИТУТУ
(1906–1920)**

Монографія

Кіевскій Коммерческій Институтъ.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Інститут книгознавства

ЗОЯ АФАНАСЬЄВА

**БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ
(1906–1920)**

Монографія

Київ 2024

УДК 027.7(477-25)КНЕУ”1906/1920”

Афанасьєва З. Б. Бібліотека Київського комерційного інституту (1906–1920):
монографія / Зоя Афанасьєва; НАН України, Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського. – Київ, 2024. – 221 с.

Науковий керівник

Ціборовська-Римарович І. О.

Науковий редактор

Заєць О. В., кандидат історичних наук

Рецензенти

Денисенко В. А., доктор історичних наук,

Чуткий А. І., доктор історичних наук

Затверджено до друку вченою радою

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Протокол № 7 від 11 липня 2024 р.

Монографія є результатом наукового опрацювання фонду бібліотеки Київського комерційного інституту, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, шляхом виявлення та вивчення провенієнцій, які свідчать про історію побутування книг. З'ясування місця перебування видань книгозбірні стало поштовхом до вивчення архівних матеріалів Київського комерційного інституту, що зберігаються в Державному архіві м. Києва. Під час дослідження визначено нові факти з історії інституту та його бібліотеки. Завдяки збереженому бібліотечному зібранню першого приватного вищого навчального закладу в м. Києві – Київського комерційного інституту, виявлено характерні риси книжкової культури київської інтелігенції початку XX ст. В роботі доведено велике значення бібліотеки Київського комерційного інституту в житті вищого навчального закладу та в збереженні української книжкової спадщини.

The monograph is the result of a scientific study of the Kyiv Commercial Institute library collection which is kept in the department of library and historical collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, by identifying and studying provenances that testify the history of books. Finding out the location of the book collection became the impetus for studying the archival materials of the Kyiv Commercial Institute, which are stored in the State Archives of Kyiv. During the scientific research, new facts from the history of the institute and its library were determined. Due to the library collection safety of the first private higher educational institution in the city of Kyiv - the Kyiv Commercial Institute, the characteristic features of the book culture of the Kyiv intelligentsia of the beginning of the 20th century were revealed. The monograph proves the great importance of the Kyiv Commercial Institute library in the life of the higher educational institution and the historical keep of the Ukrainian book heritage.

ISBN 978-617-14-0298-0

ISBN 978-617-14-0298-0

ISBN 978-617-14-0299-7

© З. Афанасьєва 2024

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2024 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
Розділ І	
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія вивчення інститутської книгозбірні	8
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження	20
Розділ ІІ	
БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ: ІСТОРІЯ, СТРУКТУРА, БІБЛІОТЕКАРІ	
2.1. Засади створення Інституту та історична доля книгозбірні	27
2.2. Структурні підрозділи Інституту та бібліотеки	52
2.3. Бібліотекарі та викладачі – фундатори інститутської книгозбірні	69
Розділ ІІІ	
КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ЗІБРАННЯ ІНСТИТУТУ	
3.1. Склад і зміст бібліотечного фонду	76
3.2. Комплектування та використання книжкового фонду	106
3.3. Бібліотечні приміщення та їх оснащення	136
3.4. Провенієнції на книжкових виданнях та їх значення при реконструкції бібліотечного зібрання	139
ПІСЛЯМОВА	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	152
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	164
ФОТОГАЛЕРЕЯ	173

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН СССР	Академия наук Союза Советских Социалистических Республик
Б. К. Ж. Д.	Библиотека Кабинета железнодорожного
Б. У. К. К. И.	Библиотека учебников Киевского коммерческого института
ВБЗІК	Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ВКК	Вищі комерційні курси
ВНООФ	Відділ наукової організації основного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ВУАН	Всеукраїнська академія наук
ДАК	Державний архів м. Києва
ЗВО	Заклад вищої освіти
ІР НБУВ	Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
КІНГ	Київський інститут народного господарства
К. К. И. С. К.	ККИ Страховой кабинет
ККІ	Київський комерційний інститут
КПІ	Київський політехнічний інститут
К. Т. К. К. И.	Кабинет торговлеведения ККИ
КТСРКЗ	Киевское общество содействия распространению коммерческих знаний [київське товариство сприяння розповсюдженню комерційних знань]
НБУВ	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Од. зб.	Одиниця збереження
ТПВКО	Общество попечения о высшем коммерческом образовании [Товариство піклування про вищу комерційну освіту]
С. Б. К. К. И.	Студенческая библиотека ККИ
С. К. К. К. И.	Статистический кабинет ККИ
Ф.	Фонд архівних документів
ЦДАВО	Центральный державный архив вищих органов власти та управління України
ЦДІАК України	Центральный державный исторический архив Украины м. Київ
ЦНБ	Центральна наукова бібліотека АН України імені В. І. Вернадського
Э. Г. К. К. И.	Экономической географии ККИ (кабинет)

ПЕРЕДМОВА

Значні зміни у формуванні книжкових фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) почалися в результаті реорганізації структури книгозбірні (1992 р.). Після систематизації масиву дореволюційних бібліотек та історичних зібрань Відділу, серед яких були фрагменти книгозбірень державних установ, навчальних закладів, приватних колекцій, зокрема знаходилась незначна колекція бібліотеки Київського комерційного інституту (ККІ), поступово почалось їхнє доукомплектування з відділу обмінно-резервних фондів, яке наразі триває більше 30 років. За цей час з невеликого фрагменту бібліотеки ККІ, завдяки ретроспективному поповненню її книжкового фонду, була реконструйована фундаментальна книгозбірня інституту та книжкові зібрання навчально-допоміжних підрозділів.

У процесі роботи з книжковим масивом бібліотеки ККІ, вивчення провенієнцій, які у більшості випадків є визначним та єдиним чинником для реконструкції втрачених на сьогодні чи історично розпорошених книгозбірень минулих років, дало змогу більш детально систематизувати розміщення літератури у фонді книгозбірні інституту. На основі проведеного історико-книгознавчого дослідження виявлено шляхи та джерела поповнення фонду бібліотеки ККІ. Дослідження примірників даної книжкової колекції, що зберігаються в НБУВ, аналіз їхніх провенієнцій, дали змогу встановити шляхи надходження видань до фондів книгозбірні, а саме: водночас з традиційним комплектуванням літературою через купівлю, обмін та пожертви поповнення йшло також з приватних бібліотек і книжкових зібрань викладачів інституту О. М. Гуляєва, О. О. Ейхельмана, О. О. Русова та ін., так і, зокрема, з придбаних приватних бібліотек М. В. Самофалова, С. М. Бараца, С. Б. Соколова.

Поглиблене вивчення історії та функціонування бібліотеки ККІ на основі архівних першоджерел допомогло визначити роль фундатора Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського в організації і становленні першого в Україні приватного закладу вищої освіти економіко-фінансового профілю.

Діяльність бібліотеки ККІ розпочалася у 1906 р., коли відомий історик, джерелознавець, архівознавець, професор Університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольський заснував приватні Вищі комерційні курси, реорганізовані у 1908 р. у Комерційний інститут. Разом з зазначеними курсами була організована невелика бібліотека, склад книжкових фондів якої відповідав навчальній програмі, затвердженій Міністерством торгівлі та промисловості.

Безумовно, виникнення нового інституту економіко-фінансового профілю повністю відповідало зростаючим потребам як вітчизняної промисловості й торгівлі, так і місцевим запитам суспільно-державних установ, яким бракувало фахівців з різних галузей економічних і фінансових наук. Таким чином, для підготовки професійних кадрів необхідно було забезпечити фонди бібліотеки різноманітною фаховою літературою з різних галузей знань.

Єдине ґрунтовне наукове дослідження, яке розкриває чисельні аспекти історії та діяльності ККІ (професорсько-викладацький склад, наукові розвідки, зміст та структура

навчального процесу, тощо), крім історії та функціонування бібліотеки цього закладу вищої освіти, розглядались у динаміці та контексті історії України початку XX ст. у монографії А. І. Чуткого «Київський комерційний інститут: витoki та історичний поступ (1906–1920 рр.)».

Тривалий час дослідження бібліотек державних установ, навчальних закладів, особливо кінця XIX – початку XX ст., вважались неактуальними. Невипадково, що книжкові колекції зберігалися у книгосховищах фактично неопрацьованими, розпорошеними і залишалися поза увагою фахівців. Значна частина бібліотечної історико-культурної книжкової спадщини сьогодні вже введена до наукового обігу¹, але деякі книжкові зібрання та колекції, реконструйовані завдяки копіткій бібліотечній та атрибуційній роботі науковців НБУВ, поки що залишаються невідомими для широкого кола користувачів. До такої категорії книжкових фондів, які відкривають нові сторінки національної культурної спадщини минулого, належить і бібліотека ККІ, яка не була до цього часу об'єктом спеціального історико-книгознавчого дослідження. Вивчення історії бібліотек навчальних закладів вищої освіти відіграє важливу роль у висвітленні діяльності цих установ та розкритті соціально-культурного значення досліджуваних книгозбірень у розвитку науки, освіти, поглиблення навчального процесу та підготовці кадрів фахівців.

У монографії на ґрунтовній документальній основі архівних джерел і провенієнцій примірників інститутської книгозбірні розкривається історія створення бібліотеки, шляхи комплектування її фонду, структура книгозбірні, організація бібліотекознавчої справи. Наукова монографія складається з передмови, 3-х розділів, післямови, довідкового апарату, до якого входить перелік умовних скорочень, іменний покажчик та додатки.

У першому розділі висвітлюється історіографія та джерельна база передумов організації комерційних освітніх осередків в Україні кінця XIX – початку XX ст. Одним з таких закладів вищої освіти був перший у Києві приватний комерційний інститут.

Другий розділ присвячено засадам створення та історичній долі структурних підрозділів ККІ і бібліотеки, діяльності бібліотекарів, викладачів, що мали відношення до формування інститутської книгозбірні.

До третього розділу віднесено комплексне історико-книгознавче дослідження бібліотечного зібрання інституту: складу і змісту бібліотечного фонду, комплектування та використання книжкового масиву, бібліотечних приміщень та їх оснащення, значення провенієнцій у книжкових дослідженнях при проведенні реконструкції бібліотечного зібрання.

Монографія розрахована на дослідників, що працюють з ретроспективними книжковими фондами; книгознавців та фахівців з історії бібліотечної справи, а також викладачів профільних закладів вищої освіти для підготовки програм спеціалізованих навчальних курсів з історії розвитку бібліотек кінця XIX – початку XX ст. на теренах України.

¹ Дениско Людмила. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ, 2006. 224 с. Мяскова Тетяна. Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). Київ, 2005. 184 с.

Автор монографії висловлює щире подяку колегам з відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, а також співробітникам інших структурних підрозділів НБУВ за фахову допомогу та наукові консультації стосовно проведеної роботи. Особлива вдячність члену кореспонденту НАНУ, докторці історичних наук *Л. А. Дубровиній* за запропоновану тему дослідження, над якою я працювала із задоволенням; к. і. н. *М. К. Іванніковій* – своєму першому науковому керівнику; кандидатці історичних наук *І. О. Ціборовська-Римарович* – науковій керівниці за високу фахову підтримку; *О. І. Петренку* – співробітнику відділу оцифрування фондів за своєчасну якісну технічну підтримку і допомогу. А також щира подяка доктору технічних наук *М. І. Сенченку*, директору Книжкової палати України імені Івана Федорова – за фахові консультації та заохочення у автора постійного інтересу до наукових досліджень; *О. С. Метельській*, зав. читальною залом Державного архіву м. Києва – за професійне обслуговування та поглиблені бібліографічні консультації; кандидату технічних наук *Ю. В. Вунтесмері*, викладачу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – за багаторічну технічну підтримку і допомогу у підвищенні кваліфікації автора щодо використання комп'ютерних технологій; доктору історичних наук *В. А. Денисенку* – викладачу Київського відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» за науково-технічну допомогу в організації та реконструкції книжкового масиву книгозбірні ККІ. Сердечна подяка родині за моральну, матеріальну, фізичну допомогу, співучасть та святую віру у щасливий фінал родинного довготерпіння.

Розділ I

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія вивчення інститутської книгозбірні

Поширення економічної освіти на території Південно-Західного краю ² Російської імперії середини XIX – початку XX ст. пов'язане з інтенсивним розвитком промисловості, транспорту, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, логістикою та, відповідно, потребою у висококваліфікованих фахівцях у торгівлі, банківській і кооперативній справах, комунально-муніципальних службах.

У подальшому потреба у вищих комерційних навчальних закладах очікувалась ще нагальнішою: з розвитком комерційних училищ необхідно було мати значний контингент викладачів спеціальних предметів. Виникнення вищих комерційних навчальних закладів у країні вимагало наукової розробки питань торгівлі, подібно до того, як у справі розвитку і удосконалення промислової техніки, такими центрами були вищі технічні школи ³.

Комерційні інститути та курси надавали вищу комерційну, юридичну, політехнічну і педагогічну освіту для служби в торгово-промислових, суспільних, адміністративних, фінансових організаціях і для викладацької діяльності у середніх комерційних навчальних закладах.

Ці заклади відрізнялися від державних тим, що створювались на кошти приватного капіталу. Банки, біржові комітети, купецькі товариства, товариства розповсюдження комерційної освіти, меценати та інші приватні особи були значною мірою зацікавлені у розвитку комерційної освіти, яка розглядалась як необхідний крок до надання нової якості сфері приватного капіталу і встановлення спадкоємної підприємницької діяльності.

Історіографію досліджуваної проблеми у зазначений період характеризує обмежена кількість науково-дослідних праць, які, в основному, торкалися організації вищої та спеціальної середньої освіти в Російській імперії.

Дослідник А. Є. Іванов у монографії «Высшая школа России в конце XIX – начале XX века» ⁴ вперше в радянській історіографії дає аналіз неурядової вищої школи. Автор показав, що неурядова вища школа в 1900–

² Південно-Західний край – Україна у складі Російської імперії, територія українських етнічних земель, далі – Україна.

³ Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 129. Арк. 6-8.

⁴ Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – в начале XX века. Москва: Академия наук СССР, Институт истории СССР, 1991. 384 с.

1917 рр. сформувалась в систему, яка за темпами свого розвитку випередила державну. У його дослідженні також аналізується специфіка формування студентського контингенту громадських та приватних вищих навчальних закладів, що дозволяє зробити висновки про галузеві соціальні функції досліджуваних навчальних закладів.

Водночас, висвітлюючи історію виникнення та функціонування перших в Україні приватних Вищих комерційних курсів у м. Києві, які невдовзі були реорганізовані у Київський комерційний інститут, дослідник, на наш погляд, помилково стверджує, що курси були закриті за браком коштів, а їх засновник – професор Митрофан Вікторович Довнар-Запольський звертався до торгово-промислової спільноти за фінансовою допомогою, але не отримавши її, все ж став директором Київського комерційного інституту ⁵.

Насправді Вищі комерційні курси були закриті згідно з Постановою Міністерства торгівлі і промисловості від 12 травня 1908 р. з причин реорганізації їх у Київський комерційний інститут, який став правонаступником курсів ⁶.

Докторська дисертація Ю. С. Воробйової «История развития высшего образования в России (1900–1917 гг.)» ⁷ висвітлює взаємовідносини вищих навчальних закладів та громадськості, створення системи вищих навчальних закладів, організації навчального процесу та наукової діяльності. У своєму дослідженні авторка стверджує, що низка вищих навчальних закладів, серед яких і Київський комерційний інститут, належали до громадських інституцій, тобто до таких, які були організовані й функціонували за рахунок коштів громадських організацій і товариств (міське громадське управління; міщанський та купецький стани; спілки підприємців; Товариство поширення комерційної освіти; Товариство взаємного кредиту тощо), що передбачало також залучення державної фінансової підтримки.

Але з цим також не можна цілком погодитись, бо Київський комерційний інститут з самого початку свого існування (1906 р.) і довгі роки поспіль після затвердження його статуту (1912 р.) був першим в Україні приватним вищим навчальним закладом ⁸.

⁵ Там само. С. 142.

⁶ Собрание Указаний и Распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Отд. I, II полуг., Санкт-Петербург: Сенатская типогр., 1908. С. 2928.

⁷ Воробьева Ю. С. История развития общественного высшего образования в России, 1900–1917 гг. : дисс. ... доктора ист. наук : 07.00.02. Московский государственный открытый педагогический университет. Москва, 1995. 425 с.

⁸ Воробьева Ю. С. История развития общественного высшего образования в России, 1900–1917 гг. : дисс. ... доктора ист. наук : 07.00.02. Московский государственный открытый педагогический университет. Москва, 1995. С. 2.

В. Р. Лейкіна-Свірська у науковій роботі «Русская интеллигенция в 1900–1917 годах»⁹ відзначає історичний факт появи в Російській імперії оригінальних інститутів науково-навчального та просвітницького призначення, зокрема організацію комерційних інститутів у Москві та Києві. Обидва інститути університетського типу зосередили значні сили передової економічної науки, що дозволило вищій школі передреволюційної Російської імперії випускати фахівців з широким діапазоном спеціальних знань, які в історії ЗВО давали їм можливість стати професійними та інтелігентними управлінськими кадрами, а жінкам вперше отримати вищу освіту у сфері управління та підприємництва.

Дисертація Т. О. Дубровської «Общественные и частные инициативы в развитии профессионального образования в пореформенной России (1861–1914 гг.)»¹⁰ розкриває соціальні ініціативи громадського руху російських підприємців у розвитку системи професійних навчальних закладів, а також роль суспільно-педагогічного руху та приватних ініціатив у започаткуванні професійної жіночої освіти.

Історія вищої комерційної школи у Російській імперії. Комерційні інститути стали насамперед вищою школою з характерним для неї загальноосвітнім академізмом. Наукова розвідка автора заповнює значну лакуну в системі знань про комерційну освіту того часу, зокрема про роль Російської імперії у становленні й розвитку вищої комерційної школи, а також у висвітленні проблем і тенденцій світового розвитку сфери комерційної освіти.

Науковий доробок С. П. Кострикова «Коммерческие институты – первые управленческие вузы России»¹² присвячений передумовам виникнення вищої управлінської освіти у Російській імперії. Автор розглядає процес становлення вищих навчальних комерційних закладів, зміст учбових програм в інститутах і робить висновок, що ці навчальні заклади стали першими, які готували професійних управлінців вищої кваліфікації. Як приклад, автор наводить історію створення і функціонування Київського комерційного інституту під

⁹ Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 годах. Москва : Мысль, 1981. 287 с.

¹⁰ Дубровская Т. А. Общественные и частные инициативы в развитии профессионального образования в пореформенной России, 1861–1914 гг.: дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Московский государственный социальный университет. Москва, 2000. 220 с.

¹¹ Бессолицын А. А. Государство и становление системы коммерческого образования в России на рубеже XIX–XX вв. Москва, 2014. 226 с.

¹² Костриков С. П. Коммерческие институты – первые управленческие вузы России. Российские и славянские исследования : науч. сб. Минск : БГУ, 2011. Вып. 6. С. 119–126.

керівництвом професора Київського університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольського.

Першим кроком на шляху до рівноправ'я жінок у Російській імперії, а отже і першою фактичною вимогою жіночого руху повсюдно був доступ до вищої освіти, яка для деяких жінок давала також можливість продовження професійного заняття наукою.

Питанням гендерної проблеми – жіночого руху в Російській імперії в другій половині XIX ст. – початку XX ст. присвячена дисертація Н. К. Мартиненко «Женское движение в России во второй половине XIX – начале XX века»¹³, де аналізується система жіночої освіти: школи грамотності, жіночі училища, різні школи та навчальні заклади духовного відомства, ліцеї, гімназії, вищі жіночі курси та благодійні товариства.

Дослідниця гендерного руху в Україні В. В. Вірченко у науковій роботі «Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.)»¹⁴ на основі аналізу широкого кола архівних та опублікованих джерел розкриває процес розвитку жіночих навчальних закладів у м. Києві, а також визначає основні типи жіночих навчальних закладів, які існували умісті упродовж досліджуваного періоду. Авторкою доведено, що вища і середня жіноча освіта була представлена головним чином Інститутом шляхетних дівчат, 25 гімназіями як державного, так і приватного типу, та 2 жіночими училищами духовного відомства.

У дослідженні В. В. Вірченко зроблено принциповий висновок про те, що суть так званого гендерного питання головним чином полягала у реалізації права жінок на вищу освіту. Провідну роль у цьому процесі відігравали Київські вищі жіночі курси, Вечірні вищі жіночі курси А. В. Жекуліної та Фребелівський педагогічний інститут.

У дисертації К. А. Кобченко «Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920 рр.)»¹⁵ підкреслено історичну значимість вищої жіночої освіти в Україні. У 1878 р. розпочалися заняття на Вищих жіночих курсах у Києві, які впродовж тривалого часу залишались єдиним закладом вищої освіти для жінок у Наддніпрянській Україні, а на початку XX ст. стали справжнім жіночим університетом, за що дістали неофіційну назву «Жіночий університет Святої Ольги». Допущення жінок

¹³ Мартыненко Н. К. Женское движение в России во второй половине XIX – начале XX века: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Воронеж, 2002. 244 с.

¹⁴ Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2006. 207 с.

¹⁵ Кобченко К. А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920): дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12. Київ, 2004. 203 с.

до вищої освіти передбачало їхню підготовку до кваліфікованої інтелектуальної діяльності, а це, в свою чергу, стало основною запорукою зміни соціальної ролі жінки – її виходу на публічну арену, самостійного заробітку, а отже забезпечувало її самореалізацію та широку адаптацію у суспільному житті, створенні нових соціально-фахових напрямків. Вища освіта у Російській імперії, а відтак і у Наддніпрянській Україні, надавалася жінкам не в університетах, а на Вищих жіночих курсах, які отримували приватний статус, що дозволяло державі тривалий час не надавати їм прав вищого навчального закладу та будь-якої офіційної підтримки, включаючи і фінансову, цілковито перекидаючи відповідальність за їхню діяльність на професорсько-викладацький склад, студентів курсів та громадськість.

У кандидатській дисертації В. О. Веремєнко «Высшее совместное образование мужчин и женщин в России в начале XX века»¹⁶ розкривається сутність приватної ініціативи у створенні вищих спільних навчальних закладів, шляхи здобуття жінками вищої освіти у зазначений історичний період.

Наукові дослідження, які стосуються соціально-економічного розвитку України кінця XIX – початку XX ст., становлення системи комерційної освіти, історії заснування та подальшої долі Київського комерційного інституту і ролі його засновника – М. В. Довнар-Запольського представлені авторами: Д. Ю. Коржовим, Т. А. Удовичкою, Є. П. Степанович, І. В. Костенко, Е. Лортікяном, О. М. Доніком, О. Г. Морозовою, А. І. Чутким, Л. Д. Федоровою, Л. В. Міхневич, Л. А. Медвідь та Н. В. Лютко, А. Л. Киштимовим.

Д. Ю. Коржов у науковому дослідженні «Розвиток системи вищої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)»¹⁷ розглядає історію вітчизняної вищої освіти під таким кутом зору, що є актуальним і сьогодні, коли особливого значення набуває врахування національного та міжнародного історичного досвіду, який теж має давні конструктивні традиції. Автор у своїй роботі зазначає, що будучи однією з найбільш освічених країн Європи, вчені й культурні діячі якої зробили вагомий внесок у світову науку і мистецтво, Україна згодом була перетворена політикою Російської імперії на аграрну провінцію не тільки в соціально-економічному значенні, а й у національно-культурному.

Вирішення проблеми жіночої освіти на той час було нагальною необхідністю, оскільки доступ жінок в університети та інші вищі навчальні заклади був недосяжний. Ця проблема розв'язувалась шляхом організації жіночих курсів,

¹⁶ Веремєнко В. А. Высшее совместное образование мужчин и женщин в России в начале XX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 1996. 269 с.

¹⁷ Коржов Д. Ю. Развитие системы высшего образования в Украине (конец XIX – начало XX столетия). Вінниця : ПП «Центр генеалогії і біографіки», 1996. 16 с.

які були відкриті при Київському університеті Св. Володимира, а також в Одесі. Було розроблено й прийнято спеціальний статут, програми та правила для вищих жіночих закладів.

Крім державних навчальних закладів, до системи вищої освіти входили неурядові (приватні) навчальні заклади, які були організовані з ініціативи науково-педагогічної інтелігенції і на кошти торгово-промислових кіл. За своїми статутами це були приватні навчальні заклади, діяльність яких регулювалась спеціальним законодавством. На наш погляд, автор дослідження не зовсім коректно стверджує, що діяльність вищих навчальних закладів регулювалась статутними правилами, які повинні були затверджуватись тільки в Міністерстві народної освіти. Справа в тому, що дозвіл на відкриття світських державних і приватних навчальних закладів надавали ще три міністерства – Міністерство фінансів, Міністерство торгівлі і промисловості, Міністерство внутрішніх справ, в залежності від спеціалізації та підпорядкованості навчальних закладів.

Дисертація Т. А. Удовицької «Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX – початку XX ст.)»¹⁸ розкриває процес виникнення і розвитку громадських і приватних навчальних закладів в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Авторкою показані основні відмінності між громадськими, приватними та державними навчальними закладами, визначена інноваційна сутність їх діяльності. Аналізується внутрішнє життя навчальних закладів, виділяються особливості їхнього функціонування. При цьому обґрунтовано доведено, як за короткий період діяльності більшість з приватних закладів перетворилися на повноцінні ЗВО, зайняли своє місце в системі вищої освіти та успішно проводили підготовку фахівців. Вивчення досвіду громадських і приватних вищих навчальних закладів і його широке впровадження в практичну діяльність, на наш погляд, сприятиме більш ефективному функціонуванню ЗВО недержавної форми власності і на сучасному етапі.

У монографії Є. П. Степанович «Вища спеціальна школа на Україні (кінець XIX – початок XX ст.)»¹⁹ автор наголошує, що наприкінці XIX ст. Київ став центром відділень різних комерційних банків і ряду відділень державних банків. У місті та по всьому Південно-Західному краю відчувалась гостра потреба у спеціалістах банківсько-комерційного профілю. Після трирічного обговорення питання про організацію професором Київського університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольським Вищих комерційних

¹⁸ Удовицька Т. А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX – початку XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2002. 185 с.

¹⁹ Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.). Київ : Наукова думка, 1991. 100 с.

курсів дозвіл було отримано тільки завдяки тому, що витрати на утримання ВКК планувались не з державної скарбниці, а з приватних коштів та пожертв. Це є ще одним підтвердженням того, що Київський комерційний інститут був першим приватним вищим навчальним закладом в Україні.

І. В. Костенко у науковому доробку «Становлення і розвиток системи комерційної освіти в Україні»²⁰ висвітлила умови, в яких наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в Україні склалася досить розгалужена і стійка мережа комерційних навчальних закладів, які були створені із приватної чи громадської ініціативи й існували не на урядові, а на приватні кошти, що сприяло успішному розвитку системи комерційної освіти молоді. Ці навчальні заклади доповнювали вже існуючу освітню систему, робили її більш диференційованою і гнучкою.

Е. Лортікян у ґрунтовній науковій статті «Розвиток економічної та комерційної освіти в Україні на початку ХХ ст.»²¹ докладно розглядає історію виникнення та функціонування Київського та Харківського комерційних інститутів. На початку статті автор звертає увагу на історичні передумови виникнення економічних навчальних закладів вищої освіти – комерційних інститутів на території українських етнічних земель, що входили до складу Російської імперії. У статті значну увагу приділено як трансформації Вищих комерційних курсів у навчальні заклади – інститути, так і предметам викладання, професорсько-викладацькому складу, організації навчального процесу, фаховим відрядженням студентів та викладачів до розвинутих європейських та східних країн з метою ознайомлення з їхньою економікою та здобуття практичних навичок у торгово-економічних відносинах, накопичення інформації для наукових звітів і публікації їх в «Известиях» – періодичних друкованих органах Київського та Харківського комерційних інститутів.

У науковій статті О. М. Доніка «Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу»²² розглядаються організаційні і фінансові заходи підприємницького прошарку України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. щодо створення мережі комерційних училищ і торговельних шкіл, відповідних вищих навчальних закладів, що було одним з виявів революційного науково-технічного

²⁰ Костенко І. В. Становлення і розвиток системи комерційної освіти в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2019 (3). С. 40–44.

²¹ Лортікян Е. Розвиток економічної та комерційної освіти в Україні на початку ХХ ст. *Вісник Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*. 1996. № 1. С. 35–45.

²² Донік О. М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 22. С. 254–267.

прогресу в економіці українських губерній. Наголошується, що в сфері реформування комерційної освіти урядова політика полягала саме у підтримці ініціативи науковців та підприємців, адже це найбільше відповідало їхнім економічним та громадським інтересам.

О. Г. Морозова в оглядовій науковій статті «Комерційні навчальні заклади як перші освітні установи профільної економічної освіти»²³ намагалась коротко висвітлити історичні та економічні передумови виникнення комерційних навчальних закладів різного рівня освіти та акредитації у Москві, Києві та Харкові. У статті зустрічається значна кількість помилок та погрешностей: зокрема, авторка називає Вищі комерційні курси, започатковані у Києві у 1906 р. М. В. Довнар-Запольським, Київськими вищими економічними курсами, що перекручує історичну назву ВКК; вказує у статті дату затвердження Статуту ККІ – 7 грудня 1912 р., що є грубою помилкою та викривленням історичного факту затвердження Статуту ККІ, який фактично був оприлюднений 27 червня 1912 р. Далі авторка стверджує, що випускники ККІ повинні були здійснювати викладання спеціальних дисциплін у комерційних навчальних закладах, що не відповідає дійсності – насправді, згідно інститутського Статуту, випускники мали право на викладацьку діяльність у навчальних закладах, підпорядкованих Міністерству торгівлі та промисловості; потім, у статті вказано прізвище викладача ККІ професора Костянтина Григоровича Воблого як К. Г. Воблія, що підтверджує зневажливе ставлення авторки до історичних фактів та особистостей; насамкінець, у списку використаної літератури вказані авторкою сторінки першоджерела зовсім не співпадають з посиланнями на сторінки у тексті статті. Стаття написана безвідповідально, з слабким володінням темою, оголошена анотація абсолютно не відповідає наповненню статті.

Дослідник А. І. Чуткий у монографії «Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.)»²⁴ висвітлює історичний шлях ККІ з усіма складовими вузівського життя (порядок навчального процесу та зміст навчальних планів, наукова робота, матеріальна база та основні й допоміжні структурні підрозділи, організація управління, студентський контингент та професорсько-викладацький склад Інституту тощо).

Наукова розвідка Л. Д. Федорової «Музей Товарознавства при Київському комерційному інституті»²⁵ присвячена історії організації та функціонування

²³ Морозова О. Г. Комерційні навчальні заклади як перші освітні установи профільної економічної освіти. *Фінансовий простір*. 2021. № 1 (41). С. 7–14.

²⁴ Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.): монографія. Київський нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана. Ніжин: Лисенко М. М., 2013. 524 с.

²⁵ Федорова Л. Д. Музей Товарознавства при Київському комерційному інституті. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2010. С. 114.

цього навчально-допоміжного підрозділу ККІ. Музей практично слугував потребам навчального процесу, залучав студентів до експедицій для збирання експонатів у губерніях Російської імперії та за кордоном, надавав консультації й довідки з питань внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Л. В. Міхневич у монографії «Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.)»²⁶ стверджує, що формування вищої освіти було зумовлено соціально-економічними та культурно-історичними процесами у державі кінця XIX – початку XX ст. Заснування Вищих Київських комерційних курсів створило принципово новий тип навчального закладу, що готував фахівців за новим економіко-юридичним напрямом освіти і частково вирішував гендерну проблему.

Л. А. Медвідь та Н. В. Лютко у науковій статті «Провідні етапи діяльності М. В. Довнар-Запольського щодо започаткування вищої економічної освіти в Україні»²⁷ висвітлюють чинники започаткування вищих економічних навчальних закладів України та виокремлюють етапи подвижницької діяльності М. В. Довнар-Запольського на цьому терені.

Роль засновника та визначного організатора першого в історії України приватного вищого навчального закладу економічного профілю у м. Києві професора Університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольського, розглядає А. Л. Киштимов у науковій праці «Київський комерційний інститут у долі М. В. Довнар-Запольського»²⁸. Автор детально подає історію виникнення Вищих комерційних курсів, які невдовзі наполегливими намаганнями засновника і директора ВКК професора М. В. Довнар-Запольського були реорганізовані у Київський комерційний інститут – перший приватний вищий спеціалізований навчальний заклад, в якому на рівних навчались студенти обох статей і вперше в історії України було вирішено гендерну проблему.

Детально описуючи історію організації Київського комерційного інституту, автор припустився хибного, на наш погляд, твердження про те, що Міністерство народної освіти визнало недоцільним відкриття під своєю егідою комерційного

²⁶ Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 286 с.

²⁷ Медвідь Л. А., Лютко Н. В. Провідні етапи діяльності М. В. Довнар-Запольського щодо започаткування вищої економічної освіти в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2009. Т. 97. С. 36–39.

²⁸ Киштимов А. Л. Киевский коммерческий институт в судьбе М. В. Довнар-Запольского. *Архивознавство. Археографія. Джерелознавство* : міжвід. зб. наук. пр. / Держкомархів України. Київ, 2000. Вип. 2 : Архівознавчі читання. С. 114–130.

навчального закладу – Вищих комерційних курсів, якими опікувався професор М. В. Довнар-Запольський, тому що ВКК, як такі, за фахом не було передбачено законодавчими положеннями про підпорядкування комерційних навчальних закладів відомству народної освіти. Насправді, дозвіл на відкриття спеціалізованих вищих навчальних закладів, включаючи також і курси комерційних знань, міг на той час надаватися виключно Міністерством фінансів. Чим успішно і скористався професор М. В. Довнар-Запольський.

На жаль, цю прикру помилку повторюють й інші дослідники, і час від часу вона з'являється у наукових працях.

Дослідження історії бібліотечних зібрань та книжкових колекцій, сформованих на території України наприкінці XIX – на початку XX ст., останнім часом поширюється як самостійний напрям історії книги, книгознавства та бібліотекознавства. Упродовж 90-х років XX ст. цей напрям вітчизняної історичної науки сформувався як школа українського книгознавства, музеєзнавства, архівознавства, в результаті діяльності якої з'явилися фахові наукові роботи, присвячені вивченню історії формування власних бібліотек та комплексних зібрань, які сьогодні формують невід'ємну частину фондів провідних бібліотек держави, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Монографія Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенка «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1941 рр.)»²⁹ присвячена дослідженню історії заснування бібліотеки та основним напрямам її діяльності, комплектування і функціонування її фондів. Автори фундаментального твору повертають науці й національній культурі імена людей, які працювали в бібліотеці, розкривають принципи державотворення, духовного відродження та формування національної свідомості найбільшою в країні книгозбірнею – інформаційним, науково-дослідним, культурним центром, державним сховищем рукописної спадщини, творів друку та документів, наукової колекції світової літератури, депозитарію ООН.

Основний масив ретроспективних та спеціалізованих історико-культурних фондів НБУВ склався у 20-і роки як результат першої великої хвилі збирацької діяльності, пов'язаної з ліквідацією установ та відомств, еміграції фондівласників. Пізніше, менша за обсягом, але доволі значна за цінністю хвиля надходження літератури припала на 1934–1936 рр. Значна кількість бібліотечних зібрань осідала у резервній частині Обмінно-резервних фондів, яка фактично не була доступною читачам і розміщувалася у приміщеннях Подільської філії. Така доля, вірогідно, спіткала і бібліотеку Київської філії академії постачання (12 109 од. зб.), у минулому – ККІ.

²⁹ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. Київ : НБУВ, 1998. 335 с.

І. Г. Шовкопляс, П. А. Сотниченко та М. А. Воробей у короткому огляді «Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії наук УРСР»³⁰, під редакцією М. І. Сенченка, надають стислі характеристики колекційним зібранням та класифікують їх за принципом фондовласників (фонди навчальних закладів, установ та приватні колекції), а також знайомлять читачів із змістом історико-культурних фондів. Вперше надається перелік колишніх навчальних закладів і установ, книжки з бібліотек яких були виявлені у фондах ЦНБ, зокрема Вищих Київських комерційних курсів, Київського комерційного та Київського політехнічного інститутів, для створення картотек на них з метою відновлення за допомогою провенієнцій їхньої первинної належності та цілісності. Наявність цих картотек допоможе дослідникам та фахівцям в їхніх наукових розвідках та практичній роботі, оскільки в цих бібліотеках збереглися часом дуже цікаві та надзвичайно цінні, раритетні видання з різних галузей знань. Нова інформація дозволить читачам скласти більш повне уявлення про склад і зміст книжкового фонду ЦНБ, шляхи та джерела його формування, стане вагомим підґрунтям для вивчення бібліотечної справи на Україні кінця XIX початку XX ст.

Л. В. Муха у своєму дисертаційному дослідженні «Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис»³¹ підкреслила важливість збереження фондів культурно-просвітницьких установ, які надійшли до Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) у 20–30-х рр. XX ст. у єдиному комплексі та організаційно залишилися у системі як цілісне зібрання. Під історією книжкових колекцій та зібрань як цілісного фонду слід розуміти історію їх власників, руху, розформування або поєднання, втрат та переміщень, а під реконструкцією – встановлення внутрішньої та зовнішньої долі і складу зібрання під час його історичного функціонування та сучасного стану. Бібліотечні зібрання є органічно створеними фондами як результат основної діяльності фондоутворювача. Ці колекції та зібрання можуть бути описані як самостійні історико-культурні надбання, але обліковуватися повинні як складова частина загального фонду. Для вивчення долі цих зібрань має застосовуватися весь арсенал методів історико-культурної реконструкції кожної колекції, що є об'єктом опису та реєстрації в Державному реєстрі національного культурного надбання України (ДРНУ).

³⁰ Шовкопляс І. Г. Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії наук УРСР: Короткий огляд. Київ. 1984. 84 с.

³¹ Муха Л. В. Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08. Київ. 1997. 146 с.

Наукові роботи таких авторів, як Л. М. Дениско, Т. Є. Мяскова, В. Г. Дригайло висвітлюють історію виникнення та формування бібліотек вищих навчальних закладів, їх подальшу долю, реконструкцію окремих частин цілісного зібрання.

У монографії Л. М. Дениско «Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919)»³² розглядається історія вищезгаданої книгозбірні (КДА) за весь період її існування, формування книжкового фонду та його класифікації, встановлюється персональний склад бібліотекарів, надаються їхні життєписи і визначається особистий внесок у розвиток бібліотеки Академії. Подано також бібліографічні матеріали до біографій найвидатніших бібліотекарів Київської духовної академії та список облікових документів бібліотеки КДА.

Ще одна монографія присвячена бібліотеці вищого навчального закладу – Т. Є. Мяскової «Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.)»³³. У науковій роботі докладно розглядається питання історії та комплектування бібліотеки Імператорського університету Св. Володимира, визначаються основні етапи розвитку бібліотеки у взаємозв'язку з історією університету. На основі комплексного дослідження архівних джерел авторкою вивчено історію та особливості формування бібліотеки, зокрема надано перелік та склад колекцій, що надійшли до фондів упродовж 1834–1917 рр. Встановлено основні джерела комплектування бібліотеки та принципи відбору наукової літератури. Показано роль бібліотекарів та їхніх помічників у формуванні фондів бібліотеки та створенні каталогів. Висвітлено сучасний стан колекцій бібліотеки колишнього Імператорського університету Св. Володимира.

В ювілейному виданні «100 років Науково-технічній бібліотеці ім. проф. Г. І. Денисенка НТУУ «КПІ»»³⁴ автори монографії В. Г. Дригайло та С. В. Дригайло описують історію розвитку, діяльності та особливості структури науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» від її відкриття у 1898 році і до сьогодення, коли бібліотека відсвяткувала своє 100-річчя. Розглядаються принципи формування та збереження фонду, характеризується його сучасний стан і перспективи розвитку.

У зв'язку з тим, що бібліотеки КДА, Імператорського Університету Св. Володимира та частина бібліотеки КПІ знаходяться у фондах Відділу

³² Дениско Людмила. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ. 2006. 224 с.

³³ Мяскова Тетяна. Бібліотека імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). Київ. 2005. 184 с.

³⁴ Дригайло В. Г. 100 років Науково-технічній бібліотеці НТУУ «КПІ» ім. проф. Г. І. Денисенка / В. Г. Дригайло, С. В. Дригайло. Київ. 2000. 171 с.

бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, у монографіях дослідників Л. М. Дениско, Т. Є. Мяскової, В. Г. Дригайло подається широкий спектр цінної інформації про історію та організацію бібліотек ЗВО для ознайомлення фахівців та великого кола користувачів.

Таким чином, наявні історичні дослідження дають можливість вивчити особливості навчального процесу і потребу, які мали задовольнятися при створенні і діяльності першого приватного навчального закладу економічного напрямку, а книгознавчі дослідження про бібліотеки КДА, Імператорського Університету Св. Володимира та частини бібліотеки КПІ стали приводом до реконструкції і наукового дослідження бібліотеки Київського комерційного інституту.

1. 2. Характеристика джерельної бази дослідження

Джерельна база дослідження історії Київського комерційного інституту (ККІ), правонаступника Вищих комерційних курсів (ВКК), представлена значним масивом документів, проте переважна їх більшість ще й на сьогодні залишається недостатньо вивченими науковою спільнотою. Лише поодинокі публікації документів, що були видані в останні десятиліття, стосувалися теми нашої наукової розвідки. Отже, основний масив джерел – архів ККІ (ВКК) був мало опрацьований, тому він став предметом особливо уважного ознайомлення та систематизації виявлених відомостей і склав основу джерельної бази досліджуваної теми. Матеріали архіву ККІ (ВКК) за весь період їх існування зберігаються в **Державному архіві міста Києва (ДАК)**. До цієї основної джерельної бази належать документи з архіву Київського інституту народного господарства ім. Д. С. Коротченка (КІНГ) Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР (1920–1931) – правонаступника ККІ, що дозволяють провести ретроспективні порівняння розвитку і діяльності першого приватного в Україні економічного ЗВО м. Києва в різні періоди його існування, а також окремі архівні матеріали, які розпорошені по інших архівних установах, зокрема, у Державному архіві Харківської області, фонд Р-5911 «Харківський інститут інженерів залізничного транспорту ім. С. М. Кірова Народного комісаріату шляхів сполучення СРСР м. Харків (1932–1970)» (ХІІТ).

Архівні документи, що слугують основною джерельною базою нашої теми (архіви ВКК та ККІ) є особливо цінними, бо стосуються історії створення ЗВО та його Фундаментальної бібліотеки, а також бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів). Обидва вищезазначених архіви зберігаються в **ДАКу** – а Ф. 229 «Вищі комерційні курси Міністерства торгівлі та промисловості, м. Київ, (1906–1908)», включає лише документацію ВКК з моменту їх заснування, але є невеликим за обсягом, бо на другому

році існування курси були реорганізовані в ККІ. Матеріали, що утворюють архів ВКК, складаються лише з 23 од. зб. і представлені справами, які вміщують фінансовий звіт курсів, стислі звіти щодо діяльності курсів у 1906–1907 навчальному році, дані щодо умов прийому слухачів, програми та розклади викладання на курсах, проєкт статуту ККІ, а також документи адміністративно-організаційного характеру, включаючи: циркуляри Міністерства торгівлі та промисловості, звітні відомості про курси, списки професорсько-викладацького складу, кошториси витрат на навчальні посібники та наочне приладдя і бібліотеку, короткий звіт про діяльність та стан курсів, кількість та склад слухачів, чоловіків та жінок, прохання про зарахування на курси та географія абітурієнтів, роботу бібліотеки, комплектування, кількісний склад працівників книгозбірні, звіт про роботу курсів, короткий звіт про діяльність бібліотеки та її персоналу, кошториси та звіти, прибутки та витрати коштів, сума грошей асигнованих на навчальні посібники та придбання книг, на інвентар та потреби бібліотеки в обладнанні, заробітну платню, звіт про стан та діяльність бібліотеки у 1906–1908 навчальному році, кількість та склад бібліотечних фондів.

Щодо архіву ККІ, Ф. 153 «Київський комерційний інститут Міністерства торгівлі та промисловості, м. Київ (1909–1920)», то він нараховує понад 40 тис. од. зб. об'єднаних у 14-ти описах, які дозволяють реконструювати найрізноманітніші аспекти історії ККІ від часів створення ВКК до перейменування ККІ у 1920 р. на Київський інститут народного господарства (КИНГ). Найбільш цінні матеріали для даної наукової роботи зосереджені в описі 8, де знаходяться: циркуляри Навчального відділу Міністерства торгівлі і промисловості, списки співробітників ККІ, структура інституту; протоколи засідань Ради ВКК, Навчального комітету ВКК та інституту, організаційно-розпорядчі справи; протоколи засідань Комісії про організацію Музею товарознавства та звіти про діяльність музею; протоколи обговорення статутів національних земляцтв та різних гуртків при ККІ; листування з зарубіжними фірмами про замовлення та постачання навчальних посібників, наочних приладів, знаряддя, хімічних реактивів та іншого устаткування; листування з Канцелярією Київського генерал-губернатора на дозвіл видання журналу Київського комерційного інституту «Известия ККИ»; рапорти-звіти завідувачів кабінетів (страхового, земсько-міського та залізничного) про придбання устаткування наочних приладів та навчальних посібників для студентів; листування з головою Комісії з устаткування книгозбірні ККІ про замовлення та постачання книжкових шаф, стелажів, каталожних шаф та іншого обладнання; звіти про діяльність Семінарію фінансово-економічних наук; відомості про наукові праці, що видавались професорсько-викладацьким складом Інституту; звіт про діяльність Бібліотечної комісії та Фундаментальної бібліотеки ККІ.

Широко інформативним є також Ф. 227 «Київського товариства сприяння розповсюдженню комерційних знань, м. Київ (1910–1916)», який зберігається у ДАКу. Товариство було створено з метою розповсюдження серед населення комерційних знань. За його ініціативи відкривалися середні навчальні заклади для хлопців та дівчат з поглибленим вивченням комерційних знань, організовувались вечірні курси, проводилися фахові лекції, бесіди для киян. Матеріали товариства зібрані у 6-ти справах і містять у собі: протоколи загальних зборів, звіти товариства піклування про вищу освіту у м. Києві та товариства сприяння розповсюдженню комерційних знань за 1910–1916 рр.; проект Статуту нижчих технічних курсів при Товаристві розповсюдження комерційних знань (1910–1916 рр.); Статут та списки членів товариства (1912–1915 рр.); листування з різними особами про перебування у товаристві (1912–1914 рр.); книга реєстрації вихідних документів (1912–1916 рр.); книги повідомлень про обрання членами Комітету товариства (1915 р.); відомості про видачу платні лекторам за 1916 р.

Проаналізовано Ф. 228 «Товариство піклування про вищу комерційну освіту в м. Києві (1909–1913)», який також зберігається у ДАКу. Товариство було засновано 12. 04. 1909 р. Серед завдань Товариства першочергову роль відігравало поширення економічних та комерційних знань серед населення, організація публічних лекцій, відкриття фахових бібліотек, музеїв зразків товарів, пересувних та стаціонарних виставок промислових виробів і товарів, а також ознайомлення молоді з діяльністю ККІ. Товариство існувало за рахунок членських та благодійних внесків. 15. 02. 1913 р. Товариство припинило діяльність і його майно було передано до ККІ. Матеріали товариства містяться у 6-ти справах: протоколах загальних зборів (1909–1913 рр.); статуті товариства та протоколах загальних зборів (1909–1912 рр.); протоколах засідань комітету товариства та відомостях прибутків з майна, що належало Товариству (1909 р.); справа про придбання Товариством будинку для ККІ згідно договору (1909–1910 рр.); звіт та списки членів Товариства за 1909 р.; копії протоколів засідань комітету товариства; Положення про ККІ та списки студентів інституту.

Таким чином, матеріали Ф. 227, Ф. 228, Ф. 229 та Ф. 153 ДАКу охоплюють всі основні аспекти функціонування ККІ за весь досліджуваний період. Але для повноти вивчення історії цього ЗВО та його бібліотеки неабияку цінність становлять також документи з інших архівів, зокрема з фонду Р-363 «Київський інститут обміну та розподілу Вищої Ради Народного Господарства УСРР (1930–1931)» (КІОР), який зберігається у ДАКу. У фонді цього Інституту містяться 52 справи, які висвітлюють Постанови Народного комісаріату праці СРСР з питань тарифікації викладачів; штатних розкладів; протоколів: нарад, засідань кафедр, комісії з направлення студентів на практику;

списків професорсько-викладацького складу та студентів. Архівний фонд Р-871 «Київського інституту народного господарства ім. Д. С. Коротченка Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР (1920–1931)» (КІНГУ), який також зберігається у ДАКу, в якому у 18 описах (1920–1931 рр.) містяться матеріали з історії окремих структурних підрозділів Інституту (бібліотеки, Музею товарознавства, навчально-допоміжних підрозділів-кабінетів, тощо); низка матеріалів, підготовлених до ювілею Інституту (1920–1930 рр.); матеріали статистичного характеру щодо чисельності студентів та професорсько-викладацького складу, кількості виданих співробітниками наукових друкованих праць.

Для дослідження подальшої долі ККІ були залучені **Фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)**, які містять науково-організаційну інформацію, зокрема у Ф. 166 «Народний комісаріат освіти УСРР», де зібрані документи про функціонування Народного Комісаріату освіти УРСР та його зв'язки з вищими навчальними закладами України, про реорганізацію та фінансування навчальних закладів (декрети, постанови, звіти, штатні розписи, кошториси, пояснювальні записки, розклади лекцій, відомості на виплату зарплати); а також зосереджено інструкції, правила, накази Наркомпросу УРСР про порядок прийому слухачів, внутрішній розпорядок навчальних закладів.

Високо інформативними виявились матеріали, що відображають головні кар'єрні віхи діяльності професора Університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольського, які зосереджено у **фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України)**, де знаходяться документи з Особового Ф. 262 професора М. В. Довнар-Запольського (1881–1918): його біографія, копії доповідних записок міністру юстиції та Попечителю Київського навчального округу, а також його послужний список як викладача та науковця, перелік фахових праць. У цьому фонді знаходимо також свідоцтво про нагороду професора М. В. Довнар-Запольського срібною медаллю від Міністерства Імператорського двору та уділів за активну педагогічну діяльність.

У Ф. 707 «Канцелярія попечителя Київським навчальним округом» ЦДІАКу України, зберігаються документи про педагогічну та наукову діяльність М. В. Довнар-Запольського, зокрема у справі про прийом викладачів на службу до приватних вищих історико-літературних жіночих курсів, організованих професором Довнар-Запольським у 1905 р.

Найбільш вагомі документи з історії бібліотеки ККІ знаходяться у **фондах архіву Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – Всенародної бібліотеки при Українській Академії наук (ВБУ)**, в яких зберігаються матеріали про

науково-організаційну діяльність бібліотеки, зокрема «Опис 1. Документальні матеріали постійного збереження Державної публічної бібліотеки АН УРСР за 1918-1964 рр.» містить: листування Комітету по заснуванню Всенародної бібліотеки України (ВБУ) з Київськими губернськими, партійними та радянськими органами, Всеукраїнською Академією наук (ВУАН), бібліотеками, приватними особами та численними установами з питань придбання книжок, передачі громадських бібліотек та приватних книжкових колекцій, а також з питань комплектування бібліотеки сучасною літературою та раритетними виданнями; звіти про роботу бібліотеки, звіти про результати обстежень бібліотек різних установ та навчальних закладів; листування з науково-дослідними інститутами, бібліотеками, музеями та навчальними закладами, юридичними, приватними та фізичними особами з питань користування фондами бібліотеки; акт передачі бібліотечного фонду Всеукраїнської Академії Постачання (колишнього ККІ) до Всенародної бібліотеки України при Українській Академії наук; плани роботи Бібліотеки з упорядкування та опрацювання фондів та звіти про виконану роботу.

Інформація про викладачів ККІ зосереджена у особових справах професорсько-викладацького складу Інституту, яка знаходиться у **фондах Інституту рукопису НБУВ** і зберігається у Ф. 167 «Особовий фонд П. Н. Ардашева (1851-[нераніше 1907]) – титулярного радника»; Ф. XXXVIII «Особовий фонд К. Г. Воблого (1876–1947) – економіста, статистика»; Ф. 159 «Особовий фонд О. О. Русова (1847–1915) – статистика, етнографа». Де також містяться звіти про роботу Статистичного кабінету ККІ та плани комплектування спеціалізованої бібліотеки цього навчально-допоміжного підрозділу (кабінету); Ф. 56 «Особовий фонд А. І. Ярошевича (1875–1941) – економіста».

Масив залучених численних архівних першоджерел сприяв ґрунтовному дослідженню історії становлення ККІ, найбільш характерних особливостей формування Інституту та його бібліотеки у визначений історичний період, та відмінностей від інших ЗВО тих часів. Джерельна база з історії ВКК-ККІ-КІНГу виявилась достатньою для здійснення комплексного дослідження цього ЗВО та його бібліотеки і дозволяє заповнити лакуни, які не були висвітлені попередніми дослідниками цієї теми, а також допомагає провести вичерпну реконструкцію історії книгозбірні ККІ. Використані архівні джерела є цінними для більш глибоких досліджень історії бібліотек України кінця XIX – початку XX ст.

Одним з основних джерел для реконструкції історії бібліотеки ККІ і книгознавчої характеристики її фондів є книги та періодичні видання з багатьма провенієнціями – незаперечними історико-книгознавчими ознаками приналежності до бібліотеки цього Інституту. Іноземні видання з Фундаментальної бібліотеки ККІ тривалий час зберігалися у фондах Обмінно-

резервного відділу НБУВ і у 2007 р. були передані до відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (відділ колекцій), а решта літератури і досі залишається розпорошеною по різних фондах підрозділів НБУВ: у відділі наукової організації основного фонду, відділі газетних фондів, відділі стародруків та рідкісних видань, Інституті рукопису, відділі фонду іудаїки, відділі бібліотекознавства. Неупорядкований на той час фонд книгозбірні ККІ, який зараз знаходиться у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, складається з монографій, довідників економічної тематики, проспектів товарів промислових виробництв, звітів торговельно-промислових підприємств, статутів торговельних фірм, природничо-наукової літератури, спеціалізованих періодичних видань, підручників, літератури переважно іноземними мовами. Пізніше цей масив було реконструйовано – розібрано, атрибутовано та розміщено відповідно до інвентарно-порядкових номерів видань (більше 35 тис.), які було присвоєно книгам за весь період формування бібліотеки ККІ починаючи з 1906 р.

Однією з чисельних складових джерельної бази дослідження є інвентарні книги реєстрації нових надходжень літератури до книгозбірні ККІ-КІНГ, які дають можливість прослідкувати, по-перше, склад і зміст отриманої літератури; по-друге, шляхи комплектування і, по-третє – історію трансформації фонду за роки його існування. Після багатьох реорганізацій Київського комерційного інституту реконструйований фонд його бібліотеки зараз нараховує 20 021 тис. од. зб. – це переважно монографії, довідники з економічної тематики (проспекти, звіти, статuti торгових фірм), природничо-наукова література, спеціалізовані періодичні видання (російські й іноземні), а також підручники.

Отже, можна констатувати, що мета нашого наукового дослідження зосереджена перш за все на загальній характеристиці книгозбірні вищого спеціалізованого навчального закладу, системі наук, що вивчалися в (КІНГ), формуванні книжкового фонду, внутрішньому устрої бібліотеки, встановленні персонального складу бібліотекарів та визначенні їх ролі і діяльності в організації фондів Фундаментальної бібліотеки та її спеціалізованих підрозділів, класифікації, систематизації, обробці, обліку та збереженні літератури книгозбірні.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ продовжується робота з виявлення, збирання й організації бібліотеки ККІ в окремий комплекс. У подальшому планується складання традиційних систематичного та алфавітного каталогів, а також електронного каталогу з метою введення обробленого фонду літератури до широкого наукового обігу; але при цьому буде й далі продовжуватись активне використання традиційних історичних форм зберігання та розповсюдження носіїв інформації, які, за певних умов, мають суттєві практичні переваги над комп'ютерними.

Заснування і функціонування бібліотеки ККІ (1906–1920 рр.) все ще залишається малодослідженою науковою спільнотою сторінкою історії навчального закладу.

На початковому етапі вивчення історії ККІ та його окремих структурних підрозділів було використано велику кількість літератури та історичних джерел. Спочатку досліджувалась література і матеріали, які аналізували державні та закордонні освітні програми кінця XIX – початку XX ст., розглядали соціальні функції ЗВО, характеризували склад студентів, які користувалися бібліотеками. Далі були проаналізовані видання, які розкривали становлення і розвиток комерційних освітніх навчальних закладів, передумови їх організації, та рівень підтримки державними і приватними установами.

Доцільно було висвітлити актуальність «гендерного питання» в приватному навчальному закладі, для чого розглянуто всі існуючі наразі публікації, які відображали еволюцію навчальних закладів, де реалізовувалася рівність прав на отримання вищої освіти студентами обох статей. Важливою складовою цієї наукової розвідки є монографії, що присвячені книгознавчим та бібліотекознавчим аспектам роботи зі збірниками та колекціями, завдячуючи використанню досвіду авторів велось також і це дослідження.

Результатом системного аналізу друкованих видань та раніше незалучених до розгляду джерел є введення у науковий обіг матеріалів, які допомагають ґрунтовніше розглянути складну історію функціонування бібліотеки ККІ. Крім того, у процесі бібліотекознавчого дослідження сформовано історіографію цієї книгозбірні, яка вважалась найкращою у Києві спеціалізованою бібліотекою ЗВО того часу.

РОЗДІЛ II

БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ: ІСТОРІЯ, СТРУКТУРА, БІБЛІОТЕКАРІ

2. 1. Засади створення інституту та історична доля книгозбірні

Відсутність ґрунтовного, і об'єктивного дослідження історії бібліотеки ККІ (1906–1920 рр.), як найбільш повного зібрання документів та матеріалів з питань місцевої промисловості та міжнародної торгівлі, спонукає нас сьогодні звернутися до минулої доби і заповнити цю історичну лакуну та повернути нашій країні загублені сторінки історії заснування і діяльності першого приватного вищого навчального закладу на теренах України, віддати належне вченим, професорсько-викладацькому складу Інституту і бібліотекарям, які своїми фаховими знаннями, копіткою працею створили, зберегли й примножили унікальні фонди книгозбірні.

У пояснювальній записці до проекту закону про комерційні навчальні заклади³⁵ викладено основні положення про своєчасність та доцільність організації вищих комерційних навчальних закладів. Зокрема, у цьому документі підкреслено, що торгівля і банківська справа Російської імперії внаслідок активного розвитку міжнародних комерційних відносин все більше входить у коло світової торгівлі. Успіх будь-якого торговельного чи промислового підприємства в значній мірі залежить від того, наскільки фахівці обізнані зі становищем і потребами на внутрішньому та міжнародному ринках, наскільки вагому оцінку вони спроможні дати складним процесам економічного життя у своїй країні та за кордоном. Для такої великої, складної і відповідальної роботи крім розуму, енергії і досвіду потрібна була ще спеціальна освіта, яку не здатні були в належній мірі надати існуючі комерційні училища.

Загальне Положення «Про комерційні навчальні заклади», прийняте 15 квітня 1896 р., визначало у державі чітку структуру комерційної освіти, яка включала чотири основних типи навчальних закладів: а) комерційні курси; б) торговельні школи і класи; в) середні комерційні училища; г) вищі приватні навчальні заклади. Комерційні навчальні заклади усіх типів, підвідомчі Міністерству фінансів, розподілялися на державні та приватні, а також на чоловічі та жіночі. Це положення було доповнене Постановою «Про кредит на утримання Відділення Вченого Комітету Міністерства народної освіти з технічної та професійної освіти» від 27 березня 1900 р.³⁶

³⁵ Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 129. Арк. 6-8.

³⁶ Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. Санкт-

За цією постановою було також організовано новий Відділ жіночої професійної освіти, першочерговим завданням якого було визначено упорядкування існуючих на той час у Російській імперії різнохарактерних та нечисленних жіночих професійних шкіл, діяльність яких не регулювалась як відповідними державними структурами, керівниками різних рівнів, так і загальними програмами та правилами.

Новостворений відділ Відділення Вченого Комітету Міністерства народної освіти розпочав свою роботу восени 1900 р.³⁷ Усі ці нововведення вперше в історії відкривали широкий простір громадській і приватній ініціативам щодо організації комерційної освіти в державі.

Інтенсивний розвиток промисловості, внутрішньої і зовнішньої торгівлі середини XIX – початку XX ст. викликав у Російській імперії нагальну потребу у висококваліфікованих фахівцях у галузях торгівлі, банківської і кооперативної справи, комунально-муніципальних службах, і, відповідно, спричинив бурхливий розвиток економічної освіти. Повсюдно почали відкриватися комерційні курси та інститути. Досить згадати численні вищі жіночі курси, такі як бухгалтерські курси Є. А. Сулімерського у Любліні (1903 р.), Петербурзькі комерційні курси М. В. Побединського (1904 р.), Курси комерційних знань Є. А. Ронталера у Варшаві (1904 р.), Київські приватні загальноосвітні вечірні жіночі курси А. В. Жекуліної (1905 р.), Курси при біологічній лабораторії проф. П. Ф. Лесгафта в Петербурзі (1905 р.), Московські вищі жіночі історико-філологічні та юридичні курси В. А. Полторацької (1906 р.), Московський народний університет імені А. Л. Шанявського (1908 р.), Одеські вищі жіночі курси (1909 р.) та інші громадські і приватні навчальні заклади такого типу³⁸.

Багато вищих комерційних навчальних закладів із самого початку вирізнялися серйозним ставленням до викладання нових дисциплін шляхом запрошення відомих вчених, організації фундаментальної учбово-виховної бази. Професорсько-викладацький склад державних університетів та інших вищих навчальних закладів з високою зацікавленістю ставився до участі у розробках проектів організації і науково-педагогічної діяльності нових комерційних інститутів, професори охоче викладали в них свої дисципліни.

Ідея заснування вищого навчального закладу комерційних та економічних

Петербург: Сенатская типогр., 1904. Т. 17 : Царствование государя императора Николая II : 1900-й год. С. 770–779.

³⁷ Ученый Комитет Министерства народного просвещения // Извлечение из всеподданнейшего отчета Министерства Народного Просвещения за 1901 г. Санкт-Петербург: Сенатская типогр., 1903. С. 97.

³⁸ Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / АН СССР, Ин-т истории СССР / А. Е. Иванов. Москва, 1991. С. 361–368.

наук у м. Києві виникла ще у 1903 р., коли професор Київського Університету Св. Володимира Митрофан Вікторович Довнар-Запольський звернувся до Попечительської Ради Київського Першого комерційного училища з пропозицією заснування при училищі вечірніх вищих комерційних курсів, вказуючи на ту користь, яку може принести розповсюдження торговельних та економічних знань для міста та цілого Південно-Західного краю, а також здавати в оренду приміщення комерційного училища після закінчення основних занять.

Професор Київського університету Св. Володимира М. В. Довнар-Запольський, викладаючи історію у Київській Фундуклеївській жіночій гімназії Відомства імператриці Марії Федорівни (1905–1906 рр.), керуючись «Учебними табелями та планами для професійних курсів при жіночих гімназіях Відомства імператриці Марії Федорівни», затвердженими 29 вересня 1905 р.,³⁹ зробив спробу організувати комерційні курси у цьому закладі і, не знайшовши зацікавленості та підтримки своїй ініціативі, при сприянні Міністерства народної освіти став клопотати про дозвіл заснувати у Києві дворічні або трирічні загальноосвітні приватні жіночі курси як вищий навчальний заклад історико-філологічних наук з викладанням літературно-історичних наук і педагогічним відділенням.

Водночас дружина статського радника Сергія Івановича Жекуліна (1855–1901) Аделаїда Володимирівна звертається до Міністерства народної освіти з проханням дозволити їй відкрити у Києві при власній гімназії однорічні вечірні загальноосвітні курси для жінок, які закінчили середні навчальні заклади. У листопаді 1905 р. вона отримує дозвіл. До 1906–1907 навчального року ці курси мали дворічний період навчання з двома відділеннями: гуманітарним та природничо-історичним, а з 1907–1908 навчального року курси почали функціонувати на нових засадах: започаткувалися два основних відділення з чотирирічним курсом навчання – історико-економічне, яке було створено на зразок Вищої Російської Школи у Парижі, з метою піти назустріч назрілим запитам життя у державі та надати загальну освіту на суспільно-економічній основі, а також природничо-історичне відділення, яке було організоване на зразок однойменного відділення фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира і мало за мету надати спеціальну природничо-наукову освіту і водночас підготувати слухачок до викладання курсу природознавства в середній та нижчих школах. Крім того, поряд з двома вищезазначеними відділеннями самостійно існувало історико-філологічне відділення, яке виникло після приєднання Історико-філологічних

³⁹ Учебные табеля и планы для профессоров курсов при женских гимназиях Ведомства учреждений Императрицы Марии Федоровны. ДАК. Ф. 90. Киево-Фундуклеевская женская гимназия. Оп. 1. Спр. 1511. Циркуляры по учебной части (1899 г.). Арк. 50, 54.

курсів, заснованих у грудні 1905 р. професором М. В. Довнар-Запольським, і мало за мету надати слухачкам вищу освіту в межах історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира (за винятком грецької мови), а також спеціальну педагогічну освіту. Курси враховували інтереси працюючих удень жінок і тому залишалися суто вечірніми ⁴⁰.

Після приєднання приватних жіночих літературно-історичних загальноосвітніх вечірніх курсів у м. Києві до приватних вечірніх вищих жіночих курсів при гімназії А. В. Жекуліної М. В. Довнар-Запольський повністю поринув у роботу на Київських комерційних курсах. В лютому 1906 р. він як професор Університету Св. Володимира звернувся до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора М. В. Клейгельса за сприянням у заснуванні в Києві Вищих комерційних курсів, а останній, в свою чергу, звернувся до міністра торгівлі та промисловості В. І. Тімірязєва у березні 1906 р. з підтримкою цього починання, і вже у липні того ж року було отримано затверджений Навчальним відділом Міністерства торгівлі та промисловості Статут комерційних курсів ⁴¹.

Слід акцентувати увагу на тому, що спочатку М. В. Довнар-Запольський передбачав відкрити комерційні курси тільки для жінок і лише як виняток приймати до них чоловіків. Існувало побоювання, що приватній особі буде важко одержати дозвіл на спільне навчання осіб жіночої і чоловічої статі, тому що до цього часу університети в державі були відкриті для вступу абітурієнтів виключно чоловічої статі – випускників усіх типів середніх навчальних закладів, а не тільки гімназій, як раніше, тому напливу юнаків на проєктовані курси не очікувалося.

У Положенні про комерційні навчальні заклади передбачалась широка участь різних товариств, міст, станів та земств у справах розповсюдження і підтримки комерційної освіти. При навчальних закладах були організовані опікунські ради, що склалися з представників тих громадських організацій, які брали участь у витратах на їх утримання. Держава принципово уникала бюджетного фінансування комерційних навчальних закладів, обмежуючись щорічними субсидіями та одноразовими виплатами окремим навчальним закладам ⁴².

⁴⁰ Вечерние высшие курсы в Киеве 1907–1908 акад. год. Киев: Тип. 1-й Киевской Артели Печатного Дела, 1907. 28 с.

⁴¹ Дело по ходотайству профессора киевского университета М. В. Довнар-Запольского о разрешении ему учредить Высшие коммерческие курсы (2 марта – 16 августа 1906 г.). ЦДІАУ. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. Оп. 636. Спр. 123. Арк. 1 – 2; 5.

⁴² Об утверждении Устава Общества для устройства и содержания Кобелякского коммерческого училища. Об утверждении Устава Кобелякского коммерческого училища //

Головним джерелом фінансування, згідно Статуту ВКК, залишалась платня студентів за навчання, що складала 60% від усіх коштів, причому її зростання було незначним (щорічно платня за навчання зростала не більше 1%), кошти власне інституту та інші грошові надходження ⁴³.

За навчання на Вищих комерційних курсах дійсні слухачі (студенти) платили по 40 руб. за семестр, вільні слухачі, котрі бажали вивчати два предмети – 20 руб., а ті, хто бажав вивчати більше двох дисциплін – 40 руб. за півріччя. Додатково сплачувалось за вивчення кожної позапланової іноземної мови по 5 руб. за півріччя. У групі навчалось не більше 25 осіб ⁴⁴.

Перший набір ВКК налічував 229 чоловік, з них 153 – студенти і 86 – вільні слухачі. На початок весняного семестру 1907 р. загальна кількість слухачів складала 404 особи, з яких – 241 юнак та 163 дівчини ⁴⁵.

Визначним чинником для ККІ було те, що кількість бажаючих вчитися в цьому престижному закладі з року в рік постійно зростала, не зважаючи на труднощі Першої світової війни. Зокрема, у 1914–1915 навчальному році число слухачів в інституті досягло 3500 осіб ⁴⁶.

Навесні 1907 р. до Міністерства торгівлі і промисловості був представлений проект статуту комерційного інституту, який затвердили 12 травня 1908 р. і Вищі комерційні курси для спільного навчання обох статей отримали статус інституту ⁴⁷. А у червні 1908 р. у зв'язку з закриттям ВКК М. В. Довнар-Запольський остаточно передав Раді Київського комерційного інституту майно колишніх комерційних курсів ⁴⁸.

Ознайомившись зі Статутом ККІ 1908 р., можна відзначити, що управління Інститутом здійснювалось такими підрозділами: Радою інституту; Правлінням; Навчальним комітетом. Директор ККІ, до речі, входив до складу усіх

Собрание Указаний и Распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Отд. первый. Первое полугодие. Санкт-Петербург: Сенатская типогр., 1908. № 17 (31 января 1908 г.). Ст. 87–88. С. 408–422.

⁴³ Дело по ходатайству профессора киевского университета М. В. Довнар-Запольского о разрешении ему учредить Высшие коммерческие курсы (2 марта – 16 августа 1906 г.). ЦДДАУ. Ф. 442. Оп. 636. Спр. 123. Арк. 10.

⁴⁴ ДАК. Ф. 229 Высшие коммерческие курсы Министерства торговли и промышленности. Оп. 1 Цирюляры Министерства и отчеты. Учебные программы. Списки слушателей (1906–1908 гг.). Спр. 1. Цирюляры Министерства. Сведения о курсах. Арк. 6.

⁴⁵ Цирюляры Министерства. Сведения о курсах. ДАК. Ф.229. Оп.1. Спр.1. Арк. 59.

⁴⁶ Наукові записки Київського інституту народного господарства // Техніка, економіка й право, 1926. № 1(7). С. 173.

⁴⁷ Записка о Киевском коммерческом институте. О возникновении Киевского коммерческого института // Известия Киевского коммерческого института, 1910. Кн. IV. С. 7.

⁴⁸ Собрание Указаний и Распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Отдел первый. Второе полугодие. Санкт-Петербург: Сенатская типогр., 1908. № 185. 29 ноября 1908 г. Ст.1557. С. 2928.

структурних підрозділів навчального закладу. У відповідності зі Статутом інституту до обов'язків Навчального комітету, поряд зі справами щодо організації навчального процесу, входило також складання правил користування бібліотекою, колекціями та іншими навчально-допоміжними підрозділами інституту ⁴⁹.

У процесі розвитку молодого навчального закладу збільшувалась кількість студентів та вільних слухачів, професорсько-викладацького складу, навчально-допоміжних підрозділів, поповнювався і вдосконалювався бібліотечний фонд. Активно поширювалися зв'язки з різними навчальними закладами та профільними установами Російської імперії, закордонними організаціями, і все це значно ускладнювало управління інститутом.

Необхідність удосконалення організації управління призвела до розробки та прийняття нового, більш повного Статуту ККІ, затвердженого 27 червня 1912 р. міністром торгівлі та промисловості С. І. Тимашевим на підставі прийнятого 3 червня 1912 р. закону «Про затвердження Положення і штату Київського комерційного інституту» ⁵⁰. Доречі, згідно зі штатним розкладом ККІ, вперше було узаконено посаду бібліотекаря з щорічним окладом – 900 руб. ⁵¹.

За новим Статутом управління навчальним закладом покладалось на: Піклувальну раду, директора інституту, Навчальний комітет, Правління інституту, Збори відділень (факультетів). У Статуті було підкреслено, що до складу інституту, окрім спеціалізованих навчально-допоміжних підрозділів, входила й бібліотека як самостійна структурна одиниця. Завідування Бібліотекою покладалось на штатного працівника – бібліотекаря.

До функцій Навчального Комітету, окрім загального управління навчальною частиною ККІ, входило обрання членів Бібліотечної та інших комісій, які опікувалися навчально-допоміжними підрозділами, а також складання правил користування бібліотекою, навчальними колекціями та іншими навчально-допоміжними підрозділами, нарівні з цим – встановлення порядку поповнення (комплектування) бібліотеки, навчальних колекцій та учбових посібників.

Слід звернути увагу, що вперше Бібліотечна комісія ККІ згадується в архівних документах вже у 1910 р., але за Статутом 1912 р. вона мала функціонувати тільки після офіційного його оприлюднення. На той час до

⁴⁹ Там само. Собрание узаконенный и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Санкт-Петербург, 1908. № 156. 3 октября 1908 г. Ст. 1287. С. 2421–2427.

⁵⁰ Устав Киевского коммерческого института. *Известия ККИ*. Киев, 1913. Кн. XVII. С. 1–23.

⁵¹ Штат Киевского коммерческого института (В составе двух отделений: экономического и коммерческо-технического). *Известия ККИ*. Киев, 1913. Кн. XVII. С. 20.

складу Бібліотечної комісії входили: Л. М. Яснопольський – голова, М. В. Довнар-Запольський – член комісії, професори П. Ф. Єрченко та К. Г. Воблий, викладачі – Н. Т. Сінопійський-Трофімов та А. І. Ярошевич, секретар комісії – М. П. Шиманський (тоді він виконував обов'язки бібліотекаря)⁵².

На жаль, незважаючи на те, що Бібліотечну комісію заснували ще у 1910 р., набагато раніше свого офіційного узаконення, в архівних документах не відображено її активну діяльність. Фактично уся бібліотечна робота виконувалась безпосередньо під контролем Правління ККІ.

Останню згадку в архівних документах про діяльність Бібліотечної комісії зустрічаємо у січні 1920 р., напередодні перейменування ККІ в Інститут соціально-економічних наук, а у вересні того ж року він отримав назву Київський інститут народного господарства (далі – КІНГ). На засіданні Ради економічного факультету Інституту до складу Бібліотечної комісії було обрано: професора Р. М. Орженцького, доцента О. М. Волкова, викладача Є. Є. Слуцького та студента Гольдіна⁵³.

Згідно зі Статутом в інституті було два відділення (з 1917 р. – факультети): економічне та комерційне, а після затвердження Положення та Статуту ККІ у 1912 р. комерційне відділення було перейменовано у «комерційно-технічне». Навчальні плани склалися у трьох напрямках – економічних, юридичних та комерційно-технічних наук. Навчання в інституті тривало 4 роки з розподілом на 8 півріч (семестрів)⁵⁴.

Крім того, для більш детального вивчення деяких предметів були започатковані спеціальні навчально-допоміжні підрозділи – підвідділи: банківської справи, залізничний, оцінювально-податковий (з 1913 р. – земсько-міський), педагогічний, страхової справи, музей товарознавства з бібліотеками та кабінетами.

Навчальна програма в інституті складалась з основних та допоміжних предметів. Обов'язковими предметами для вивчення на обох відділеннях були: з економічних наук – історія та теорія політичної економії (з практичними заняттями); історія господарського устрою Західної Європи та Росії; економічна політика (загальний курс); наука про фінанси (з практичними заняттями);

⁵² Списки и биографические сведения о личном составе института, представленные в учебный отдел Министерства торговли и промышленности (1910–1911 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 315. Арк. 116.

⁵³ Списки личного состава института (1914–1920 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1126. Арк. 129.

⁵⁴ Закон об установлении Положения и штата Киевского коммерческого института // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. Отдел первый. Первое полугодие. Санкт-Петербург: Сенатская типогр., 1912. № 115. 22 июня 1912 г. Ст. 982. С. 2069–2083.

банківська та біржова справа; організація промислових та торговельних підприємств; статистика (з практичними заняттями); економічна географія (загальний курс) та економічна географія України – курс, необхідний для поглибленого ознайомлення з територією українських етнічних земель, якою опікувався ККІ. З юридичних наук: енциклопедія права та вчення про державу; російське державне та цивільне право (з практичними заняттями); цивільний процес; торговельно-промислове право (зі спеціальними курсами); загальний курс міжнародного права. З комерційних наук: загальне товарознавство; комерційна арифметика (загальний курс); загальне рахівництво; воднотранспортна справа (з специфікою морського та річкового фрахту).

На економічному відділенні окрім обов'язкових дисциплін для обох відділень, вивчалися такі предмети: спецкурс з господарської історії Західної Європи та Російської імперії; сільськогосподарська політика та економія; земське та міське господарство (політика управління і статистика); короткий курс соціальної гігієни; загальний курс кримінального права; історія російського державного та цивільного права; міжнародне та консульське право; адміністративне право; всесвітня історія та новітня історія Російської імперії.

На комерційному відділенні більш поглиблено викладалися такі дисципліни: фізика; хімія (органічна, неорганічна та аналітична); практична геологія; гірничо-заводська справа; технологія хімічних речовин; товарознавство волокнистих речовин; сільськогосподарське товарознавство; спецвідділи комерційної арифметики; фінансові обчислювання (страхові обчислювання, арбітражі, контокоренти – поточні рахунки); політична арифметика (вирахування державних позик); рахівництво (банківське, фабрично-заводське та сільськогосподарське); комерційна кореспонденція російською та іноземними мовами.

Крім вказаних предметів, в інституті викладалися чотири європейські мови: німецька, французька, англійська, італійська, з яких на вибір студентів дві мови – обов'язкові. За бажанням слухачів надавалась можливість за додаткову платню вивчати східні мови – японську, китайську, перську та турецьку.

Більшість предметів викладання супроводжувалися практичними заняттями. Наприклад, для проведення практичних занять з студентами, які вивчали японську мову, з дозволу Міністерства торгівлі та промисловості в інститут запросили викладача з Японії Івао Нагахарі ⁵⁵.

⁵⁵ Списки, ведомости, заявления, рапорты бухгалтера на выдачу жалования и наградных профессорско-преподавательскому и служащему персоналу института. Смета на 1914–1915 гг. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 874. Арк. 155.

Навчальні курси підвідділів не були пов'язані із загальним курсом економічного або комерційного відділення. Студенти мали можливість закінчити одне з відділень, не вивчаючи предметів того чи іншого підвідділу. На підвідділи слухачі інституту мали право записуватись починаючи з 3-го курсу. Кожному студенту дозволялось поступати не більше ніж на два підвідділи одночасно. Кількість слухачів на кожному підвідділі була різною: не менше 10, але не більше 40 осіб. На курсі з товарознавства та на педагогічному підвідділі навчалось не більше 10, але не менше 5 слухачів ⁵⁶.

Банківський підвідділ готував бажаючих присвятити себе фінансовій справі в урядових, громадських та приватних кредитних установах. Залізничний підвідділ готував службовців для роботи в управліннях, на залізницях, та комерційних відділах. Оцінювально-податковий підвідділ був розрахований на зацікавлених у практичній діяльності в земських та міських установах. Педагогічний підвідділ готував майбутніх викладачів у комерційних середніх навчальних закладах. Страховий підвідділ був розрахований на бажаючих набутти спеціальність у галузі державного, громадського та приватного страхування.

До складу інституту входили також навчально-допоміжні структури – кабінети: фізичний, хімічний та статистичний; лабораторії аналітичної та технічної хімії; Музей товарознавства, у складі якого був ряд фахових кабінетів: залізничний, гірничозаводський, геологічний, гірничий, торгівлезнавства, міської та земської справи, Фундаментальна бібліотека з читальною залом та товаровипробувальна лабораторія. Фундаментальна бібліотека у своєму складі мала наукові, загальноосвітні та фахові книжки, навчальну та довідкову літературу, посібники, періодичні видання (газети та журнали). Фонди бібліотеки ККІ та бібліотек спеціалізованих навчально-допоміжних підвідділів віддзеркалювали організаційну структуру та програми викладання дисциплін цього ЗВО ⁵⁷.

Незважаючи на відносно високу піврічну платню за навчання, яка складала на економічному відділенні 50 руб., а на комерційному – 55 руб., ⁵⁸ кількість студентів досить різко зростала з кожним роком, що, безсумнівно, свідчило про популярність і авторитет молодого ЗВО. У 1908–1909 навчальному році в ККІ вчився 991 студент, з них – 204 жінки (20,6%). У 1910 р. з 1931 студента – 357 жінок (18,5%) і, додатково, 120 вільних слухачів ⁵⁹.

⁵⁶ Краткие сведения о Киевском коммерческом институте. *Известия ККИ*. 1910. Кн. V. С. 19.

⁵⁷ Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института. *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 51-52.

⁵⁸ Обзорение преподавания 1912-1913 учебный год. *Известия ККИ*. 1912. Кн. XV. С. 76.

⁵⁹ Записка о Киевском коммерческом институте. *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 37.

Крім обов'язкової сплати суми за навчання, усі абітурієнти, що вступили до інституту, були зобов'язані сплатити одноразовий внесок у розмірі 2 руб. для розвитку бібліотеки навчального закладу. Цей внесок за розпорядженням Ради Інституту надходив на організацію бібліотеки підручників та навчальних посібників, призначених для користування слухачами інституту упродовж чотирьох років навчання ⁶⁰.

Головною статтею витрат в інституті була платня за викладацьку працю. Керівництво навчального закладу домоглося того, щоб викладацька праця оплачувалася у 1.5 рази вище у порівнянні з іншими приватними вищими навчальними закладами Києва. Викладач за одну лекційну годину отримував 300 руб. (250 руб. за лекцію і 50 руб. за екзамен) ⁶¹.

У перший рік свого існування Київський комерційний інститут проводив лекції та заняття студентів в орендованому будинку, проте місце для лекцій та проведення практичних занять катастрофічно бракувало. Збільшення кількості студентів та необхідність якомога швидшого облаштування навчально-допоміжних підрозділів для початку навчального року сприяли придбанню власної будівлі. Оскільки Статут ККІ, затверджений 12 травня 1908 р., не надавав інституту статусу юридичної особи на володіння нерухомістю, який можна було отримати лише у законодавчому порядку, ця процедура вимагала багато часу та формальностей. Тому керівництво ККІ обрало інший шлях – Постановою Ради ККІ від 12 квітня 1909 р. було організовано Товариство піклування про вищу комерційну освіту в м. Києві (далі – ТПВКО) з метою поширення і розповсюдження знань з торгівельно-економічних наук в Україні, для підтримки ККІ шляхом участі через вибори до Попечительної ради членів ТПВКО, а також насамперед для можливості придбання інститутом нерухомості ⁶². Засновниками ТПВКО були професори Інституту М. В. Довнар-Запольський, В. А. Косинський, П. Р. Сльозкін, і до складу ТПВКО входили, в основному, викладачі ККІ. Статут ТПВКО було затверджено міністром торгівлі та промисловості лише 8 грудня 1910 р.

Після затвердження Статуту ККІ 1912 р., за яким інститут вже мав право володіти нерухомістю, директор М. В. Довнар-Запольський запропонував передати право володіння нерухомістю, капіталами та присадибними ділянками від ТПВКО до ККІ і на тому завершити діяльність товариства. З різних

⁶⁰ Обозрение преподавания 1912–1913 учебный год. *Известия ККИ*. 1912. Кн. XV. С. 76–77.

⁶¹ Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 129. Арк. 166–167.

⁶² Протоколы общих собраний (12 апреля 1909 г. – 29 апреля 1913 г.). ДАК. Ф. 228. Общество попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве. Оп.1. Спр. 1. Арк.1.

причин ця процедура відбулася лише у 1913 р. А Київське товариство сприяння розповсюдженню комерційних знань (далі – КТСРКЗ), яке стало правонаступником ТПВКО, проіснувало до кінця 1916 р. Подальша доля КТСРКЗ у досліджених архівних документах не відображена ⁶³.

Для вирішення нагального питання про власне приміщення для набуваючого популярності ЗВО, спочатку Рада ККІ звернулась до Київського міського громадського управління з проханням про відведення земельної ділянки для будівництва власного інститутського корпусу. Київська міська Дума ухвалила рішення про відведення земельної ділянки під забудову по вул. Гоголівській. Але Рада інституту не знайшла можливості використати надане ККІ право на будівництво, головним чином за браком часу на спорудження власної будівлі упродовж одного літа. Тому терміново було знайдено придатний для організації навчального процесу триповерховий будинок у центральній частині міста на розі вул. Пироговської № 24 (зараз № 9) та Бібіковського бульвару (тепер бульвар Т. Г. Шевченка). Цей будинок було придбано у вересні 1910 р. у власника П. В. Володимирова на кошти, видані з каси інституту, приблизно 140 000 руб. ТПВКО скористалось правом власника на перебудову та надбудову четвертого поверху ⁶⁴. Це був триповерховий цегляний будинок, дах якого вкритий оцинкованим залізом. На першому поверсі будинку розміщувалась канцелярія інституту, яка займала чотири великі кімнати, з'єднані з передпокоем коридором. Другий та третій поверхи були відведені під аудиторії на 500–600 студентів ⁶⁵.

Невдовзі, згідно з рішенням засідання КТСРКЗ від 24 квітня 1911 р., для покращення процесу навчання, також виконали необхідні перебудови у новому будинку, придбаному у грудні 1910 р. за адресою: Бібіковський бульвар № 22 (зараз № 9), який раніше належав В. М. Белогорському, за 154 000 руб. ⁶⁶ Другий будинок також був цегляний, але вже чотириповерховий, теж критий оцинкованим залізом. На першому поверсі були розміщені помешкання для службовців та дві лабораторії. На другому поверсі

⁶³ Протоколы общих собраний и отчеты Общества попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве и Общества содействия распространения коммерческих знаний за 1910–1916 гг. Проект Устава низших технических курсов при Обществе содействия распространения коммерческих знаний (30 ноября 1910 – 14 декабря 1916). ДАК. Ф. 227 Киевское общество содействия распространения коммерческих знаний. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁶⁴ Протоколы общих собраний и отчеты Общества попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве и Общества содействия распространения коммерческих знаний за 1910–1916 гг. Проект Устава низших технических курсов при Обществе содействия распространения коммерческих знаний (30 ноября 1910 – 14 декабря 1916). ДАК. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 5.

⁶⁵ Там само. Арк. 13.

⁶⁶ Протоколы общих собраний (12 апреля 1909 г. – 29 апреля 1913 г.). ДАК. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6, 8.

розташувались аудиторія на 600 студентів, кабінет для професури і хімічна лабораторія для студентів. Третій та четвертий поверхи також займали лабораторії⁶⁷. Для збільшення площі, відведеної для аудиторій та навчально-допоміжних підрозділів, на засіданні КТРСКЗ від 9 травня 1911 р. ухвалили рішення про з'єднання двох придбаних споруд у єдиний комплекс та побудову нового корпусу для хімічної лабораторії⁶⁸. Таким чином інститут отримав великий власний будинок, який розміщувався на перетині вулиць Нестерівської (зараз І. Франка) і Пироговської з Бібіковським бульваром (зараз бульв. Т. Г. Шевченка), 22/24⁶⁹.

Площа приміщень аудиторій у об'єднаному комплексі налічувала 138.18 кв. сажень (294.3 кв. м), навчально-допоміжні підрозділи займали 92.12 кв. сажень (196.2 кв. м), для лабораторій було відведено 49.27 кв. сажень (104.9 кв. м)⁷⁰.

Швидкий розвиток Музею товарознавства та навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів) поставив на порядок денний нагальне питання про необхідність спорудження спеціальної будови для розміщення експонатів та організації фахових бібліотек, тому Правління ККІ вирішило скористатись прибудинковою територією по вул. Пироговській у 13 сажень (27.7 м), яка була у розпорядженні ККІ, для побудови чотириповерхового корпусу виключно для розміщення Музею товарознавства⁷¹.

Водночас з усіма будівельними роботами в основних корпусах проводились заходи із облаштувань та поповнення фондів навчально-допоміжних підрозділів, загальна вартість яких на той час досягла чверті мільйона рублів⁷².

Книжковий фонд інститутської бібліотеки спочатку був невеликим, бо далеко не вся література з предметів викладання була в ній представлена, хоча з таких предметів, як політекономія і статистика видань було достатньо. У бібліотеці було зібрано на той час все можливе із мізерної кількості літератури, виданої російською мовою з торговельного права, бухгалтерії, товарознавства та комерційної арифметики, до речі, з цієї дисципліни було

⁶⁷ Протоколы общих собраний и отчеты Общества попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве и Общества содействия распространения коммерческих знаний за 1910–1916 гг. Проект Устава низших технических курсов при Обществе содействия распространения коммерческих знаний (30 ноября 1910 – 14 декабря 1916). ДАК. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13.

⁶⁸ Протоколы общих собраний (12 апреля 1909 г. – 29 апреля 1913 г.). ДАК. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

⁶⁹ История и современное состояние Киевского коммерческого института // Киевский коммерческий институт. Киев: Печатано по постановлению Правления Киевского коммерческого института. 1913. С. 5–6.

⁷⁰ Записка о Киевском коммерческом институте. *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 13.

⁷¹ Отчет о Музее товароведения за 1912–1913 гг. *Известия ККИ*. 1913. Кн. XX. С. 2.

⁷² Записка о Киевском коммерческом институте. *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 10.

багато книжок іноземними мовами. При бібліотеці для студентів було відкрито читальну залу із підручним фондом довідкової літератури та фаховою періодикою.

Фундаментальна бібліотека ККІ, започаткована в 1906 р. із бібліотеки ВКК разом з бібліотеками навчально-допоміжних підрозділів Інституту, протягом усіх років свого існування відчувала на собі всі колізії тогочасного соціально-політичного життя країни ⁷³.

19 липня (1 серпня) 1914 р. Російська імперія вступила у Першу світову війну, яка розпочавшись у Європі, швидко втягнула у свою орбіту багато країн світу. Ряд великих і малих міст у Польщі, Білорусі та Україні опинилися безпосередньо поблизу театру бойових дій. На вимогу командування Південно-Західного фронту Російської імперії майже усі вищі навчальні заклади Києва повинні були терміново евакуюватись вглиб держави. Місцем їх тимчасового розміщення було визначено м. Саратов.

Наприкінці серпня 1915 р. з берегів Дніпра потягнулись численні ешелони з евакуйованими. Одночасно з Університетом Св. Володимира до Саратова прибули Київський комерційний інститут, Вищі жіночі курси, Фребелівський педагогічний жіночий інститут, Четверта чоловіча гімназія. Прибуло також більше 100 вагонів з вантажем, в тому числі частина цінної бібліотеки Київського університету. Разом з навчальними закладами з Києва евакуювали більше 300 чоловік професорсько-викладацького складу та 6 500 студентів, яких потрібно було терміново розмістити у Саратові. На той час у місті склалась критична ситуація: продовжував збільшуватись потік біженців із західних районів країни, а у самому Саратові було розквартировано 50 000 чоловік з військових частин, а також перебувало декілька тисяч військовополонених ⁷⁴. Прибувши до Саратова, ККІ орендував приміщення, яке раніше займав клуб комерційних службовців, а сам клуб, у свою чергу, знайшов для себе приміщення у будинку Г. В. Очкіна ⁷⁵.

20 жовтня 1915 р. у залі Саратовської консерваторії відбулися загальні збори 568 студентів ККІ, які розглядали питання результатів евакуації інституту та розміщення людей у місті. У зв'язку з тим, що було призупинено наступ німецьких військ у жовтні 1915 р. і фронт стабілізувався, з'явилась упевненість у відносно спокійній обстановці для початку занять студентів.

⁷³ Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института. *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 51–52.

⁷⁴ Малинин Г. А. Киевский университет в Саратове. *Поволжский край*: Межвуз. сб. Саратов, 1984. Вып. 7. С. 107.

⁷⁵ Максимов Е. К., Тотфалушин В. П. Саратовское Поволжье в годы Первой мировой войны : Учеб. пособ. к курсу «История Саратовского Поволжья». Саратов : Научная книга, 2007. С. 48.

У буремні часи воєнно-політичного лихоліття і громадянської війни співробітники бібліотеки і професорсько-викладацький склад ККІ боролися за знання студентів і робили все можливе для забезпечення стабільного навчального процесу.

У листопаді 1915 р. почалося розгортання бібліотеки ККІ у тимчасовому приміщенні, де розташувався інститут, були розкриті ящики з літературою для сушіння книжок з метою запобігання появи плісняви та грибків, бо ящики були виготовлені з непросушеної деревини ⁷⁶. Після сушіння книжки були придатні для користування, але, на жаль, від вологи зіпсувалось близько 50 книжкових оправ, деякі книжки були зовсім пошкоджені, до того ж виникла потреба боротьби з мишами та щурами, які поточили та зіпсували близько 30 оправ ⁷⁷.

На початку серпня 1916 р. командуючий російським фронтом О. О. Брусілов дозволив київським ЗВО повернутися з евакуації на батьківщину, і 23 серпня з Саратова виїхала додому перша група студентів Університету Св. Володимира. Студенти ККІ виїхали до Києва трохи пізніше ⁷⁸.

Повернутися з евакуації слідом за Київським університетом студенти ККІ не могли тому, що в приміщенні інституту був розміщений військовий постій: одна частина будинку була зайнята з 24 червня 1915 р. до 28 грудня 1917 р., а друга частина будівлі – з 1 жовтня 1915 р. по серпень 1916 р. ⁷⁹.

Погіршення звичайного процесу навчання у 1916–1917 рр. було зумовлене значною мірою такими чинниками: поверненням ККІ з евакуації з Саратова у частково зайняте військовими приміщення інституту; Першою світовою війною та буржуазною революцією в Російській імперії. Дві останні історичні події були стихійною навалою для інституту, тому що чисельні призови студентів до військової служби в армії значним чином скоротили не тільки кількість слухачів, а й бюджет ККІ. Незважаючи на умови зростаючої дорожнечі у державі, Навчальний комітет інституту вживав всі можливі

⁷⁶ Рапорты и заявления библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числился штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 9.

⁷⁷ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 85.

⁷⁸ Малинин Г. А. Киевский университет в Саратове. *Поволжский край*: межвуз. сб. Саратов, 1984. Вып. 7. С. 107–113.

⁷⁹ Опись имущества, находящегося в пользовании штаба военного генерал-губернатора Галиции; докладная записка и переписка смотрителя здания о ремонте помещения, заказ мебели и оборудования и по другим хозяйственным вопросам (20 августа 1915 г. – 31 декабря 1917 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1283. Арк. 243.

заходи для покращення матеріального становища професорсько-викладацького складу, що дозволило йому підняти платню за навчання лише на 25 руб. на рік. Беручи до уваги всі ці складові, інститут та його професорсько-викладацький склад пережили дуже важкий рік в історії свого існування і не лише з гідністю вийшли з вельми складного становища, але й знайшли можливість розпочати перебудову всього навчального плану на засадах спеціалізації, яка виникла в нових історичних умовах, що призвело до поглиблення та розширення викладання предметів.

Відвідування студентами Фундаментальної та Студентської бібліотеки, користування матеріалами навчально-допоміжних підрозділів – Семінарію (кабінету) економічних та фінансових наук, кабінетів земсько-міської справи, економічної географії, страхової справи та торгівлезнавства суттєво зменшилось у порівнянні з попередніми роками у зв'язку з новими політико-економічними та соціальними умовами тих буремних часів.

Семінарії (кабінет) економічних та фінансових наук на 1 серпня 1916 р. у фондах своєї бібліотеки мав літературу 5 685 назв у 10 491 од. зб. За попередній рік до бібліотеки надійшло 320 назв видань та документів у 456 од. зб., з яких 285 назв російською мовою, інші 35 назв іноземними мовами. Із загальної кількості літератури, яка поповнила фонд, 89 од. зб. придбали за кошти інституту, інші 231 видання було отримано Семінарієм як дарунок від різних установ, закладів та приватних осіб. Серед дарувальників були і студенти ККІ, які поповнювали фонди бібліотеки кабінету різними матеріалами та звітами після повернення з навчально-виробничої практики, яку проходили у різних регіонах держави та за кордоном. Протягом листопада 1916 р. і до квітня 1917 р. помітно зменшувалась кількість відвідувань студентами бібліотеки Семінарію, яка була загалом відкрита 156 днів, і в середньому кількість виданих матеріалів склала всього 4 од. зб. за відвідування. Кількість журналів та газет, які надходили до бібліотеки Семінарію, складала на той час 25 назв, три з яких були іноземними мовами – англійською та французькою ⁸⁰.

Кабінет земсько-міської справи під час евакуації до Саратова не працював. Але після повернення до Києва був знову відкритий у листопаді 1916 р. для відвідування, хоча і зі значним запізненням. Завідував кабінетом у 1916–1917 рр. професор ККІ Н. Д. Силін, а хранителем був викладач Н. Н. Койава. На той час бібліотека кабінету налічувала 2242 назви у 3346 од. зб., на початок 1917–1918 навчального року налічувалось вже 2812 назв у 3942 од. зб., серед яких 306 назв у 310 од. зб. було придбано на кошти інституту, а 264 назви у 286 од. зб. – безкоштовно. Із загальної кількості нових надходжень 5 од. зб. було іноземними мовами. Бібліотека

⁸⁰ Отчет Киевского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 21–23.

кабінету отримувала 67 назв періодичних видань, з яких 8 – іноземними мовами: англійською, французькою, німецькою. Відвідування бібліотеки кабінету було вельми низьким у зв'язку з історичними національними та міжнародними подіями того часу. За рік було видано літератури всього на 205 вимог⁸¹.

Бібліотека кабінету економічної географії на 1 серпня 1916 р. складалась з 373 назв видань у 635 од. зб. Протягом навчального року надійшло 84 назви літератури у 96 од. зб., безкоштовно отримано 63 назви у 67 од. зб. У цей час бібліотека кабінету комплектувалась такими періодичними виданнями: «Алтайский крестьянин», «Вестник землеустройства Северо-Восточного района», «Самарский землевладелец», «Хуторянин»⁸².

Статистичний кабінет та його бібліотека у 1916–1917 навчальному році поповнилась на 161 од. зб. російською мовою та на 158 – іноземною, з яких було придбано 159 од. зб. та подаровано 160 од. зб., загалом – 319 од. зб. фахової літератури.

У 1915–1916 навчальному році Правління ККІ виділило 500 руб. для придбання через товариство Вольфа іноземної літератури, яка і була повністю отримана бібліотекою кабінету. Російськомовні матеріали з статистики бібліотеці кабінету надсилали: Міністерство землекористування, Міністерство продовольства, Міністерство фінансів, Міністерство шляхів сполучення, міські та земські управи, інші установи і приватні особи. У зв'язку з порушенням цілісності фонду бібліотеки кабінету під час евакуації до Саратова, після її повернення до Києва, за ініціативою завідувача кабінету А. І. Ярошевича, було систематизовано каталоги з окремих відділів та розділів статистики, а частину матеріалів було систематизовано за географічною ознакою, що надавало можливість працівнику бібліотеки більш оперативно орієнтуватися у книжкових фондах кабінету, а користувачам – швидше отримувати замовлену літературу. Щоденно у кабінеті працювало від 15 до 45 студентів над виконанням своїх поточних практичних робіт⁸³.

На 1 серпня 1916 р. бібліотека кабінету страхової справи налічувала 1 146 назв у 2 258 од. зб. З цього масиву літератури було закуплено: російськомовних 118 назв у 180 од. зб., літератури іноземними мовами – 77 назв у 121 од. зб. Якдари отримано російськомовних 817 назв у 1 765 од. зб., російською, 10 назв у 11 од. зб. – іншими мовами. З Фундаментальної бібліотеки до бібліотеки кабінету було передано російськомовних 76 назв

⁸¹ Там само. С. 24–27.

⁸² Там само. С. 36.

⁸³ Отчет Киевского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 28.

у 124 од. зб., іншомовних 48 назв у 57 од. зб. Проте поповнення фонду бібліотеки кабінету у 1916–1917 навчальному році значно скоротилося через несприятливі економічні обставини, викликані Першою світовою війною. За цей період купили лише 10 од. зб., як дари бібліотеці пожертвувано 93 назви у 166 од. зб. З Фундаментальної книгозбірні отримано 14 назв у 15 од. зб. виключно російськомовних видань.

Треба відзначити, що значна кількість подарованих матеріалів від страхових товариств та земств держави надходила у декількох примірниках з метою забезпечення студентів необхідною кількістю книжок та поліпшення засвоєння курсу предметів, що викладалися на економічному підвідділі. Довідкова література та посібники з страхової справи також надходили у великій кількості, іноземна література була представлена головним чином виданнями німецькою мовою, але була також література іншими мовами.

У 1917 р. до бібліотеки кабінету надходила доволі цінна література з питань пенсійної справи від Військового міністерства, Міністерства народної освіти, Міністерства шляхів сполучення, проте відвідування студентами бібліотеки кабінету, приймаючи до уваги вище зазначені історичні причини, було вельми мало чисельним ⁸⁴.

Бібліотека кабінету товарознавства у 1916–1917 навчальному році налічувала 180 каталогів, 112 звітів, 7 журналів, близько 150 преїскурантів, 400 од. зб. з комерційних наук. Значне поповнення фонду бібліотеки кабінету очікувалось від надходження власної бібліотеки професора С. М. Бараца після її бібліографічного опрацювання та розподілу між Фундаментальною бібліотекою ККІ та бібліотеками спеціалізованих навчально-допоміжних підрозділів. Поповнення бібліотеки кабінету того часу відбувалося зі значними труднощами, матеріали багатoproфільного характеру, звіти та серії книжок за фахом можна було отримати лише за наполегливими проханнями, листами-клопотаннями, а також під час особистих відвідувань торгово-промислових підприємств ⁸⁵.

Для забезпечення навчального процесу, який розпочався у жовтні 1916 р., було розпаковано після повернення з евакуації у тимчасово відведеному для бібліотеки приміщенні 100 ящиків з книжками Фундаментальної та Студентської бібліотек, але за браком вільного місця залишилось ще не розкритими 120 ящиків, з яких: 70 ящиків із періодичними виданнями та 50 ящиків з незаінвентаризованою літературою (бібліотеки С. М. Бараца, М. В. Самофалова тощо). Бібліотечна комісія у листопаді 1916 р. прийняла рішення припинити розгортання фондів бібліотеки до січня 1917 р. і звернулась

⁸⁴ Отчет Киевского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 35.

⁸⁵ Там само. С. 33.

із проханням до Правління ККІ прискорити підготовку основного книгосховища (у підвалі) для розміщення фонду книгозбірні ⁸⁶.

У грудні 1916 р. комісія у складі ректора ККІ М. В. Довнар-Запольського і професорів П. Ф. Єрченка, П. Р. Сльозкіна та бібліотекаря Київського університету Св. Володимира В. А. Кордта оглянула приміщення основного книгосховища бібліотеки інституту і визнала його цілком придатним для розміщення фонду книгозбірні за умов провітрювання його протягом приблизно двох тижнів ⁸⁷.

У 1916–1917 навчальному році бібліотекар Д. П. Теремець та два його помічники були призвані на військову службу, і з попереднього складу службовців бібліотеки залишилась тільки одна співробітниця, тож до штату бібліотеки було зараховано 4 нових працівники. До того ж температура у приміщенні книгозбірні взимку не піднімалась вище + 8°C, все це негативно відбилося на нормальному функціонуванні бібліотеки.

Професорсько-викладацький склад та студенти у читальній залі у 1916–1917 навчальному році здебільшого користувались літературою, яку не видавали на абонемент. Це була переважно довідкова література, цінні та рідкісні видання і книги без оправ. Найбільшим попитом користувалися такі періодичні видання: журнали – «Бюллетень литературы и жизни», «Вестник Европы», «Голос минувшего», «Летопись», «Новый экономист», «Русская мысль», «Русские записки», «Современный мир», «Украинская жизнь» та газети – «День», «Киевская мысль», «Киевлянин», «Новое время», «Приазовский край», «Речь», «Русская воля», «Русские ведомости», «Русское слово» ⁸⁸.

Після багатьох реорганізацій ККІ (влітку 1920 р. його було перейменовано в Інститут Соціально-економічних наук, а у вересні того ж року він дістав назву Київський інститут народного господарства (КІНГ), Президія Укрголопрофосвіти для увіковічення пам'яті Євгенії Богданівни Бош видала наказ від 11 квітня 1925 р. про присвоєння КІНГу імені Євгенії Бош ⁸⁹, яке

⁸⁶ Рапорты и заявления библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числился штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 74.

⁸⁷ Там само. Арк. 84.

⁸⁸ Отчет Киевского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 37–38.

⁸⁹ Євгенія Богданівна Бош (1879–1925 рр.) – професійна революціонерка, державний і політичний діяч Радянської України, перша жінка-керівник Народного Секретаріату (уряду) Української Народної Республіки (1917–1918 рр.), автор книги спогадів «Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 года до немецкой оккупации». Москва : ГИЗ, 1925. 273 с.; Гриценко А. П. Тимченко Ж. П. Євгенія Богданівна Бош. Київ : Політвидав України, 1964. 92 с.

Інститут носив до наступного перейменування у 1930 р.⁹⁰ Потім ЗВО було названо «Київський інститут обміну та розподілу» (далі – КІОР), який пізніше став основною складовою частиною «Всеукраїнської академії постачання ім. Й. В. Сталіна» (далі – ВАП)⁹¹. У 1934 р. частину фондів ВАП було передано до Державної наукової бібліотеки Всеукраїнської академії наук (ДНБ ВУАН), зараз НБУВ⁹². На превеликий жаль, документальних матеріалів, які б підтверджували достеменну причину надходження книжкового фонду ВАП (колишній КІНГ) до ДНБ ВУАН, на сьогодні не виявлено.

Негативні наслідки численних перейменувань інституту, зміни його науково-навчального напрямку, ротації професорсько-викладацького складу, постійної переорієнтації кінцевих цілей підготовки фахівців та строків навчання, а також інших організаційних негараздів, були визначені у Плані роботи бібліотеки ВАП на 1931–1932 навчальний рік завідувачем бібліотеки Д. П. Теремцем. Він, зокрема, був стурбований тим, що реорганізація КІНГу (1931–1932 рр.) в академію постачання негативно позначилася на роботі бібліотеки: майже цілий навчальний рік (1930–1931) бібліотека виділяла книжкові фонди для передачі тій чи іншій установі та приймала нові тематичні надходження від різних установ. Нормальне планове життя бібліотеки закінчилось, і як наслідок цього залишилось приблизно 10 тис. друкованих одиниць, які не були записані до інвентарної книги, каталоги студентського відділу бібліотеки були зруйновані, з'явилась велика кількість нікому не потрібної, або ж непрофільної літератури для бібліотеки ВАП.

Злиття бібліотеки КІОР (колишній КІНГ) з бібліотекою ВАП вимагало додаткової роботи, принаймні впродовж перших наступних років. Після об'єднання цих фондів приміщення бібліотеки було так перевантажене книжками, що для нових надходжень і літератури з бібліотеки ВАП не вистачало місця.

Враховуючи все зазначене, на бібліотеку крім щоденної планової роботи (комплектування, інвентаризація, каталогізація, обслуговування читачів на абонементі та у читальній залі) було покладено ще й низку інших завдань: 1) відібрати видання, які зі зміною навчальних планів вже були непотрібні,

⁹⁰ Матеріали про стан та роботу Київського та Харківського інститутів народного господарства (протоколи, звіти, доповіді, доповідні записки, учбові плани, програми, кошториси, статистичні відомості та інші матеріали (21 січня–13 листопада 1925 р.). ЦДАВО України. Оп. 5. Спр. 562. Арк. 230.

⁹¹ Материалы (сведения, отчеты и др.) обследования библиотек научных учреждений и учебных заведений за 1932 г. Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 16–17.

⁹² Переписка с Государственной книжной палатой, Украинской книжной палатой, Государственной публичной библиотекой им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, библиотеками учебных заведений и др. по вопросам комплектования, приобретения литературы (7 января – 23 октября 1935 г.). Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 493. Арк. 184.

і передати їх на утилізацію, що мало звільнити приблизно 30 метрополиць для нових надходжень. Частково сортування літератури було вже розпочато, але цієї роботи могло вистачити принаймні ще на місяць; 2) виокремити зі студентського відділу бібліотеки літературу ідеологічно «не витриману» та «шкідливу». Ця робота проводилась щоденно. Списки на таку літературу повинна була розглядати спеціальна комісія та надавати свої висновки щодо подальшого використання вилученої літератури. Виділення подібної літератури з Фундаментальної бібліотеки було справою більш складною і могло проводитись протягом року; 3) упорядкувати каталоги студентського відділу бібліотеки колишнього КІОРу; 4) завершити складання алфавітного каталогу бібліотеки ВАП, створити систематичний каталог на фонд цієї бібліотеки та об'єднати його з каталогом бібліотеки КІОРу; 5) заінвентаризувати та закаталогізувати майже 10 тис. книжок; 6) виокремити зі студентського відділу бібліотеки книжки, які стали непотрібними бібліотеці ВАП, але могли знадобитися іншим бібліотекам.

Передавання вилучених книжок могло б вивільнити до 100 метрополиць, потрібних для літератури, очікуваної у зв'язку з новими навчальними планами ВАП. Види робіт, зазначені у пунктах 3–6, можна було виконати за рік тільки за умов, що планова робота бібліотеки не відбиратиме у бібліотекарів усього робочого часу⁹³. Основна політика в галузі комплектування, яку проводив Тимчасовий Комітет Національної Бібліотеки Української Держави з 1918 р., була орієнтована на пошук та придбання цілісних архівних та бібліотечних зібрань і колекцій приватних осіб та установ. Зібрання розподілялись на рукописну та книжкову частини, а далі – відповідно до профілю кожного відділу. Тому створення спеціалізованих фондів здійснювалось практично одночасно, хоча спочатку книги, як правило, складалися стосами у книгосховищах для подальшої роботи з ними. Варто наголосити, що сучасний фонд Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ був започаткований саме тоді, хоча, як самостійний підрозділ, Відділ почав працювати лише на початку 90-х років, коли після введення в експлуатацію нового корпусу за адресою: Проспект 40-річчя Жовтня, 3 (зараз Голосіївський проспект) з'явилась можливість перемістити фонди Подільської філії у будинок по вул. Володимирській, 62. Вищезазначені спеціалізовані фонди разом із фондами Відділів стародруків та рідкісних видань, формування музичного фонду, образотворчих мистецтв і заклали основу Інституту української книги, створеного 1993 р. у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (тепер НБУВ)⁹⁴.

⁹³ Материалы (сведения, отчеты и др.) обследования библиотек научных учреждений и учебных заведений за 1932 г. Архив НБУВ. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 19–20.

⁹⁴ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918-1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. Київ: НБУВ, 1998. С. 74.

Історія фондів Фундаментальної бібліотеки ККІ тісно пов'язана з Подільською філією ВБУ, яка була створена наприкінці 1920 р. на базі фондів Київської духовної академії (далі – КДА) на території колишнього Києво-Братського монастиря по вул. Набережній-Микільській ⁹⁵.

У 30-х роках ВБУ мала у Києві вже три філії: перша була у приміщенні Володимирського собору, де розміщувалися стародруки, періодика і відомча література; друга філія – Петрівська, що на Подолі, в ній зберігалися фонди КДА та інших монастирських книгозбірень; третя філія – у приміщенні Софійського собору, де зберігались газетні фонди, які не були в активному обігу. На той час у Петрівській філії ВБУ розміщувався фонд у 2.5 млн. томів іноземної літератури (500 тис. од. зб.), періодика (500 тис. журналів), фонди колишньої КДА (750 тис. од. зб.), картографічні матеріали (50 тис. од. зб.) ⁹⁶.

Але великим гальмом у роботі ВБУ в післявоєнний час була відсутність повноцінного фонду періодики – 500 тис. од. зб. періодичних видань, який перед Другою світовою війною залишався цілком упорядкований, але під час німецької окупації був розпорошений, кілька разів переміщувався з місця на місце, і нарешті був складений у великий стос (понад 200 куб. м.) у Подільській філії ⁹⁷.

В цьому фонді періодичних видань також були журнали з бібліотеки ККІ, які можна було виявити тільки завдяки провенієнціям – печаткою бібліотеки та тисненням на корінці оправи, переглядаючи кожний примірник фонду *de visu*.

У 1948 р. співробітниками Бібліотеки було проведено велику роботу по упорядкуванню фонду періодики: 500 тис. од. зб. видань, як дореволюційних, так і після 1917 р., було розібрано та поставлено на полиці. Все це дало змогу 21 листопада 1949 р. відкрити для користувачів Філію № 1 Державної публічної бібліотеки (далі – ДПБ) УРСР на Подолі (тепер – НБУВ), яка на довгі роки стала дійовим підрозділом в складі цієї Бібліотеки.

Сформований та упорядкований фонд вітчизняної та іноземної періодики став найбільшим зібранням періодичних видань в УРСР, яке мало велику науково-інформаційну цінність. Окрім того, остаточно було упорядковано фонд дореволюційної періодики у кількості 85 тис. од. зб. ⁹⁸.

⁹⁵ Там само. С. 276.

⁹⁶ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. Київ: НБУВ, 1998. С. 262–263.

⁹⁷ Библиотека Академии наук УССР. Сводный годовой отчет о деятельности библиотеки. Отчет Отделов и Кабинетов за 1948 г. Архив НБУВ. Оп. 1. Спр 701. Арк. 30.

⁹⁸ Государственная публичная библиотека Академии наук УССР. Сводный годовой отчет о деятельности библиотеки. Отчеты Отделов за 1949 г. Архив НБУВ. Оп. 1. Спр. 720. Арк. 204.

Варто зазначити, що з часу заснування Національної бібліотеки Української держави (1918 р.) не було проведено повного обліку її книжкового фонду, систематична інвентаризація якого була запроваджена лише з 1938 р. і мала на меті: по-перше, налагодити облік книжкових фондів Бібліотеки – індивідуальний та сумарний; по-друге, звірити книжковий фонд Бібліотеки з каталогами та встановити їх відповідність. Робота проводилась за інструкціями, розробленими Комісією по інвентаризації та Кабінетом бібліотекознавства Бібліотеки і затверджених дирекцією ДПБ УРСР ⁹⁹.

Ця робота давала можливість переглянути кожен книжку фонду *de visu* і, таким чином, за наявними провенієнціями виявити примірники із бібліотек, які вже не існували, а їхні фонди були частково або повністю сконцентровані у Філії № 1. Серед раніш заінвентаризованих книжок зустрічались також примірники з бібліотеки ККІ.

Починаючи з 1953 р., у Подільській Філії № 1 було розібрано по комплектах, проштамповано, заінвентаризовано, складено бібліографічних описів та наклеєно ярликів приблизно на 149 тис. од. зб. штучно сформованого фонду періодичних видань, значну частину якого складала дореволюційна періодика Фундаментальної бібліотеки ККІ ¹⁰⁰.

Основний масив сучасних фондів історичних колекцій та зібрань, рукописів і стародруків, музичних, графічних й архівних матеріалів надійшов до Бібліотеки власне у період 1918–1934 рр. і був розподілений між спеціалізованими відділами, склад яких сформувався до 1934 р.

Виходячи з цього, російськомовні книги бібліотеки ККІ поповнили Універсальний книжковий фонд ВБУ, російськомовна періодика до 1917 р. залишилась у штучно сформованому фонді періодичних видань у Філії № 1 на Подолі, газети передані до Відділу газетних фондів, а іноземні видання (книги та періодика) Фундаментальної бібліотеки ККІ сформували окреме книжкове зібрання у фонді Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Ґрунтуючись на структурі та враховуючи навчальні програми ККІ, реконструкцію книжкового зібрання було проведено з орієнтацією на основну печатку Фундаментальної бібліотеки Інституту, а також на відповідні печатки навчально-допоміжних підрозділів.

У процесі розстановки літератури книгозбірні за порядковими (інвентарними) номерами, виявились великі пропуски у нумерації. Відомості про склад і зміст бібліотечного фонду Інституту подають збережені інвентарні книги реєстрації нових надходжень, які були передані з бібліотеки ККІ разом із масивом літератури до ВУАН у 1934 р. Це інвентарні книги Фундаментальної

⁹⁹ Там само. Арк. 28–29.

¹⁰⁰ Квартальні звіти Філії № 1 за 1953 р. зберігаються в архіві Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

бібліотеки № 1–18, книги реєстрації періодичних видань № 1–3; книги реєстрації фонду Страхового кабінету № 1, в яких була записана уся література, що надходила до бібліотеки ККІ з початку її заснування¹⁰¹.

Звіряючи існуючу літературу з рукописними інвентарними книгами Фундаментальної бібліотеки КІНГ – колишнього ККІ, було виявлено, що відсутні порядкові (інвентарні) номери надходжень належать фаховій літературі російською мовою та періодичним виданням до 1917 року, які, у свій час, були розподілені між спеціалізованими відділами ВБУ.

Спируючись на рукописний каталог газет Бібліотеки ККІ – «Книга для запису газет», було перевірено *de visu* у Відділі газетних фондів НБУВ 152 назви газет, з яких 14 – іноземні. Звірка фонду газет з рукописним каталогом бібліотеки ККІ показала, що нині у наявності є 87 назв газет виключно російською мовою, серед яких є навіть примірники підшивок в оригінальній оправі з провенієнціями Бібліотеки ККІ. Наприклад, оригінальну оправу мають такі газети: Ремесленная газета «Что нового» (1899–1905 pp.), «Торгово-промышленная газета» (1910–1911 pp.), «Южно-русская сельскохозяйственная газета» (1909–1913 pp.).

Ретельне дослідження газетних фондів показало, що деякі газети малого та середнього формату після оправи були зараховані як книжкові одиниці, яким було присвоєно нові інвентарні номери основного фонду Бібліотеки і вони були навіть розташовані на полицях поряд з іншими книжками. Так, наприклад, «Южно-русская сельскохозяйственная газета» мала газетний інвентарний № 49, а після оправи отримала новий № 6653/11852 інвентарний номер книжкового фонду, тобто була віднесена до іншого виду друкованих видань, і таким чином розміщувалась серед книжок, а не серед газет. На жаль, рукописні каталоги газет не дають нам відомостей про те, що після оправи та перешифрування (перереєстрації) газет чи залишилося декілька або ж хоча б один примірник газет в оригінальному вигляді як газета з початковим власним газетним інвентарним номером реєстрації.

Треба відмітити, що реєстрація газет та журналів в інвентарних книгах перемежовувалась між собою, але велась у чіткій послідовності інвентарних номерів. До речі, під час реєстрації газет в інвентарних книгах періодичних видань було посилення нижче назви газети про те, що інформацію про всі подальші надходження цієї газети дивись у «Книзі для запису газет».

Реєстрація нових надходжень журналів велась у «Книзі для запису журналів» (№ 2) та в «Інвентарі для періодичних видань Фундаментальної бібліотеки КІНГу» (№ 4). На жаль, книги № 1 та № 3 періодичних видань,

¹⁰¹ Зібрання рукописних матеріальних (інвентарних) книг та каталогів ліквідованих бібліотек навчальних закладів та установ [XVIII ст.] - [1947 р.], 2006. ІР НБУВ. Ф. 397. Оп. 1. Кн. 1. № 89-105.

які мали б полегшити дослідження фонду інститутської книгозбірні та надати більше інформації про одержуваних бібліотекою примірників, не збереглися. Деякі записи журналів у інвентарних книгах залишались без змін, а коли журнал надсилався до оправи, його могли перешифрувати (присвоїти інший інвентарний номер і записати до інвентарної книги вже книжкового фонду Бібліотеки ККІ), так само як і газету. Були випадки, коли якесь періодичне видання припиняло своє надходження до книгозбірні, тоді його інвентарний номер присвоювався іншому виданню, наприклад: № 328, спочатку цей номер отримав журнал «Казанское общество пчеловодства» (1912 р.), але пізніше журнал було оправлено і він отримав новий інвентарний номер книжкового фонду № 11842, а запис в інвентарній книзі про цей журнал закреслено, далі цей номер № 328 з літерою «а» було надано іншому журналу – «Книжки вестника мелкого кредита» (1915 р.), потім цей же самий номер № 328, але вже з літерою «б» було присвоєно третьому періодичному виданню «Вестник Забайкальского общества сельского хозяйства», який надходив до Бібліотеки з 1912 по 1915 рр. Доречі, комплект цього журналу за 1912 р. було також оправлено, присвоєно вже інший інвентарний номер № 11858, який належав книжковому фонду. На жаль, у рукописних інвентарних книгах періодичних видань Бібліотеки ККІ не вказана кількість примірників, яка дала б нам змогу зробити припущення, що оправлення деяких газет та журналів було необхідною мірою збереження фонду, тому що переважна більшість періодичних видань мала паперову обкладинку.

Зважаючи на нечіткість, а іноді навіть і плутанину у деяких записах газет та журналів, бібліотекар Д. П. Теремець звертав увагу Бібліотечної комісії на те, що реєстрація періодичних видань проводилась незадовільно, що дуже ускладнювало їх звірку та розстановку у фонді¹⁰².

Вірогідно, що виготовлення оправ для значної кількості періодичних видань Бібліотеки ККІ, які надійшли у 1912 р., було зумовлено, по-перше, відносно задовільним матеріальним забезпеченням Інституту; по-друге, вивільненням місця у книгосховищі для поповнення фонду, якого завжди бракувало; по-третє, збільшенням кількості загального книжкового фонду, без фактично нових надходжень. Наголошуємо – після надання оправи газеті чи журналу, присвоєння іншого інвентарного номера вже книжкового фонду, періодичне видання автоматично перетворювалось на книгу і таким чином збільшувало кількість загального фонду, а в дійсності, воно залишалось газетою або журналом і повинно було розміщуватись серед періодичних

¹⁰² Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф.153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 6–7.

видань. Зрозуміло, чому після виготовлення оправ періодичним виданням, які поповнювали загальний книжковий фонд, надавались нові інвентарні номери. Якби періодичні видання залишились під своїми первісними інвентарними номерами, то, потрапивши до книгосховища, вони, маючи оправу у вигляді книги, дублювали б книжки з власними книжковими інвентарними номерами, що ускладнювало б пошук необхідної літератури та обслуговування читачів.

Детально проаналізувавши дві наявні інвентарні рукописні книги запису періодичних видань, можна відмітити, що кількість назв журналів різними мовами становить близько 450 одиниць, з яких 123 назви – іноземні: 78 назв німецькою мовою, 19 – англійською, 16 – французькою, 10 – іншими мовами (італійською, литовською, польською). Перевіряючи *de visu* штучно сформований фонд «Періодичних видань до 1917 р.», Відділом бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ було виявлено 363 назви журналів, а у фонді «Періодичні видання XIX–XX ст.» (Ж 16. 000-Ж 17. 000) того ж Відділу, знайшлося близько 30 назв журналів із відзнакою приналежності до Бібліотеки ККІ. Таким чином, після ретельної перевірки фондів Відділу газетних фондів і Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій на предмет виявлення літератури з Бібліотеки ККІ, була вперше досліджена автором і частково відтворена загальна картина фонду періодичних видань, які надходили до книгозбірні у 1906–1920 рр.

У книжковому фонді Відділу стародруків та рідкісних видань виявили 220 од. зб. з провенієнціями ККІ, що в котрий раз підтверджує факт розподілу фонду книгозбірні Інституту між спеціалізованими відділами НБУВ.

Крім зазначеного вище, трапляються ще поодинокі випадки, коли виданнями з Бібліотеки ККІ заповнювали лакуни у фонді колекцій інших бібліотек, щоб відтворити його цілісність шляхом присвоєння їм шифрів, притаманних цим книгозбірням, наприклад, бібліотеки Університету Св. Володимира.

Через розпорошеність книжок бібліотеки ККІ в масиві фонду Відділу наукової організації основного фонду (ВНООФ) та фонді періодичних видань НБУВ, їх виявлення шляхом перегляду всього багатотисячного фонду *de visu* фізично дуже складно. Але з 2011 р. співробітниками ВНООФ було розпочато комплекс робіт по перевірці книжкового фонду *de visu* з метою виявлення за провенієнціями слідів приватних книгозбірень і бібліотек установ та інституцій, які «розчинилися» у багатоміліонному книжковому фонді НБУВ. Цим шляхом на вересень 2013 р. виявлено переважно російськомовних 1180 од. зб. з ознаками приналежності до бібліотеки ККІ. На жаль, за об'єктивних обставин, що склалися на той час, подальша робота з фондом за цією програмою була згорнута.

Одним з позитивних фактів перебування чисельних окремих фрагментів

бібліотеки ККІ у фондах спеціалізованих відділів НБУВ є те, що масив книгозбірні не був залишений єдиним комплексом у Відділі обмінно-резервних фондів без доступу до нього читачів, не був законсервований до найкращих часів, а окремими ділянками слугував на користь національній науці. Все це свідчить про неймовірну розпорошеність фонду книгозбірні ККІ, повністю відновити який фізично неможливо, але можна спробувати частково відтворити його віртуально.

II. 2. Структурні підрозділи Інституту та бібліотеки

Згідно зі Статутом ККІ (1908 р. та 1912 р.) вищий навчальний заклад мав бути забезпечений усіма необхідними навчальними посібниками та мати у своїй структурі навчально-допоміжні підрозділи, зокрема бібліотеки загальноосвітньої та фахової літератури відповідно до основних предметів навчання.

Значну роль у навчальному процесі відігравала *Фундаментальна бібліотека*, фонд якої складався з наукових, загальних та спеціальних книжок, посібників та періодичних видань, що допомагали читачеві знайти необхідний матеріал для практичних занять або для науково – дослідницької роботи.

Бібліотека, розташована на першому поверсі Головного корпусу інституту, займала приміщення площею приблизно 449 кв. м., стіни були оштукатурені, підлога паркетна, література розміщувалася у 10 великих шафах, столи та зручні віденські стільці для читачів, стіни читальної зали прикрашали картини ¹⁰³.

З початку свого існування бібліотека Інституту поповнювалась переважно за власні кошти та за рахунок пожертвувань різних установ – урядових, земських, міських, а також власних бібліотек викладачів ККІ. У 1906 р. загальний фонд бібліотеки налічував 2460 од. зб., а у 1920 р. вже 59302 од. зб. літератури ¹⁰⁴.

У 1909 р. було відкрито *Студентську бібліотеку підручників*, яка складалась із *Студентського відділу та бібліотеки підручників* (далі – *Студентська бібліотека*). Остання повинна була забезпечувати студентів посібниками, підручниками, методичною фаховою навчальною літературою. У 1910 р. Фундаментальна бібліотека разом із Студентською бібліотекою налічувала 11000 од. зб., у тому числі виключно фахові періодичні видання,

¹⁰³ Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. ДАК. Ф. 153. Оп.8. Спр. 129. Арк. 145.

¹⁰⁴ Списки, анкеты, сведения о библиотеках научно-исследовательских учреждений и учебных заведений Украины за 1932 г. (IP) НБУВ. Оп. 1. Спр. 402. Арк. 74.

головним чином російською, французькою, німецькою та англійською мовами у кількості 140 назв ¹⁰⁵.

Підвищення рівня викладання в інституті і розвиток різних галузей промисловості і торгівлі у державі на основі наукових досягнень фахівців сприяло вдосконаленню навчально-допоміжних підрозділів ЗВО. Спочатку лише Фундаментальна бібліотека ККІ була центром зосередження цінного книжкового фонду та осередком обслуговування науково-педагогічних потреб професорсько-викладацького складу, а також навчального процесу студентів. Але з часом виникали і розширювали свою діяльність навчально-допоміжні підрозділи та їхні бібліотеки. Окрім Фундаментальної та Студентської бібліотек в інституті організували ряд бібліотек у навчально-допоміжних підрозділах – фахових кабінетах, які спочатку підпорядковувались *Музею товарознавства* ККІ. До речі, у вересні 1913 р. Постановою Правління ККІ навчально-допоміжні підрозділи інституту, як-то: Кабінет економічної географії, Кабінет земсько-міської справи, Кабінет торгівлезнавства, Семінарій економічних та фінансових наук, Статистичний кабінет та Кабінет страхової справи були підпорядковані економічному факультету ККІ, який готував фахівців для громадських, приватних та державних установ у галузі торгівлі, фінансів та промисловості ¹⁰⁶.

Геологічний кабінет, був розташований на другому поверсі головного корпусу інституту, займав площу 8.27 кв. сажнів ¹⁰⁷ (18.6 кв. м.), завідувачем кабінету був професор Й. Р. Кобецький, а його асистентом – П. Ю. Грищинський. У кабінеті, добре оснащеному різноманітними зразками порід та мінералів, студенти слухали тематичні лекції професорів, виконували домашні завдання та лабораторні роботи ¹⁰⁸.

Залізничний кабінет розміщувався на першому поверсі інституту, площа його 4.52 кв. саж. (20.58 кв. м.), стіни обклеєні шпалерами, підлога була паркетна, вікна виходили у двір. У кабінеті стояли письмовий стіл, крісло, віденські стільці, шафа, етажерка з посібниками для практичних занять ¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института // *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 51.

¹⁰⁶ Переписка директора института с деканом экономического отделения о переводе вольнослушателей в действительных слушателей, о лицах окончивших институт, об укомплектовании профессорско-преподавательского состава. Список периодических изданий, получаемых библиотекой института. Списки профессоров-преподавателей (1913 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 730. Арк. 76.

¹⁰⁷ Сажень = 2.13 м, квадратный сажень = 4.5524 кв. м.

¹⁰⁸ О Земско-городском подотделе института (1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 907 Арк. 45.

¹⁰⁹ Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 129. Арк. 143.

Завідувачем кабінету був професор П. Н. Ришков. Метою організації цього кабінету було наочне ознайомлення студентів ККІ з необхідними матеріалами, інструментами, приладами, з якими майбутні фахівці могли на практиці мати справу під час роботи на залізницях. Саме тому у кабінеті організували спеціалізовану бібліотеку, яка комплектувалась різноманітними документами, інструкціями, графіками, книжками за фахом із залізничної справи ¹¹⁰.

Цей кабінет залізничного транспорту спочатку був організований як навчально-допоміжний підрозділ Музею товарознавства ККІ. Беручи до уваги різке зростання потреб у кваліфікованих кадрах для залізничного транспорту країни, Навчальний комітет ККІ на 1909–1910 навчальний рік вирішив на базі залізничного кабінету відкрити залізничний підвідділ на комерційному відділенні, залишивши залізничний кабінет у складі Музею товарознавства інституту.

Щодо доцільності організації нового навчального підрозділу – Залізничного підвідділу, професор П. Н. Ришков у відповідній записці до Навчального комітету інституту, зокрема зазначав, що велике значення залізничного транспорту для економічного розвитку країни за умов динамічного розвитку мережі залізничного транспорту, який потребує колосальних витрат на залізницю, – вимагає щоб залізнична справа була поставлена на відповідний комерційний та науковий рівень і велась успішно згідно до потреб держави. Така організація справи на державному рівні можлива тільки при наявності достатньої кількості фахівців, які б мали відповідну науково-практичну підготовку та володіли спеціальними базовими знаннями. Практика довела, що одних тільки знань без практичного уміння втілювати їх у життя, одного теоретичного, вузькопрактичного вивчення обов'язків, окремих галузей залізничної служби зовсім недостатньо для успішної практичної діяльності. Продуктивність праці за умов відсутності знайомства на практиці з залізничною справою взагалі, за відсутності необхідної широти кругозору, звісно, не може бути достатньою для працівників галузі.

Відкритий Навчальним комітетом ККІ з вересня 1909 р. спеціальний залізничний підвідділ для підготовки фахівців до праці на залізницях перебував у особливо сприятливих умовах у порівнянні з існуючими в Російській імперії курсами, які мали ту ж саму мету, оскільки на залізничний підвідділ приймалися слухачі, які вже навчались чотири семестри на економічному або комерційному відділеннях інституту.

Фахівцям, які бажали і надалі працювати на залізничному транспорті, а саме: в адміністрації та управліннях (службах рухомого складу, комерційній службі, матеріального забезпечення, тарифів, у бухгалтерії), а також особам,

¹¹⁰ Музей Товароведения при Киевском Коммерческом Институте. Киев : Типогр. И. И. Чоколова, 1911. Вып. 3. С. 47–48.

які вже працювали на залізницях, але прагнули удосконалити свої знання та навички для отримання більш відповідальних та високооплачуваних посад, залізничний підвідділ ККІ вперше надавав можливість набути необхідні спеціальні знання, яких їм бракувало.

З цією метою на залізничному підвідділі викладались наступні предмети: технічна експлуатація залізниць із таких служб – шляхи та споруди; руху, рухомого складу та тяги; вагонне господарство, залізнична сигналізація; блокування та централізація управління стрілками та сигналами; електротехніка та телеграфія; комерційна експлуатація; тарифи, їх використання (таксировка); статистика; залізничне рахівництво та діловодство (по головній бухгалтерії: по службах шляху, рухомого складу та тяги, телеграфу, матеріального забезпечення); станційне рахівництво та звітність; операції по службі та контролю за митними і податковими зборами; залізничне право; економіка шляхів сполучення.

На залізничному підвідділі студентам прагнули дати не тільки теоретичні знання, але й допомогти оволодіти практичними навичками. Засвоєння навчальних предметів повинно було супроводжуватись практичними заняттями та екскурсіями під керівництвом викладачів з метою ознайомлення з проблемами технічної та комерційної експлуатації залізниць, з організацією рахівництва та діловодства в залізничній справі. За рішенням Навчального комітету інституту студенти залізничного підвідділу повинні були пройти виробничу практику на залізниці впродовж щонайменше двох місяців. Факт проходження практики мав бути офіційно засвідчений керівництвом залізниці. Службовцям залізниць їхня праця могла бути зарахована як виробнича практика ¹¹¹.

Без структурних змін залізничний підвідділ проіснував до 1920 р., коли ККІ було перейменовано у КІНГ. Тоді залізничний підвідділ було трансформовано у факультет транспорту та зв'язку КІНГу, а з 1922 р. він став називатися факультетом експлуатації шляхів сполучення ¹¹².

У 1926 р. було створено Комітет із організації у Києві Інституту інженерів шляхів сполучення, до якого повинні були увійти факультет інженерів шляхів сполучення (ФІШС) Київського політехнічного інституту (КПІ) та факультет експлуатації шляхів сполучення (ФЕШС) КІНГу. За організаційною схемою новостворений інститут мав складатися з трьох факультетів: сухопутного транспорту, водного транспорту та експлуатаційного. Організатори новостворюваного інституту планували побудувати власне приміщення навчального

¹¹¹ Записка о Киевском коммерческом институте // *Известия ККИ*, 1910. Кн. IV. С. 35–36.

¹¹² Бошко В. И. К. И. Н. Х. Факультет эксплуатации путей сообщения в Киеве, 1918–1923 / Проф. В. И. Бошко; КИНХ. Киев : Тип. Юго-Зап. ж. д., 1923. С. 3.

закладу на ділянці навпроти КПП (між Пушкінським парком та Зоологічним садом)¹¹³.

У 1928 р. в КІНГУ, якому 1925 р. було присвоєно ім'я Євгенії Бош, створили комісію із передачі майна факультету експлуатації шляхів сполучення до КПП. Це, зокрема, діловодство (без меблів), бібліотека (без шаф), апаратура та експонати експлуатації шляхів сполучення (кабінети: водного транспорту, сигналізації і залізничних колій), наочне приладдя, яке студенти безпосередньо використовували під час навчання та практичних занять¹¹⁴.

За браком коштів та матеріалів для будівництва корпусу нового інституту, а також продовжувати нормальний навчальний процес у приміщеннях двох київських інститутів, було вирішено перевести Інститут інженерів шляхів сполучення з Києва до Харкова, де він був об'єднаний із Харківським інститутом інженерів залізничного транспорту (ХІІТ), а до інститутської бібліотеки було передано значну частину книжкового фонду кабінету¹¹⁵.

Довготривалий пошук літератури Залізничного кабінету ККІ, якої бракувало у книгозбірні інституту, нарешті завершився успішно. Частину цієї літератури автором наукового дослідження було знайдено у фондах Науково-технічної бібліотеки харківського Українського державного університету залізничного транспорту, колишнього Харківського інституту інженерів транспорту (ХІІТ). Бібліотекарі університету, переглядаючи фонди дореволюційної літератури, звернули увагу на корінці та титульні аркуші книжок, де у правому верхньому куточку була печатка розміром 55х30 мм з написом у стовпчик на дві строки: «Киевский коммерческий институт / Железнодорожный кабинет» і номером порядкового запису в інвентарній книзі кабінету залізничного транспорту. В результаті проведеної сумісної пошукової і ретельної книгознавчої роботи співробітниками київської та харківської бібліотек висвітлено ще одну сторінку історії книгозбірні ККІ, розпорошеної у буремні роки багаторазовими реформуваннями навчального закладу.

Кабінет торгівлезнавства площею 12.02 кв. саж. (54.72 кв. м.) був розташований на першому поверсі інституту. Завідував кабінетом викладач М. Т. Синопійський-Трофимов. Початком заснування кабінету стало отримання невеликої кількості довідкової літератури та преїскурантів, які

¹¹³ Патон Е. Институт инженеров путей сообщения / Е. Патон // *Київський політехнік*. 1927. № 1. 21 квітня. С. 1.

¹¹⁴ Протокол межвузовской комиссии по переходу факультета в Политехнический институт, списки студентов и преподавателей 1827–1928 гг. ДАК. Ф. Р-871. Київський інститут народного господарства. Оп. 1. Спр. 663. Арк. 107–108.

¹¹⁵ Жукова В. П. Сердце академии. Научно-техническая библиотека Харьковской государственной академии железнодорожного транспорта. *Очерки истории вузовских библиотек г. Харькова* / М-во образования и науки Украины, Нар. Укр. акад.; Под общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков, 2001. С. 330–331.

передали до бібліотеки кабінету із Музею товарознавства ККІ ¹¹⁶. Метою організації кабінету було зосередження літератури, експонатів торгівлі та інших предметів, необхідних для практичного вивчення торговельної справи в цілому. Кабінет заснували у 1910 р., а у 1915 р. бібліотека кабінету налічувала 748 назв фахової літератури, враховуючи 148 назв іноземними мовами ¹¹⁷.

Наповнення літературою фондів бібліотеки кабінету відбувалось досить інтенсивно – у великій кількості надходили журнали, тематичні збірники задач з рахівництва, комерційної арифметики, курси комерційної кореспонденції, словники міжнародної термінології, зразки документів із банківської справи, розціночні таблиці, зразки ділових паперів, баланси акціонерних підприємств, таблиці для перерахунку курсів іноземної валюти у російську і навпаки, каталоги та прейскуранти різних фірм, банківські звіти Київського земельного, Петербурзького, Ризького комерційного, Російського банку зовнішньої торгівлі тощо, а також звіти цукрових заводів: Боровського, Григорівського, Калинівського, Кальникського, Строгановського, Томашпільського (Вінницька обл.), Олександрівського (Кіровоградська обл.), Старосинявського (Хмельницька обл.), Узинського (Київська обл.) ¹¹⁸.

Одним із цінних надбань бібліотеки кабінету були комплекти журналу «Счетоводство» за одинадцять років (1894–1904), що містили статті з питань комерційної освіти та важливих наукових проблем із облікової справи: бухгалтерії та питань комерційних відносин ¹¹⁹.

З метою упорядкування та поповнення книжкових фондів кабінетів Бібліотечна рада інституту регулярно переглядала інвентарні книги Фундаментальної бібліотеки ККІ, відбирала фахові видання для передачі їх у відповідні фахові кабінети. Кожен завідувач бібліотеки кабінету намагався якомога повніше укомплектувати книжкові фонди і нерідко звертався до Бібліотечної ради або до Управління ККІ з проханням придбати окремі довідкові видання, яких, на жаль, бракувало, наприклад, таких як: «Весь Киев»; «Вся Москва»; «Весь Петроград» ¹²⁰.

¹¹⁶ Копии протоколов заседаний строительной комиссии Института; проект и копии ведомости изменений проекта расширения здания Института; сведения о кубатуре новых зданий, построенных в 1914 г. (1914–1915 гг.). ДАК. Ф.153. Оп. 8. Спр. 1087. Арк. 89.

¹¹⁷ О реорганизации Кабинета торговлеведения при институте (1914–1915 гг.). ДАК. Ф.153. Оп. 8. Спр. 909. Арк. 45.

¹¹⁸ Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 10. Арк. 77.

¹¹⁹ О реорганизации Кабинета торговлеведения при институте (1914–1915 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 909. Арк. 35.

¹²⁰ О приобретении оборудования для кабинета торговлеведения и книг для библиотеки кабинета (29 августа 1913 – 11 апреля 1915 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 836. Арк. 7.

Кабінет Земсько-міської справи, яким завідував у 1913 р. К. Г. Воблий, був розташований на третьому поверсі Інституту і мав площу 14.96 кв. саж. (31.9 кв. м.)¹²¹. Основним завданням кабінету було надати можливість професорсько-викладацькому складу проводити заняття зі студентами з допомогою зразків оригіналів документів і частково наочного вивчення усіх аспектів організації місцевого управління в його історичному розвитку та поставлених перед ним чергових завдань. Водночас матеріали кабінету мали ознайомити студентів із документами, з якими їм доведеться зустрітись у практичній діяльності, та надати можливість викладачам і студентам слідкувати за усіма новими науковими розробками, а також збагатити практичний досвід у галузі розвитку земської та міської справи.

З метою виконання поставлених завдань перед професорсько-викладацьким складом і студентами, у бібліотеці кабінету було зосереджено російську та іноземну фахову літературу, а також і періодичні видання з питань місцевого господарювання та самоврядування. Значна увага приділялась комплектуванню фонду кабінету виданнями органів земсько-міської влади у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників постанов, інструкцій, статутів, правил діловодства.

Крім вищезазначеного, кабінет комплектувався фотографіями міських і земських установ, споруд та підприємств, схемами раціонального планування, діаграмами, картографіями. Матеріали до кабінету надходили різними шляхами, частково за рахунок Інституту, частково з пожертв, а також відповідно до розісланих ККІ циркулярних та персональних звернень до урядових земських, міських та громадських установ. Завдяки турботливому сприянню земств і міст Російської імперії, кабінет допомагав не тільки професорсько-викладацькому складу та студентам ККІ, але й багатьом фаховим працівникам із питань місцевого господарювання та самоврядування, а також полегшував оформлення різноманітних довідок, оскільки у своїй діяльності фахівці нерідко зверталися за допомогою до різних наукових установ Києва. Для більш ефективного обслуговування користувачів у кабінеті всі матеріали розподілили на 6 розділів: 1. Загальна література з питань міського і земського господарства та самоуправління. 2. Періодичні видання, присвячені повністю або частково земській і міській справі. 3. Друковані матеріали земств та міст у вигляді кошторисів, звітів, доповідей, журналів засідань, збірників, зводів постанов були розташовані за системою, прийнятою у м. Кельні (Німеччина) як зразок організації комунального архіву в особливу групу документів, з розподілом їх за районами та суб'єктами господарювання, які були розміщені

¹²¹ Копии протоколов заседаний строительной комиссии Института; проект и копии ведомости изменений проекта расширения здания Института; сведения о кубатуре новых зданий, построенных в 1914 г. (1914-1915 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1087. Арк. 89.

у 80 висувних шухлядах. 4. Довідкові видання – земські та міські календарі, довідкові книги, покажчики літератури, словники. 5. Зразки бланків, використуваних у діловодстві органів самоуправління, бухгалтерські та діловодні книги, формуляри, реєстраційні картки, плакати. 6. Збірка наочних графічних матеріалів: різноманітні фотографії міських та земських установ, споруд та підприємств (шкіл, лікарень, водогонів, каналізації, шляхових споруд, вогнестійких будівель, будинків робітничих селищ і міст-садів та ін.), схеми раціонального планування міст і селищ, діаграми, картограми та інші графічні матеріали відповідно до тематики кабінету ¹²².

На середину 1914 р. загальна кількість літератури у кабінеті містила 218 назв у 1999 од. зб., з них іноземними мовами – 115 од. зб. За рахунок кабінету було придбано 20 од. зб., отримано як дарунок – 1864 од. зб. ¹²³. У цьому ж році кабінет отримав 35 назв вітчизняних періодичних видань та 15 назв – іноземних ¹²⁴.

Географія надходжень матеріалів до бібліотеки кабінету була широкою та різноманітною, у 1914 р. майже 150 респондентів надсилали свої матеріали до ККІ. Серед зазначеної кількості спонсорів можна виокремити такі: Архангельська міська управа; Астраханська міська управа; Бакинська міська управа; Батумська міська управа; Варшавський міський магістрат; Віленська міська управа; Гомельська міська управа; Єнісейська міська управа; Єреванська міська управа; Іркутська міська управа; Московська міська управа; Петербурзька міська управа; Ризька міська управа; Тульська міська управа; Харбінська міська управа; Анкерманська повітова земська управа; Балтська земська управа; Бессарабська губернська земська управа; Кишинівська повітова земська управа; Полтавське губернське земство; Ставропольська губернська земська управа тощо ¹²⁵.

Семінарієм (кабінетом) економічних та фінансових наук завідував у 1912–1916 рр. приват-доцент Л. М. Яснопольський. Бібліотекарем працював С. Й. Гольдельман. Кабінет займав площу у 9.64 кв. саж. (53.52 кв. м) і був розташований на другому поверсі інституту ¹²⁶.

¹²² Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 10. Арк. 57.

¹²³ Там само. Арк. 55.

¹²⁴ О Земско-городском подотделе Института (1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 907. Арк. 45.

¹²⁵ Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 10. Арк. 61.

¹²⁶ Копии протоколов заседаний строительной комиссии Института; проект и копии ведомости изменений проекта расширения здания Института; сведения о кубатуре новых зданий, построенных в 1914 г. (1914–1915 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1087. Арк. 89.

Для користування бібліотекою Семінарію кабінет був облаштований 9 великими столами для читачів та 36 стільцями, 15 книжковими шафами, 7 каталожними шухлядами та іншим бібліотечним обладнанням¹²⁷.

У 1914 р. бібліотека кабінету налічувала видання 2610 назв у 5338 од. зб., з яких книжок російською мовою було 1494 назви у 3092 од. зб. та іноземними мовами 1116 назв у 2246 од. зб. Протягом року бібліотека отримала літературу російською мовою – 282 назви у 474 од. зб., загалом – 360 назв у 688 од. зб. Із загальної кількості подарованої російськомовної літератури, отриманої від різних установ та приватних осіб, – 151 назва у 177 од. зб. В обмін на «Покажчик журнальних статей», виданий Семінарієм, було отримано лише один примірник літератури, а решта – 208 назв (інвентарних записів) у 510 од. зб. була придбана за гроші.

У 1915 р. співробітники бібліотеки провели значну роботу з упорядкування двох цінних бібліотечних зібрань, отриманих кабінетом: «Архів Київського біржового комітету», пожертвований у кількості 604 назви (2175 од. зб.) та закуплений у 1912 р. довідковий фонд («Hand-apparat») професора Д. Штернегга, який містив 4964 назви у 5057 од. зб. Оскільки зазначена література мала вже тоді бібліографічну рідкість, всі книжки було заінвентаризовано, каталогізовано та передано до оправи¹²⁸.

Таким чином, у 1915 р. фонд бібліотеки кабінету налічував: російськомовних книжок 5350 назв у 5660 од. зб., іншомовних – 6188 назв у 7598 од. зб., загалом – 11 538 назв у 13 258 од. зб.

У 1915 р. надходження періодичних видань значно скоротилося внаслідок Першої світової війни, оскільки головним чином Семінарій випишував іноземні журнали. Наприклад: у 1913–1914 рр. бібліотека отримувала російськомовних – 13 назв, англійською мовою – 6, французькою – 7, італійською – 1, німецькою – 30, а у 1914–1915 рр. російською мовою – 12 та англійською – 2¹²⁹.

Статистичний кабінет було розташовано на другому поверсі ККІ і займав він площу 14.40 кв. саж. (79.95 кв. м); завідував кабінетом у 1913 р. викладач О. Л. Ржаксенський¹³⁰.

У 1914 р. бібліотека кабінету налічувала 5661 од. зб. Література до

¹²⁷ Отчет о деятельности Семинария экономических и финансовых наук за 1914–1915 гг. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1321. Арк. 7.

¹²⁸ Акт о передаче и деятельности библиотеки Семинария экономических и финансовых наук при Институте (19 ноября 1911 – 15 мая 1917 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 424. Арк. 21.

¹²⁹ Отчет о деятельности Семинария экономических и финансовых наук за 1914–1915 гг. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1321. Арк. 3–4.

¹³⁰ Копии протоколов заседаний строительной комиссии Института; проект и копии ведомости изменений проекта расширения здания Института; сведения о кубатуре новых зданий, построенных в 1914 г. (1914–1915 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1087. Арк. 89.

кабінету надходила двома шляхами – безкоштовним надходженням за рахунок дарунків і обміну та закупівлею земських, міських та інших фахових видань.

Основу цієї бібліотеки заклав викладач статистики ККІО. О. Русов, який подарував кабінету свою приватну колекцію цінних видань зі статистики. Невдовзі бібліотека поповнилась ще однією приватною колекцією, яка надійшла від Катерини Миколаївни Антонович, другої дружини В. Б. Антоновича, професора Університету Св. Володимира ¹³¹. На всі книжки, які надходили до бібліотеки ККІ, склали єдиний інвентарний каталог. Книжки колекцій О. О. Русова та родини Антоновичів було заінвентаризовано в окремий каталог за № 1, а надалі ведення окремого каталогу було припинено і література, як і раніше, реєструвалась у загальному інвентарному каталозі кабінету. Окремо був складений картковий каталог на 400 од. зб. з позначкою «шафа Русова».

У зв'язку з переведенням кабінету і бібліотеки у нове, просторіше приміщення, було удвічі збільшено кількість книжкових шаф, придбана двобічна драбина для більш зручної роботи з літературою ¹³².

Кабінет страхової справи, розташований на третьому поверсі ККІ, займав площу у 14.49 кв. саж. (65.96 кв. м.). Завідував кабінетом у 1912–1913 рр. викладач А. І. Ярошевич, який вперше запропонував заснувати в Інституті страховий кабінет. Він розповсюдив циркулярні листи до інспекторів м. Києва та страхових товариств в інших містах Російської імперії з проханням надсилати до інституту матеріали та документи, пов'язані зі страховою справою. Страхові установи активно відгукнулись на цей запит і почали надсилати свої матеріали, які у кабінеті були систематизовані та розподілені на 7 розділів: 1. Журнали та щорічники. 2. Інструкції загального характеру, економічна та юридична література. 3. Соціальне страхування. 4. Страхування життя. 5. Страхування від пожеж. 6. Інші галузі страхування. 7. Математика та теорія ймовірності. У свою чергу розділи розподілялись на підвідділи для зручності використання у лекціях ¹³³.

У 1913 р. фонд бібліотеки кабінету складав 428 назв у 772 од. зб. ¹³⁴, а через рік у фондах бібліотеки кабінету вже налічувалось 1026 назв журналів, книжок, збірників тарифів та інших інструкцій з усіх видів страхування,

¹³¹ Ясь О. В. Мельник-Антонович (Антонович-Мельник) Катерина Миколаївна // О. В. Ясь // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6. С. 598–599.

¹³² Акт передачі библиотеки Семинария экономических и финансовых наук и кабинета экономической географии новому хранителю (1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 895. Арк. 15.

¹³³ Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 10. Арк. 1.

¹³⁴ Акт о сдаче движимого имущества и капиталов директором института

які складали 2070 од. зб. З цієї кількості літератури придбано за рахунок кабінету – 218 од. зб., отримано з Фундаментальної бібліотеки – 200 од. зб., надійшли як пожертва від різних приватних осіб та установ – 1652 од. зб. Щодо мовної характеристики літератури: російською мовою зареєстровано 904 назви у 1895 од. зб., а іноземними мовами – 122 назви у 175 од. зб.¹³⁵.

Право користуватися літературою з бібліотеки кабінету надавалось тільки студентам, які навчалися на підвідділі страхової справи. Щоденно бібліотекою та навчальними посібниками користувалось від 10 до 30 студентів, які були записані до Книги обліку студентів страхового підвідділу¹³⁶.

Кабінет економічної географії було розміщено на другому поверсі Інституту, він займав площу розміром 8.96 кв. саж. (19.1 кв. м). Завідував кабінетом викладач А. І. Ярошевич, який передав керівництво кабінетом у 1913 р. О. М. Волкову, а той у 1914 р. передав кабінет М. В. Зоріну.

Метою створення кабінету було збирання фахового матеріалу, необхідного для викладання економічної географії та для практичних занять студентів. Доцільно відмітити також те, що економічна географія як самостійна наукова дисципліна виокремилась з комерційної географії товарного виробництва, як предмета викладання, і ніколи не втрачала з нею наукових зв'язків. Хоча все виразніше у викладанні економічної географії виступало на перший план завдання економіко-географічного синтезу.

Фонд бібліотеки кабінету у 1914 р. складав 144 назви у 211 од. зб., які були передані з Фундаментальної бібліотеки ККІ у березні 1913 р. одночасно з передачею великого масиву фахової літератури – 9583 од. зб. до бібліотек відповідних кабінетів¹³⁷.

Оскільки кожний кабінет розробляв індивідуальні правила користування матеріалами та книжками з бібліотек, що викликало незручності для користувачів, у грудні 1913 р. на засіданні Навчального Комітету ККІ ректор Інституту М. В. Довнар-Запольський рекомендував розробити універсальні правила користування бібліотеками кабінетів, ці правила було затверджено у березні 1914 р.: 1. Кабінети для занять студентів Інституту в період навчання відкриті з 10. 00 до 15. 00, із 17. 00 до 20. 00. 2. Користуватися книгами у зазначений час можуть тільки студенти інституту, які були

Попечительному совету. Сведения о состоянии движимого имущества учебно-вспомогательных учреждений Института за 1912–13 уч. год. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 609. Арк. 44.

¹³⁵ Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 10. Арк. 1.

¹³⁶ Отчет о деятельности Страхового кабинета за 1914–1915 уч. год. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1153. Арк. 4.

¹³⁷ Акт о сдаче движимого имущества и капиталов директором института Попечительному совету. Сведения о состоянии движимого имущества учебно-вспомогательных учреждений Института за 1912–13 уч. год. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 609. Арк. 47.

записані на практичні заняття або на один з підвідділів. 3. Для відвідування кабінетів студентам видаються за підписом зав. кабінетом іменні пропускні квитки на час проведення практичних занять. Студентам, які вже закінчили ККІ, та стороннім особам може бути дозволено Правлінням ККІ, та за згодою зав. кабінетом, у разі необхідності відвідування кабінету на визначений термін. 4. Зберігач (або завідувач) кабінету слідкує за порядком утримання книг та іншого майна кабінету; веде інвентарний запис у порядку надходження книжок та інших матеріалів; видає у кабінеті книжки та матеріали для користування ними безпосередньо у приміщенні кабінету; веде в окремому щоденнику записи відвідування кабінету та користування його посібниками. Зберігач кабінету видає книги і матеріали для занять з 10⁰⁰ до 12⁰⁰ та з 18⁰⁰ до 20⁰⁰. Книжки та матеріали з кабінету додому не видаються. За пошкодження та зіпсування посібників відповідальність несе той, хто скоїв цей злочин. 5. Ключі від книжкових шаф та іншого майна повинні завжди знаходитись у зберігача кабінету, і без його дозволу ніхто не може видавати та користуватися книжками. 6. Один раз протягом навчального року до 1 грудня, а не пізніше 15 червня, зберігач кабінету проводить інвентаризацію майна, представляє Правлінню ККІ за підписом зав. кабінетом список (перелік) майна, що стало непридатним для подальшого користування і повинно бути виключеним з інвентарних книг. Представляючи список, необхідно достеменно вказати інвентарний номер та вартість майна, яке вийшло з користування (кожний номер окремо, а потім – загальний підсумок). 7. Під час канікул кабінети можуть бути відкриті для користування при наявності постанови Правління ККІ, якщо на це є потреба. Зберігач кабінету зобов'язаний протягом студентських канікул перевірити і в разі необхідності скласти нові книжкові каталоги та інвентарні записи, привести кабінет до повного робочого ладу і потурбуватися про своєчасне придбання книжок та іншого майна за вказівкою зав. кабінетом та з дозволу Правління ККІ ¹³⁸.

До речі, з метою розкриття повноти книжкових фондів бібліотек кабінетів та упорядкування обліку нових надходжень на всю літературу, якою комплектувались бібліотеки кабінетів, обов'язково треба було скласти три примірники каталожних карток: два примірники для каталогу Фундаментальної бібліотеки ККІ і один примірник – для бібліотеки кабінету ¹³⁹.

¹³⁸ Правила пользования кабинетами при Киевском коммерческом институте, бывшие на рассмотрении Учебным комитетом в заседании 19 марта 1914 г. и утвержденные. ДАК. Ф.153. Оп. 8. Спр. 675. Арк. 51.

¹³⁹ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 2.

Дирекція ККІ постійно приділяла увагу формуванню фондів бібліотек навчально-допоміжних підрозділів та основних бібліотек ККІ–Фундаментальної та Студентської. Правила користування книгозбірнями розроблялись і постійно вдосконалювались фахівцями у процесі навчально-наукової та виховної роботи, зростала культура обслуговування читачів та ставлення до літератури користувачів.

До складання Правил користування Фундаментальною та Студентською бібліотеками залучались відомі фахівці, використовувались передові зарубіжні та вітчизняні методи роботи з літературою.

Зіставляючи Правила Фундаментальної бібліотеки Київського університету Св. Володимира з Правилами користування Фундаментальною та Студентською бібліотекою ККІ, а також беручи до уваги те, що багато років незмінний бібліотекар Університетської бібліотеки В. Кордт працював викладачем у ККІ, а професор М. В. Довнар-Запольський, будучи активним користувачем книгозбірні Університету, можна зробити припущення, що основою організації бібліотечної роботи ККІ став запозичений досвід та установчі документи бібліотеки Університету Св. Володимира, зарубіжний досвід організації бібліотечних фондів відомих європейських університетів.

Перший раз правила користування бібліотеками були опубліковані у 1910 р., пройшло кілька років, у процесі роботи з фондами і користувачами, та залучаючи досвід бібліотек інших вищих навчальних закладів, удосконалювалися і вимоги правил, що привело у 1912 р. до нової, виправленої та доповненої редакції цього документу.

За Правилами, користування літературою Фундаментальної бібліотеки, книги видавались додому професорам, викладачам, лаборантам, а також студентам та вільним слухачам після пред'явлення ними посвідчення на право слухання лекцій у поточному семестрі. Користуватися літературою з фондів бібліотеки мали право також і студенти інших навчально-допоміжних підрозділів Інституту.

За правилами професорам, викладачам та лаборантам видавалося не більше 30 од. зб. літератури, навчально-допоміжним підрозділам – не більше 10 од. зб., студентам могло бути видано додому не більше трьох назв книг у кількості до 6 од. зб. Кількість книжок, що видаються, могла бути збільшена тільки за постановою Бібліотечної комісії.

Для отримання книжок з бібліотеки читачі заповнювали формалізовані вимоги із зазначенням інвентарно-порядкового номера, автора і назви видання і опускали їх до спеціальної шухляди. Книжки, як правило, видавались наступного дня після подачі вимог. Якщо траплялось, що було подано декілька вимог на однойменну літературу, виконували три перші, за умов, що кількість екземплярів не перевищувала норми, дозволеної на видачу літератури особі, яка подала вимоги.

За оновленими правилами не видавалися додому ні в якому разі: 1) енциклопедії, лексикони, каталоги, бібліографічна та інша довідкова література; 2) рукописи, старовинні, рідкісні та цінні видання; 3) періодика. Усіма вище зазначеними виданнями можна було користуватися лише у читальній залі бібліотеки. Літературу, отриману для роботи, виносити за межі приміщення заборонялося. Для літератури, що видавалась додому, термін користування книгами обмежувався для професорсько-викладацького складу та лаборантів – до 6 місяців; для студентів і навчально-допоміжних підрозділів – 1 місяць.

Термін користування літературою можна було продовжити тільки за постановою Бібліотечної комісії. Читачі, які не продовжили термін користування виданнями, повинні були поновити свою розписку про її отримання, тобто пред'явити усі книжки в наявності і отримати їх знову під нову розписку, за умови, що на ці видання не надходило інших вимог. Після закінчення другого терміну користування літературою усі книжки обов'язково необхідно було повернути до бібліотеки.

Незалежно від зазначених термінів, всі користувачі бібліотеки повинні були повернути літературу: 1) у разі від'їзду з м. Києва; 2) щорічно до 31 травня, бо у цей час проводилась звірка фонду, поточний ремонт та інші бібліотечні роботи в Фундаментальній бібліотеці та читальній залі, які не працювали протягом місяця, з 1 червня до 1 липня; 3) за першою вимогою завідувача бібліотеки. Якщо ж літературу не було повернуто в зазначений строк, бібліотека спеціальним повідомленням читачеві вимагала негайного її повернення. У випадку неповернення книжок за тиждень, що минув після надсилання цього повідомлення, користувач втрачав право на подальше отримання видань з бібліотеки. Щодо читачів, які не повернули літературу за вимогою бібліотеки, бібліотекар надсилав подання до Правління ККІ, яке пропонувало користувачам негайно повернути отриману літературу у тижневий строк. У разі неповернення літератури до вказаного терміну, вона вважалась втраченою і Правління стягувало з користувача подвійну її вартість. Згідно з правилами, користувач, який отримав літературу з бібліотеки, ніс повну відповідальність за її збереження. У разі пошкодження книжки, користувач був зобов'язаний замінити зіпсований екземпляр на аналогічний того ж видання. Якщо було загублено або пошкоджено один том багатотомного видання, винний у цьому зобов'язаний був замінити книгу новим томом або випуском; у випадку неможливості придбати частину видання окремо, треба було представити увесь комплект видання та всі екземпляри журналів. Щоб уникнути непорозумінь стосовно пошкодження книг, кожному користувачу пропонувалось переглянути видання на місці при отриманні і негайно повідомити бібліотекаря про помічені дефекти, якщо вони виявились значними, тоді

співробітник бібліотеки, відповідальний за видачу літератури, власноруч відмічав наявність дефектів та їх характер на задній дошці обкладинки книжки. Відступ від загальних правил, обов'язкових для усіх користувачів бібліотеки, міг бути зроблений тільки у надзвичайних випадках з дозволу Бібліотечної комісії¹⁴⁰.

Режим роботи бібліотеки та читальної зали був розрахований на максимальне задоволення потреб студентів та викладачів під час проведення навчального процесу – читання лекцій та проведення лабораторних робіт. Бібліотека була відкрита у навчальний час з 11⁰⁰ до 15⁰⁰ кожного дня (крім свят та неділь), а під час канікул – з 11⁰⁰ до 14⁰⁰, окрім свят та субот. Читальна зала була відкрита у навчальний час з 11⁰⁰ до 17⁰⁰. Про години видачі та час повернення книжок до Фундаментальної бібліотеки і надання фахових довідок, як професорсько-викладацькому складу інституту, так і стороннім особам, оголошувалося на початку кожного семестру.

Правила користування книгами зі Студентської бібліотеки, видачі підручників дещо відрізнялися від Правил користування книгами з Фундаментальної бібліотеки ККІ. Перші правила від 1910 р. склалися з 7 пунктів, а в 1912 р. їх вже налічувалося 14. Удосконалення правил сприяло, по-перше, покращенню бібліотечно-бібліографічної роботи, по-друге, культурі обслуговування професорсько-викладацького складу та студентів. Книги зі Студентської бібліотеки видавали студентам та вільним слухачам інституту, які внесли відповідну платню – 2 руб. Кожний студент, який вніс встановлену платню, міг отримати з бібліотеки не більше двох назв книг у кількості до чотирьох од. зб. В окремих випадках, за дозволом Бібліотекаря, кількість виданих книг могла бути збільшена. Термін користування підручниками становив 6 тижнів. Після закінчення цього терміну книжка могла бути знову видана студенту під нову розписку, якщо інших вимог на цю книгу не надходило. На студента, який прострочив термін користування книгами, накладався штраф у розмірі 3 коп. в день за кожну книгу, отримані кошти використовувалися на розвиток бібліотеки. Штраф також стягувався за кожну книгу, яку було взято понад встановлену норму, та без відповідного дозволу бібліотекаря, у цьому випадку штраф нараховувався з дня видачі літератури.

Штраф, як правило, стягувався у розмірі, який не перевищував вартості книги. Замість штрафу можна було запропонувати інший екземпляр заборгованої книги. З дозволу Бібліотекаря штраф міг бути замінений іншою, потрібною для бібліотеки книгою. Штраф також міг бути скасований в

¹⁴⁰ Обозрение преподавания на 1912-1913 академический год // *Известия ККИ*. 1912. Кн. XV. С. 66-68.

особливих випадках за постановою Бібліотечної комісії. Книга, яка не була повернута після закінчення другого терміну (у 3 місяці), вважалась загубленою і повинна була бути придбана за рахунок користувача. Якщо ж книгу студент загубив, тоді з боржника стягувалась подвійна її вартість, але загублена книжка могла бути замінена новим примірником того ж або, з дозволу бібліотекаря, іншого видання. У випадку заміни книжки після встановленого шеститижневого терміну, за прострочені дні також стягувався штраф. За пошкодження книжки і помітки в ній студент сплачував штраф у розмірі половини вартості книги, якщо нею ще можливо було користуватись, в іншому випадку сплачувалась повна її вартість. Тому студентам наполегливо пропонувалось ретельно переглядати книжки при отриманні їх з бібліотеки.

Що стосується підручників, вони видавалися без попередньої подачі читацьких вимог. Графік видачі та прийому книжок з бібліотеки оголошувався на початку кожного семестру. Студенти, які не встигли повернути в певний термін отримані книги або не сплатили штраф за заборговану книгу, втрачали право на користування Студентською бібліотекою ¹⁴¹.

Незважаючи на чітко викладені правила користування бібліотеками ККІ, студенти нерідко нехтували ними, чим засмучували та обурювали керівництво інституту, зокрема його ректора, професора М. В. Довнар-Запольського, який вимушений був зробити суворішими вимоги до злісних порушників. Так, у лютому 1912 р. ректор ККІ оприлюднив об'яву про більш жорсткі санкції до порушників правил користування бібліотеками Інституту, зокрема, було наголошено: «Довожу до відома панів слухачів Комерційного інституту про наступне ненормальне явище при користуванні книжками як з Фундаментальної так і зі Студентської бібліотек. Як виявилось, серед слухачів, які користуються книгами із зазначених бібліотек, відносно велика кількість таких, хто досить тривалий час затримують у себе літературу, і тим самим позбавляють своїх товаришів можливості теж користуватися цими книжками.

Вважаю це явище конче шкідливим і цілком небажаним у довіреному мені Інституті, цим наголошую наступне: усі ті слухачі, які отримали книжки раніше 1 грудня 1911 р., зобов'язані негайно потурбуватися про повернення заборгованих книг та підручників. У разі, після цієї об'яви, книги не будуть повернуті через тиждень, то слухачі, які не повернули в цей строк літературу, втрачають право на звільнення від платні (штрафу) та відстрочки від неї, будуть позбавлені можливості отримати пільгові квитки, брати участь в екскурсіях і отримувати будь-які привілеї» ¹⁴².

¹⁴¹ Обозрение преподавания на 1912–1913 академический год // *Известия ККИ*. 1912. Кн. XV. С. 66–68.

¹⁴² Объявления и повестки (7 января 1912 – 29 мая 1912). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 644. Арк. 93.

Зазвичай рішення таких організаційних питань М. В. Довнар-Запольський доручав Правлінню або Бібліотечній Раді, але цього разу йому особисто довелося відреагувати на грубе порушення студентами правил користування бібліотеками ККІ. Усвідомлюючи важливість та цінність для науково-учбового процесу такого навчально-допоміжного підрозділу як бібліотека, та спираючись на особистий досвід роботи на посаді завідувача на громадських засадах бібліотекою Київської міської безкоштовної народної читальні ім. О. С. Пушкіна (1903 р.)¹⁴³, професор, гласний (депутат) міської Думи М. В. Довнар-Запольський був особисто добре ознайомлений з усіма процесами бібліотечно-бібліографічної роботи, а саме – видача літератури користувачам бібліотеки як до читальної зали, так і на абонемент, що на той час було нововведенням для цієї читальні, складання каталогів на книжковий фонд бібліотеки, а також впровадження штрафних санкцій щодо порушників правил користування бібліотекою. Київська міська безкоштовна народна читальня ім. О. С. Пушкіна була розташована у приватному будинку купця, члена виконавчої комісії міської Думи з питань мостів, освітлення міста, театральної діяльності та попечителя Подільської дільниці – Василя Ілліча Бражникова за адресою: вул. Львівська, 55¹⁴⁴.

Вище викладені автором монографії нові відомості про діяльність ректора ККІ, які раніше не зустрічалися в друкованих матеріалах та архівних документах, будуть цікавими для істориків та дослідників біографії професора М. В. Довнар-Запольського.

У зв'язку з відомими історичними подіями у країні та світі (1914–1919 рр.), які значним чином вплинули на правила користування бібліотеками ККІ, а також з подорожчанням життя у цей час, у квітні 1917 р. Бібліотечна комісія ухвалила рішення про справедливість і правомірність того, щоб за втрачені книжки стягувати ринкову вартість літератури¹⁴⁵. У вересні 1918 р. було підвищено плату за користування бібліотекою до 10 руб.¹⁴⁶. У лютому 1919 р. канцелярія ККІ за дорученням ректора також підвищила штраф до

¹⁴³ Отчёт о состоянии и деятельности Киевской городской бесплатной народной читальни имени А. С. Пушкина за 1902 год // *Известия Киевской городской думы*. 1904. № 3. март. С. 1–34.

¹⁴⁴ *Весь Киев: адресная и справочная книга на 1904 год* / изд. Д. Н. Трахтенберг. Киев: тип. Д. Н. Трахтенберга, 1903. Стп. 277, 279, 280, 282, 497.

¹⁴⁵ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институт библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 27.

¹⁴⁶ Циркуляры Министерства народного образования. Выписки из протокола заседания Малой Рады УНР (1918 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 13. Спр. 1а. Арк. 117.

10 коп. за день, якщо строк користування літературою перевищував дозволених 6 тижнів, не обмежуючись вартістю книжки ¹⁴⁷.

У квітні 1919 р. Рада комісарів прийняла нові Правила користування бібліотеками ЗВО Києва: студентам користуватись літературою дозволялось лише в читальних залах, які були відкриті з 10⁰⁰ до 22⁰⁰; викладачам дозволялось видавати книжки додому; а в тих ЗВО, де цього дотримуватись було неможливо через поважні причини, Комісари мали право дозволу видавати книжки також і студентам додому, але під певні гарантії, які забезпечували своєчасне повернення літератури до бібліотеки ¹⁴⁸.

II. 3. Бібліотекарі та викладачі – фундатори інститутської книгозбірні

У кожного вищого навчального закладу обов'язково повинна бути бібліотека, а в ній значна роль належить особі бібліотекаря – професійному і відданому служителю книги та свого покликання.

До серпня 1908 р. посаду бібліотекаря (по відношенню до сучасної посади – завідувача) у ККІ займав діловод *Олександр Петрович Слюсаревський*, а 20 серпня 1908 р. на цій посаді його змінила *Лідія Іванівна Пушкарьова*. У цей час співробітником бібліотеки працював Федір Захарович Беліц. З 27 лютого 1909 р. завідування бібліотекою було передано *Ользі Яківні Коробовій*, яка звільнилась 14 січня 1910 р. З нею у бібліотеці працювала співробітниця Олександра Антонівна Урбанська.

У січні 1910 р. вперше в архівних документах ККІ з'явилися відомості про подання заяв від сторонніх осіб на конкурсне заміщення вакантної посади виконуючого обов'язки бібліотекаря Фундаментальної бібліотеки Інституту. Випускниця гімназії О. А. Кононацька подала заяву з проханням прийняти її на роботу у бібліотеку ¹⁴⁹.

Ще одна заява надійшла від Олександри Миколаївни Грекулової, яка закінчила 8 класів Курської Маріїнської гімназії, знала німецьку, французьку та польську мови, працювала вчителькою у Курській та Київській приватних гімназіях, двічі завідувала бібліотекою. Конкурсантка була прийнята на роботу в ККІ на посаду співробітника Фундаментальної бібліотеки ¹⁵⁰. На

¹⁴⁷ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 153.

¹⁴⁸ Циркуляры Министерства народного образования. Выписки из протокола заседания Малой Рады УНР (1918 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 13. Спр. 1а. Арк. 106.

¹⁴⁹ Прошение о предоставлении места, об определении и увольнении служащих Канцелярии (1908–1912 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 41. Арк. 27.

¹⁵⁰ Там само. Арк. 33.

жаль, жодна з кандидатур не відповідала вимогам на заміщення вакантної посади бібліотекаря, тому 9 лютого 1910 р. бібліотеку було тимчасово довірено *Абраму Натановичу Купріцу*, який закінчив ККІ з дипломом I ступеня та обіймав на той час посаду хранителя (дорівнює сучасній посаді завідувача) Музею товарознавства ККІ з 7 січня 1907 р. з окладом 1200 руб. на рік. У листопаді 1910 р. бібліотеку приймає *Михайло Павлович Шиманський*, син священика, який закінчив Університет Св. Володимира. Він поступив на роботу 10 вересня 1910 р., тоді ж був призначений на посаду бібліотекаря ККІ з окладом 50 руб. на місяць¹⁵¹. Бібліотекарю допомагали два співробітники: Соломон Ізраїлевич (Шулім Срулевич) Гольдельман та Юхим Омелянович Міховський.

У наступному 1911 р. продовжували надходити заяви на заміщення вакантної посади виконуючого обов'язки бібліотекаря. М. Д. Санакоєв, студент економічного відділення ККІ, у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем, у лютому місяці просив місце у бібліотеці або навчально-допоміжному підрозділі інституту, щоб мати кошти для продовження навчання¹⁵².

Після півторарічної роботи співробітником Фундаментальної бібліотеки ККІ на посаду бібліотекаря 8 вересня 1911 р. була призначена *Наталія Іванівна Ананьєва*. Вона закінчила Коломенську Маріїнську гімназію у 1889 р. і працювала у бібліотеці інституту з 3 березня 1910 р.¹⁵³ Допомагали їй у виконанні бібліотечної роботи Олена Владиславівна Полешко, яка закінчила шестикласну Київську Фундуклеївську гімназію у 1893 р., та Олексій Поліщук, який пізніше, 1 липня 1913 р., звільнився за власним бажанням.

У серпні 1911 р. *Михайло Онісіфорович Тарасевич* претендував на місце бібліотекаря, він закінчив Київську духовну семінарію по першому розряду. Щоб мати кошти на навчання, два роки викладав російську мову і водночас завідував шкільною бібліотекою. Потім спочатку вступив до Юр'ївського університету (м. Тарту, Естонія), а згодом перейшов на навчання до київського університету Св. Володимира на спеціальність «російська історія». Закінчив університет у травні 1911 р. з дипломом I ступеня, знав

¹⁵¹ Списки и биографические сведения о личном составе Института, представленные в учебный отдел Министерства торговли и промышленности (1910–1911 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 315. Арк. 76.

¹⁵² Прошение о предоставлении места, об определении и увольнении служащих Канцелярии (1908–1912 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 41. Арк. 59.

¹⁵³ Списки служащих канцелярии и учебно-вспомогательных учреждений Института (1 января–20 августа 1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1127. Арк. 1.

німецьку та французьку мови ¹⁵⁴. У вересні 1911 р. його було зараховано до складу співробітників бібліотеки з окладом 60 руб. на місяць, а 13 лютого 1912 р. він вже прийняв Фундаментальну бібліотеку і завідував нею до червня 1914 р. ¹⁵⁵. Разом з М. О. Тарасевичем працювали: його заступниця Калерія Іванівна Свірчевська, яка закінчила у 1891 р. 7 класів приватного французького пансіону у Москві; Філіп Якович Висоцький, випускник Київської духовної семінарії у червні 1909 р.; Михайло Володимирович Беренфельд, який мав домашню освіту; Раїса Валеріївна Батманова, яка закінчила Київську Фребелівську жіночу гімназію, та Марія Антонівна Мандрика. В архівних документах, на жаль, не виявлено відомостей про освіту цієї співробітниці.

Після звільнення М. О. Тарасевича з посади бібліотекаря, Правління інституту розіслало листи-запрошення на заміщення вакантної посади бібліотекаря Фундаментальної бібліотеки ККІ до Одеського, Варшавського, С.-Петербурзького та Харківського університетів з проханням підібрати серед помічників бібліотекарів власних ЗВО достойну кандидатуру на місце бібліотекаря інституту ¹⁵⁶.

На посаду бібліотекаря Фундаментальної бібліотеки ККІ претендував М. В. Мініцький, бібліотекар у відставці, але йому запропонували лише посаду помічника управителя справ з окладом 900 руб. на рік ¹⁵⁷.

Розглядали також заяву Дмитра Петровича Теремця, який у 1913 р. закінчив історико-філологічний факультет з дипломом І ступеня Київського Університету Св. Володимира. Він був зарахований на посаду помічника бібліотекаря з вересня 1914 р. ¹⁵⁸.

10 липня 1914 р. Бібліотеку було передано під опіку *Миколі Людвіговичу Ернсту*, який вже працював у бібліотеці з травня 1914 р., але у зв'язку з війною Росії з Німеччиною був звільнений з роботи «як німецький підданий», відповідно до Циркулярного припису, і висланий до Казані ¹⁵⁹. Після раптового

¹⁵⁴ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 77.

¹⁵⁵ Списки, ведомости, заявления, рапорты бухгалтера на выдачу жалования и наградных профессорско-преподавательскому и служащему персоналу Института. Смета на 1914–1915 гг., докладная записка казначея о смете ведения счетоводства и об отчетности в Институте. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 874. Арк. 35.

¹⁵⁶ Прошение лиц и переписка о замещении вакантной должности библиотекаря в Институте (1913 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 869. Арк. 21.

¹⁵⁷ Там само. Арк. 21.

¹⁵⁸ Списки служащих канцелярии и учебно-вспомогательных учреждений Института (1 января–20 августа 1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1127. Арк. 18.

¹⁵⁹ О служащих поступивших и выбывших сообщение в бухгалтерию Института о принятии на службу и увольнении служащих; списки и ведомости на выдачу жалования служащим Института (1914–1916 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1122. Арк. 42.

звільнення М. Л. Ернста з посади бібліотекаря Правління ККІ своїм рішенням призначило виконуючим обов'язки бібліотекаря його помічника *Дмитра Петровича Теремця*. Протягом 1914–1915 навчального року Д. П. Теремець проявив себе грамотним та сумлінним бібліотечним співробітником. Плануючи у найближчий час перенесення фондів бібліотеки до нового приміщення, голова Бібліотечної комісії К. А. Пурієвич рекомендував з 22 вересня 1914 р. перевести Д. П. Теремця на посаду бібліотекаря Фундаментальної бібліотеки ККІ¹⁶⁰, а з 20 березня 1915 р. Д. П. Теремець повністю опікувався Фундаментальною бібліотекою ККІ упродовж наступних 20 років. У той час із ним працювали: Варсенік Арутюнівна Гарібова, яка закінчила Московські вищі курси; в період евакуації до Саратова у бібліотеці працювали Семен Дмитрович Соколов, який отримав домашню освіту; Лідія Сергіївна Новикова, яка закінчила Київські вищі жіночі курси; Надія Степанівна Кузнецова, яка закінчила чотирикласну жіночу прогімназію; Филімон Миколайович Крашенинніков, який отримав домашню освіту; Лариса Георгіївна Кочергова, яка закінчила семикласну Житомирську Маріїнську жіночу гімназію; Анна Дмитрівна Вадковська, яка закінчила Вищі жіночі курси; Любов Олександрівна Поспехова, мала 7 класів Київської жіночої гімназії Ігнат'євої.

Після повернення Інституту з евакуації з Саратова до Києва співробітниками бібліотеки були також: Олена Петрівна Березнецька, яка закінчила 8 класів Другого духовного училища, Серафима Миколаївна Бурцева, Софія Йосипівна Свірчевська та Олена Яківна Котляревська.

Вперше в архівних документах з історії ККІ ми зустрічаємо розподіл функціональних обов'язків між співробітниками бібліотеки, які були розроблені зав. бібліотекою Д. П. Теремцем наприкінці 1917 р. Ці функціональні обов'язки він розписав із розрахунку зони обслуговування для кожного працівника бібліотеки інституту.

Наприклад:

– А. Д. Вадковська – завідування Студентською бібліотекою та бібліотекою підручників. Видача та прийом книжок. Видача довідок. Ведення інвентарних книжок підручників. Поповнення бібліографічними картками каталогів. Прийом штрафів за прострочені книжки. Ведення статистичних показників по Студентській бібліотеці. Передача книжок до оправи. Контроль за необхідним ремонтом книг.

– Л. О. Поспехова – видача студентам та прийом від них книжок з Фундаментальної бібліотеки. Видача довідок. Контроль за необхідним

¹⁶⁰ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 353.

ремонт книжок. Ведення абеткового каталогу. Статистичні відомості по Фундаментальній бібліотеці. Передача книжок до оправи. Розсилання «Известий Киевского коммерческого института».

– Л. Г. Кочергова – ведення інвентарної книги Фундаментальної бібліотеки. Передача книжок до кабінетів. Ведення книг реєстрації пожертв.

– Н. С. Кузнецова – реєстрація періодичних видань. Контроль за повнотою їх надходження. Перепишування ділових паперів, реєстрація вхідних та вихідних документів. Написання каталожних карток для Фундаментальної бібліотеки. Підготовка періодичних видань до оправи.

– В. П. Юр'єв – видача книжок до читальної зали з 9⁰⁰ до 14⁰⁰. Видача книжок додому професорам та іншим категоріям читачів. Нагляд за бібліотекою професорського лекторію (кімнати). Ведення систематичного каталогу.

– С. М. Бурцева – видача книжок до читальної зали з 14⁰⁰ до 19⁰⁰. Збір статистичних відомостей по читальній залі. Перевірка рахунків книжкових магазинів. Перевірка замовлень на літературу. Ведення книжки обліку дублетних видань ¹⁶¹.

Проаналізувавши ці функціональні обов'язки, можна зробити висновок, що на той час у бібліотеці працювало 6 співробітників, а сам бібліотекар Д. П. Теремець не мав фіксованих функціональних обов'язків, бо виконував загальне керівництво усіма бібліотечними процесами. Отже, можна зробити припущення, що на період складання функціональних обов'язків для співробітників Фундаментальної бібліотеки ККІ в ній загалом працювало 7 осіб.

З архівних документів дізнаємось, яку платню отримували співробітники бібліотеки ККІ у різні часи. Наприклад, з 1906 р. по 1908 р. оклад бібліотекаря (з функціями завідувача) складав 60 руб. на місяць, з роками, коли Комерційні курси отримали статус Інституту, оклад поступово збільшувався. У 1914–1915 навчальному році місячний оклад бібліотекаря вже становив 75 руб., до того ж співробітники Бібліотеки додатково отримували по 30–35 руб. (помічник), інші службовці – 25–35 руб. на місяць ¹⁶².

Обов'язково на усі релігійні свята співробітникам бібліотеки правління ККІ за сумлінну працю нараховувало премії у розмірі місячного окладу. З урахуванням стажу роботи в бібліотеці ККІ, додатково до окладу

¹⁶¹ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 38.

¹⁶² Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 313.

нараховувались гроші за такою шкалою: за строк менше року – 3 руб., за один рік – 5 руб.; за 2 роки – 7 руб.; від 3 років і більше – 10 руб.¹⁶³.

Окрім основного окладу та преміальних грошей співробітники бібліотеки мали змогу отримувати додаткові заробітки, наприклад, за написання і дублювання каталожних карток сплачували по 2.5 коп. за одиницю. За понаднормову працю, складність та напруженість (згорання та розгортання бібліотеки під час евакуації, переведення бібліотеки в інші приміщення, робота за необхідністю під час відпустки тощо), коли співробітники Бібліотеки вимушені були працювати понад 12 годин на добу, оплата проводилась погодинно¹⁶⁴.

У 1919–1920 навчальному році, враховуючи складні економічні умови в Україні, співробітникам бібліотеки оклади було збільшено, наприклад: штатний бібліотекар отримував на місяць 1 500 руб., помічник бібліотекаря – 1 400 руб., співробітник – 1 300 руб., з яких 1 000 руб. виплачувались кожному працівнику із розрахунку дорожнечі існування¹⁶⁵.

У зв'язку з тим, що новий уряд України відмінив для студентів плату за навчання у ЗВО, каса інституту не мала у своєму розпорядженні грошей для виплати співробітникам надбавок до окладу за вислугу років, за додаткові години, за присутність на різних засіданнях тощо, і у 1920–1921 навчальному році надбавки були скасовані, але записувались до «боргової книги» інституту, до більш сприятливих часів для їх виплати¹⁶⁶.

У даному дослідженні автором розкрито нову для країни форму учбово-наукового напрямлення економічно-торговельного профілю ЗВО, подано загальну характеристику системи наук, що вивчалися в інституті, окреслено організаційну діяльність професорсько-викладацького складу, проаналізовано формування книжкового фонду, внутрішнього устрою бібліотеки, встановлено персональний склад бібліотекарів та визначено їх роль, діяльність в організації фондів книгозбірні ККІ та її навчально-допоміжних підрозділів.

У процесі наукового дослідження були з'ясовані функціональні зв'язки між напрямками підготовки факультетів, особливостями організації навчальних планів та комплектуванням фондів книгозбірні інституту. Розглянуті матеріали дослідження підтвердили, що фонди бібліотеки ККІ та бібліотек спеціалізованих

¹⁶³ Прошение лиц о принятии на службу, увольнение и предоставление отпусков служащим Института, списки служащих. (1913 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 463. Арк. 284.

¹⁶⁴ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 20.

¹⁶⁵ Объяснительная записка к смете и смета Института на 1919–1920 уч. г. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1636. Арк. 5.

¹⁶⁶ Там само. Арк. 5.

навчально-допоміжних підрозділів сформували єдину чітку інформаційну систему, яка віддзеркалювала навчальні програми новосформованого ЗВО. Цьому сприяло, зокрема, поступове збільшення кількості студентів та слухачів, організація викладання іноземних мов (вибір для вивчення двох іноземних мов був обов'язковим), поглиблене вивчення спеціалізації комерційної діяльності, збільшення кількості приміщень (у тому числі і для зберігання літератури), поява, у зв'язку з потребами часу на поширення навчальної програми, нових навчально-допоміжних підрозділів (спеціальних кабінетів та їх фахових бібліотек, лабораторій, музею). Завдяки аналізу архівних матеріалів було досліджено і з'ясовано, що основу фонду Фундаментальної бібліотеки ККІ з самого початку її заснування складала фахова зарубіжна література та популярні видання з статистики та політекономії, торгового права, бухгалтерії, товарознавства, комерційної арифметики.

Вперше автором монографії було розкрито біографічні відомості про бібліотекарів ККІ, що є продовженням традицій біографістики бібліотечних працівників, яка в НБУВ та науково-дослідних установах України потребує подальшого розвитку та особливої уваги. На основі використання значного масиву архівних матеріалів було розглянуто біографії претендентів на посади бібліотекарів, деталізовані відомості про навички та освіту бібліотечних працівників, функціональне окреслення посадових обов'язків бібліотекарів ККІ, їх ролі в процесах обслуговування читацького складу, характер роботи (бібліотечна, бібліографічна, наукова), виокремлення персоналій за посадовою ознакою (керівні кадри, помічники керівників, бібліотекарі, помічники бібліотекарів), зроблено акцент на соціальних аспектах роботи бібліотечного персоналу (заробітна плата, премії, нові потреби часу, мотивації).

РОЗДІЛ III

КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ЗІБРАННЯ ІНСТИТУТУ

III.1. Склад і зміст бібліотечного фонду

Бібліотечний фонд книгозбірні ККІ був багатоструктурним, він складався з трьох основних книжкових масивів: Фундаментальної бібліотеки, Студентської та фахових бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів) і містив найбільш повне зібрання наукової та навчальної літератури, придбаної за весь період існування бібліотеки.

Фонд книгозбірні складався з таких видів видань: книжок, брошур, продовжуваних видань та періодики. Книжковий фонд за складом основного тексту та цільовим призначенням містив більшість видів друкованих видань того часу: монографії, довідково-бібліографічні та інформаційні, нормативні документи, енциклопедії, словники, довідники тощо, а також численні екземпляри підручників, навчальних посібників та іншої літератури, яка була придбана для книгозбірні ККІ професорсько-викладацьким складом інституту традиційними шляхами – купівлею на замовлення викладачів, обміном з різними організаціями, установами та навчальними закладами, або даруванням, таким чином повністю забезпечуючи навчальний процес необхідними матеріалами.

Переглядаючи фонд бібліотеки *de visu*, ми звернули увагу на те, що на титульних сторінках книжок часто-густо зустрічаються написи олівцем, зроблені, вірогідно, бібліотекарем, які розкривають шляхи надходження літератури до книгозбірні, де були не тільки видання слов'янськими мовами, але й значна частина наукової, навчальної та періодичної літератури іноземними мовами, зокрема, німецькою, французькою, англійською та італійською. Основний фонд комплектувався виданнями XVIII–XX століть з історії фінансів, грошового обігу кредитів, історії статистики, держави і права, історії економічної думки тощо.

Розглянемо загальну характеристику бібліотечного фонду згідно з навчальною програмою викладання обов'язкових предметів на обох відділеннях: історія та теорія політекономії, історія господарського устрою Західної Європи та Російської імперії, економічна політика, наука про фінанси, банківська та біржова справа, організація промислових та торговельних підприємств, статистика, економічна географія, юридичні науки. Представлені вагомими фаховими виданнями провідних вчених, відомих науковців, без яких не можливо було проводити навчальний процес. Назви друкованих видань подано мовою оригіналу.

■ Історія та теорія політекономії

Cohn G. *System Der Nationalökonomie (Stuttgart, 1885–1889) (ФБККИ 6376)* [«Система національної економіки»] у двох томах Густава Кона (1840–1919) – німецького політекономіста, який працював у Ризькому а потім у Цюрихському політехнікумі, пізніше був професором у Геттінгенському університеті. Автор численних різнопланових статей на економічні та соціальні теми.

Knies E. *Das Geld. Darlegung der Grundlehren von dem Gelde, insbesondere der wirtschaftlichen und der rechtsgiltigen Functionen des Geldes, m. Erörterung über das Kapital und die Übertragung der Nutzungen. (Berlin, 1885) – (ФБККИ 3309)*, а також ***Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode (Berlin, 1876) (ФБККИ 2411)***. Карл Густав Адольф Кніс (1821–1898) – відомий німецький економіст, засновник історичної школи в капіталістичній політичній економії. Захищав у своїх працях тезу вічності соціально-економічних підвалин капіталістичного суспільства, прихильник металеві теорії грошей. Автор ряду фахових видань, серед яких [«Гроші»] та [«Політекономія з точки зору історичного методу»].

Pearson K. *The chances of death, and other studies in evolution, I-II vol. (London-New York, 1897) (СТККИ 3492)*. Карл Пірсон (1857–1936) – англійський математик, статистик, біолог, філософ, засновник математичної статистики, один з фундаторів біометрії. Автор більш ніж 650 опублікованих наукових праць. Закінчив Кембриджський університет у 1879 р., вивчав фізику в Гейдельберзькому та Берлінському університетах. З 1884–1911 рр. – професор прикладної математики й механіки Лондонського університету. У 1896 р. був обраний членом Лондонського Королівського товариства з розвитку знань про природу, у 1898 р. нагороджений медаллю Ч. Дарвіна – найвищою нагородою цього товариства, за видатні досягнення у біологічних науках. У 1900 р. заснував журнал «Біометрія», присвячений використанню статистичних методів у біології. Карл Пірсон багато зусиль доклав до впровадження своїх наукових ідей у прикладних галузях науки, зокрема у біології, медицині та євгеніці. Однією з таких наукових праць є [«Випадки смерті та інші дослідження в еволюційному розвитку»].

Анциферов А. Л. *Очерки по кооперации. Сборник лекций и статей 1908–1912 гг. (Москва, 1912) (ФБККИ 10708)*. Фахова наукова монографія Олексія Миколайовича Анциферова (1867–1943), який працював у Німеччині, написав книгу про положення аграрних мит у російсько-німецькому договорі 1903 р., працював приват-доцентом Харківського університету, читав курс з кооперації у Московському комерційному інституті та Народному університеті ім. А. І. Шанявського у Харкові. У травні 1917 р. захистив докторську

дисертацію на тему «Центральні банки кооперативного кредиту». У 1942 р. був удостоєний нагороди Паризької Академії наук за вагомий внесок у науку.

Прудон П. Ж. Что такое собственность? Или исследование о принципе права и власти (Санкт-Петербург, 1907) (ФБККИ 2108). П'єр Жозеф Прудон (1809–1865) – відомий французький політик, публіцист, економіст, філософ та соціолог, був членом французького парламенту. У своїх творах «Система экономических противоречий, или Философия нищеты», «Теория собственности» та інших П. Ж. Прудон розглядав історію людства як боротьбу ідей, прагнучи увіковічнити дрібну приватну власність та критикував крупну капіталістичну власність, відстоював ідею організації при капіталізмі «справедливого обміну» між окремими товаровиробниками.

▪ **Історія господарського устрою Західної Європи та Російської імперії**

Brüggen E. Das heutige Russland; kulturstudien (Leipzig, 1902) (ФБККИ 24112). Наукова праця [«Сучасна Росія, культурологія»] Ернста фон дер Брюггена (1840–1903), відомого німецького письменника, який вивчав право в Дерптському університеті і був редактором німецько-балтійського щомісячного видання «Baltische Monatsschrift» (1859–1939).

Porter G. R. The Progress of the Nation in its various social and economic relations from the beginning of nineteenth century (London, 1912) (Семинарий фин.-эконом. Наук 6167). Джордж Портер (1792–1852) – англійський статистик, який у 1834 р. був призначений керівником Статистичного відділу Міністерства торгівлі Великої Британії, був почесним членом Статистичного товариства Ольстера (Північна Ірландія), членом-кореспондентом Інституту Франції – основної офіційної установи держави, яка об'єднує п'ять національних академій: Академію французької мови та літератури; Академію написів та витонченості; Академію вишуканих мистецтв, живопису та скульптури, музики, архітектури. Академік був членом Лондонського Королівського товариства з розвитку знань про природу. В одній із своїх наукових праць [«Прогрес нації в її різних соціальних та економічних відносинах з початку XIX століття»], яка тричі перевидавалась, автор висвітлює англійську промислову революцію, а саме – перехід від аграрної економіки до індустріального виробництва.

Stepniak S. The Russian peasantry: their agrarian condition, social life, and religion (London, 1888) (ФБККИ 14193). Сергій Михайлович Кравчинський (псевдонім С. Степняк) (1851–1895) – російський революціонер-народник, у 1871 р. вступив до Петербурзького лісового інституту на агрономічний факультет, який незакінчив у зв'язку з революційною діяльністю. Емігрував до Швейцарії, де займався науковою та пропагандистською

діяльністю, робив і публікував під псевдонімом наукові переклади про економічне, політичне та соціальне становище Росії. У Лондоні опублікував англійською мовою монографію [«Російське селянство: його економічне становище, суспільне життя та релігія»], в якій засуджував антинародну реакцію царського уряду (1881–1887), аналізував становище селянства, розглядав національну політику в російській армії, прославляв боротьбу революціонерів проти правління царського уряду.

Worms H. de, 1st Baron Pirbright. The Austro-Hungarian empire and the policy of count Beust: a political sketch of men and events. (London, 1870) (ФБККИ 33683). Генрі де Вормс, барон Пирбрайт (1840–1903) – англійський політик, член консервативної партії. У 1882–1892 рр. заступник Генерального секретаря у справах колоній, таємний радник (1888), член ради Лондонського Королівського товариства з розвитку знань про природу (1889), автор відомого твору [«Австро-Угорська імперія і політика графа Бюста: політичний нарис про людей та події»].

Кетле А. Социальная физика, или опыт исследования о развитии человеческих способностей (Киев, 1911–1913) (БУККИ 4199). Книга (у двох томах) була надрукована в ККІ під редакцією та передмовою викладача ККІ професора О. О. Русова. Ламберт Адольф Жак Кетле (Lambert-Adolph-Jacques Quetelet, 1796–1894) – бельгійський математик, метеоролог, соціолог. Член Бельгійської Академії наук (1820) і член-кореспондент Петербурзької Академії наук (1847), доктор математики, викладав курс у Брюссельському Атенеумі, у 1832 р. завідував побудованою за його власними кресленнями Брюссельською обсерваторією, у 1834 р. був обраний постійним секретарем Брюссельської Академії наук, працював директором Бельгійського статистичного бюро і головою Центральної статистичної комісії. Був ініціатором та організатором першого Міжнародного статистичного конгресу (Брюссель, 1862).

Лассаль Ф. Сочинения (Санкт-Петербург, 1908) (ФБККИ 4628). Фердинанд Лассаль (1825–1864), один із засновників європейського соціалізму, німецький мислитель, письменник і політичний діяч, вивчав у 1843–1846 рр. філософію, історію і класичну філологію в університетах Берліну та Бреслау. Двотомна праця «Философия Гераклита Темного из Эфеса» (1858) зробила його дуже відомим у філософських колах, а трагедія «Франц фон Зиккинген» (1859) принесла йому славу талановитого письменника, своєю працею з юридичних наук «Система приобретенных прав» (1861) він отримав репутацію одного з видатних правознавців свого часу. Вступна стаття до збірника творів Ф. Лассалья написана Едуардом Бернштейном (1850–1932) – німецьким публіцистом та політичним діячем, є найкращою характеристикою соціально-політичної діяльності автора цих значних наукових праць.

Чічерін Б. Н. Курс государственной науки (М., 1894) (БУККИ 1738). Борис Миколайович Чічерін (1828–1904) – російський юрист, філософ, історик, публіцист. Почесний член Петербурзької АН (1893). У 1845–1849 рр. – студент юридичного факультету Московського університету, у 1861–1867 рр. – екстраординарний професор цього ж університету по кафедрі державного права. У своїй фундаментальній праці «О народном представительстве» (1866) (докторська дисертація) він вперше у російській юридичній літературі прослідкував розвиток інститутів парламентаризму європейських країн та їх використання в Росії того часу. В кінці 1871 р. був обраний Московським міським головою, а через рік Московська міська дума обрала Б. М. Чічеріна почесним громадянином міста. За наукові роботи у галузі хімії і біології Д. І. Менделєєв рекомендував Б. М. Чічеріна на обрання почесним членом Російського фізико-хімічного товариства. З 1888–1894 рр. працював над мемуарами, значна частина яких була присвячена Москві та Московському університету 1840-х років.

▪ **Економічна політика**

Gothein G. Der deutsche Aussenhandel: Materialien und Betrachtungen (Berlin, 1901) (ФБККИ 9146). [«Німецька зовнішня торгівля: матеріали та роздуми»] – наукова праця Георга Готейна (1857–1940), німецького політика, який у 1893–1901 рр. працював головним юрист-консультантом Торговельної палати у Вроцлаві, був головою Асоціації Сілезького об'єднання внутрішніх водних шляхів, членом парламенту Пруссії у 1893–1903 рр.

Mataja V. Die Reklam (Leipzig, 1910) (ФБККИ 5862). [«Реклама»] – книга Віктора Матайя (1857–1934), перша наукова праця про рекламу, автор – австрійський економіст, перший міністр соціальної політики в уряді Австрії, професор трьох університетів – в Інсбруку (1890), Зальцбурку (1892), Відні (1897). В Австрії видано медаль на честь Віктора Матайя, яка є найвищою нагородою Австрійської асоціації рекламних досліджень.

Wirth M. Grundzüge der Nationalökonomie. (Köln, 1881) (ФБККИ 2411). Продовжуване видання Макса Вірта (1822–1900), журналіста та економіста. Макс був сином Георга Августа Вірта, баварського письменника і організатора Хамбагського фестивалю у 1832 р. Навчався у Гейдельберзькому університеті, заснував у Франкфурті щотижневик «Ринок праці», в якому відображався перелік численних економічних конгресів та промислових асоціацій. В 1865–1873 рр. був директором Швейцарського статистичного бюро, пізніше знов працював журналістом у німецьких та австрійських періодичних виданнях. Макс Вірт найбільш відомий своєю науковою працею [«Погляд на економічні кризи»], в якій він дослідив історію економічних криз. Книга витримала чотири перевидання, останнє було у 1890 р. Макс Вірт також написав книжку про історію банківської системи Німеччини та Австро-Угорщини.

Бахчисарайцев Г. А. Высшее коммерческое образование (Санкт-Петербург, 1908) (ФБККИ 20118). Бахчисарайцев Георгій Авксентійович (1875–1926), (псевдонім Г. Арсеньєв) – викладач комерційних наук, засновник Московських бухгалтерських курсів, в 1901–1906 рр. редагував журнал «Коммерсант», «Бюллетени Московского общества бухгалтеров» (1909) та видавав «Вестник бухгалтерии и коммерческих знаний» (1913). Друкувався також у журналі «Коммерческий мир». Темі його публікацій – комерційна арифметика та загальні питання обліку.

Законодательная охрана труда, под редакцией Туган-Барановского М. И. (Санкт-Петербург, 1901) (ФБККИ 2042). Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) – російський та український економіст, історик, політичний діяч, викладач, після 1917 р. – політик та державний діяч Української Народної Республіки (УНР), міністр фінансів. Після закінчення Харківської гімназії він вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету, але за революційну діяльність був виключений з університету і змушений був вступити до Харківського університету, який закінчив у 1889 р. У 1895 р. він займав посаду приват-доцента Петербурзького університету на кафедрі політекономії, у 1898 р. захистив докторську дисертацію у Московському університеті. У 1905 р. повертається до педагогічної діяльності, починає читати лекції у Петербурзькому університеті, на Вищих жіночих курсах, Політехнічному інституті (з 1913 р. – його професор) та в Московському Народному університеті ім. А. Л. Шанявського. З 1917–1919 рр. працював міністром фінансів Української Центральної Ради, брав активну участь в організації Української Академії наук. Пізніше він працював професором Київського університету, був деканом юридичного факультету, головою Центрального кооперативного Українського комітету та Українського наукового товариства економістів. Редагував журнал «Украинская кооперация», наприкінці 1918 р. запропонував створити кооперативний інститут і сам розробив його концепцію.

Зельгейм В. Н. Курсы по кооперации (Москва, 1913) (ФБККИ 15033). Володимир Миколайович Зельгейм (1873–1924) – один з відомих організаторів кооперативного руху в Росії, голова Центрального кооперативного комітету (1915), член московського Союзу споживчих товариств. У 1911–1917 рр. редагував додаток до московського журналу «Союз потребителей», у 1917 р. займав посаду товариша міністра продовольства Тимчасового уряду Росії. У 1919 р. виїхав у відрядження на лікування до Стокгольму (Швеція) і працював за кордоном головою союзу російських кооператорів. В. М. Зельгейм – автор численних наукових праць з теми споживчої кооперації та організації продовольчої справи у Росії.

Конрад И. (проф. ун-та в Галле) Сельское хозяйство и аграрная политика ч. 1. /под. ред. А. А. Мануйлова (Москва, 1910) (БУККИ 2760). Олександр Аполлонович Мануйлов (1861–1929), – російський економіст, Міністр народної освіти Тимчасового Уряду Росії (1917). У 1883 р. закінчив юридичний факультет Новоросійського університету, з 1888 р. викладав у Московському університеті, захистив магістерську дисертацію на тему «Аренда земли в Ирландии» (1895) та докторську у 1901 р. У 1903–1911 рр. – ординарний професор Московського університету, у 1905–1911 рр. – ректор Університету. З 1911 р. – викладач політекономії у Московському комерційному інституті, Народному університеті ім. А. Л. Шанявського та на Вищих жіночих курсах. Після Лютневої революції 1917 р. був Міністром народної освіти, після 1918 р. викладав політекономію у Московському університеті та Інституті народного господарства ім. Г. В. Плеханова. З 1924 р. був членом Ради державного банку, приймав участь у проведенні фінансової реформи в Росії.

Маслов П. П. Теория развития народного хозяйства. Введение в социологию и политическую экономию (Санкт-Петербург 1910) (БУККИ 1155). Петро Павлович Маслов (1867–1946) – економіст, академік АН СРСР (1929), навчався у Харківському ветеринарному інституті, у 1894 р. виїхав до Австрії вивчати політекономію у Віденському університеті, у 1896 р. повернувся на Батьківщину, написав ряд творів, присвячених аграрному питанню у Росії.

Пихно Д. И. Железнодорожные тарифы. Опыт исследования цены железнодорожной перевозки (Киев, 1888) (ФБККИ 4619). Дмитро Іванович Піхно (1853–1913) – російський економіст, журналіст, викладач, політичний та державний діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира (1874), після закінчення університету працював у 1877–1885 рр. приват-доцентом, у 1888–1902 рр. – професором кафедри економічних наук, читав курс статистики та політекономії студентам юридичного та історичного відділення історико-філологічного факультету університету. З 1878 р. до 1907 р. працював редактором газети «Киевлянин». У 1879 р. брав участь в роботі державної комісії із дослідження залізничної справи у Росії. У 1883–1885 рр. перебував у закордонному науковому відрядженні, з 1888 р. – доктор поліцейського права та ординарний професор кафедри політичної економії і статистики Київського Університету. У 1897 р. був одним із активних ініціаторів Всеросійського перепису населення. У 1901 р. закінчив викладацьку діяльність у Київському університеті. У 1907–1913 рр. працював на посаді таємного радника Державної Ради Росії.

Богдан-Сокольський А. М. Новый хлеб России (Киев, 1913) (СКККИ 3134). Книга про торговельно-економічну користь і виробництво кукурудзи

у Росії (з передмовою професора ККІ Костянтина Воблого); її автор Анатолій Максимович Богданович (1882–1914) (псевдоніми: Богдан-Сокольський А. М., Сокольський Богдан) – український письменник, журналіст, закінчив у 1914 р. ККІ і написав ряд статей з питань економіки, культури, медичної допомоги, статистики та страхування.

Торнтон В. Т. Труд. Его ложные требования и законные права, настоящее положение и возможная будущность. (Санкт-Петербург, 1870) (ВКК 104). Вільям Томас Торнтон (1813–1880) – видатний англійський філософ, економіст, автор новітніх теорій ринкової цінності і заробітної плати. З 1836 р. служив в Лондонській конторі Ост-Індійської компанії, з 1858 р. – секретар відділу публічних робіт цієї компанії. Як безпосередній свідок стосунків між робітниками та капіталістами запропонував реальні шляхи вирішення конфлікту між працею та капіталом, підвищення благоустрою робітників, оснований на економічних та ідеологічних важелях. Його теорія лягла в основу Західноєвропейської системи організації виробничих відносин, які дозволяли вирішувати класові протиріччя мирними шляхами. Наукова праця мала велике теоретичне значення завдяки своїй новизні, чіткості аргументації та відрізнялась від існуючих на той час політекономічних теорій.

Чупров А. И. История политической экономии. Лекции. (Москва, 1892) (СБККИ 5121). Олександр Іванович Чупров (1842–1908) – російський економіст, статистик, громадський діяч. Член-кореспондент Петербурзької АН (1917). Закінчив Московський університет у 1866 р., влітку 1872 р. отримав від Університету стипендію і поїхав, як тоді було прийнято в університетському середовищі викладачів, на два роки у закордонне відрядження до Німеччини та Австрії. Після повернення з відрядження читав курс політекономії (1874) та статистики (1876). У 1875 р. захистив магістерську дисертацію «Железнодорожное хозяйство. Его экономические особенности и его отношение к интересам страны», другий том цієї наукової роботи «Условия, определяющие движения и сборы по железнодорожным дорогам, валовой доход и его факторы. Количество товарных грузов» захистив як докторську дисертацію у 1878 р. О. І. Чупров був прибічником викупу приватних залізниць і подальшої їх експлуатації державою. Він вважався засновником економіки залізничного транспорту як самостійної наукової дисципліни. У 1868 р. організував Московське товариство розповсюдження технічних знань. Наукова праця О. І. Чупрова про залізничне господарство навіть привернула увагу Карла Маркса, який використав ідеї автора про залізничний транспорт як виокремлену галузь народного господарства і описав у другому томі своєї праці «Капітал». З 1883 р. О. І. Чупров разом з професором Московського університету І. І. Янжулою розробили Статут першої загальнодоступної безкоштовної міської бібліотеки-

читальні ім. І. С. Тургенєва. У 1884 р. було прийнято рішення про відкриття цієї бібліотеки, яка надавала можливість безкоштовно користуватися книжками тим верствам населення, які не мали фінансової можливості відвідувати інші, платні бібліотеки.

▪ **Наука про фінанси**

Ashley W. J. *The tariff problem* (London, 1904) (ФБККИ 6373). Уїльям Джеймс Ешлі (1860–1927) – англійський економіст. Представник англійської історичної школи, професор. Отримав вищу освіту в Оксфорді (1888–1892), професор політичної та конституційної історії. У 1892–1901 рр. викладав історію економіки у Гарвардському університеті (США). У 1900–1925 рр. професор з торгівлі та фінансів у Бірмінгемському (Велика Британія) університеті. У своїх творах присвятив багато уваги економіці Російської імперії, був знайомий з працями видатних представників російської історичної школи, також є автором близько десяти наукових праць з політекономії, серед яких і відома праця – [«Проблеми тарифів»].

Fisher I. *The nature of capital and income* (London, 1902) (ФБККИ 10341), а також *The rate of interest: its nature, determination and relation to economic phenomena* (New York, 1907) (ФБККИ 10345). Ірвінг Фішер (1867–1947) – американський економіст, представник неокласичного напрямку в економіці, навчався в Уельському університеті, де отримав ступінь доктора філософії (1891). Потім навчався також у Берліні та Парижі, з 1893–1935 рр. викладав у рідному Уельському університеті. Був президентом Американської економічної асоціації (1918), а також першим президентом Міжнародного економічного товариства розвитку теорії взаємодії з статистикою та математикою (1931–1934). Залишив значний доробок наукових праць з теорії статистики, загальної економічної рівноваги та теорії грошей. Найвідомішими науковими роботами І. Фішера є: [«Сутність капіталу і прибутку»] та [«Норма відсотку: її сутність, визначення та відношення до економічного розвитку»]. В названих працях автор пропонує усереднити рівень цін, а далі підтримувати цей рівень незмінним, і таким чином, на думку вченого, він стане керованим.

Marshall A. *Principles of economics* (London, 1910) (ФБККИ 10343). Альфред Маршалл (1842–1924) – англійський економіст, засновник неокласичного напрямку в економічній науці, представляв кембриджську школу економіки. А. Маршалл спочатку навчався в Ітонському коледжі, потім у Кембриджському університеті (1895). Після закінчення Університету викладав математику у Кембриджі, політекономію в університетському коледжі Бристоля, з 1885–1908 рр. очолював кафедру політекономії у Кембриджському університеті. Його основна наукова праця [«Принципи економічної науки»] витримала кілька перевидань і протягом багатьох

десятиріч слугувала основним підручником з теорії ринкового ціноутворення у США, Великобританії, Росії та інших розвинутих країнах.

Seligman E. R. A. *Essays in taxation* (New York, 1909) (ФБККИ 5456), а також ***The shifting and incidence of taxation* (New York, 1910) (ФБККИ 6088).** Едвін Роберт Андерсон Селігман (1861-1939) – американський економіст та педагог, фахівець у галузі оподаткування, суспільного фінансування та історії економіки. Закінчив Колумбійський університет, після отримання наукового ступеня доктора філософії працював викладачем включно до 1931 р. У своїх працях [«Нариси з оподаткування»] та [«Перекладання оподаткування»] висвітлює прогресивне оподаткування та аналізує переміщення (перекладання) тягара податків з продавців на плечі пересічних покупців і навпаки.

Wagner A. *Finanzwissenschaft* (Leipzig-Heidelberg, 1883) (ФБККИ 6386). [«Наука про фінанси»] відомого німецького економіста Адольфа Вагнера (1835–1917). У своїй науковій роботі автор сформулював закон про постійне зростання державних потреб, який пізніше носив його ім'я. Працював професором у багатьох університетах Німеччини, розробив основні положення доктрини соціального страхування, на базі яких були прийняті закони про формування інститутів обов'язкового соціального страхування у Німеччині у 1882–1890 рр. Визнаний провідний економіст епохи Отто фон Бісмарка (1815–1898), першого канцлера Німецької імперії, який реалізував план об'єднання Німеччини по малонімецькому шляху.

Сиверс Е. Е. *Организация банкового счетоводства* (Санкт-Петербург, 1910) (БУККИ 1142). Сиверс Євстафій Євстафійович (1852–1917) – голова петербурзької школи бухгалтерського обліку, викладав на бухгалтерських курсах, був автором наукових праць та підручників із загальних питань обліку та галузевого обліку у банках. На початку XX ст. був головою ради Російського рахівничого товариства взаємодопомоги, редактором журналу «Коммерческое образование», друкувався також у журналах «Счетоводство», «Счетовод-практик», «Бюллетени общества разработки и распространения счетоводных знаний» та «Новости коммерческой литературы».

▪ Банківська та біржова справа

Gloeckner J. F. Schär. *Die Bank im Dienste des Kaufmanns: mit bes. Berücks. d. Normen u. Usancen im Kontokorrentverkehr auf Grund einer Enquete. Ein Wegweiser f. Geschäftsleute, Kapitalisten, Bankbeamte u. Studierende d. Handelswiss* (Leipzig, 1909) (ФБККИ 21013). Йоган Фрідріх Шер Глокнер (1846–1924) – швейцарський економіст, один із засновників ділового адміністрування, написав унікальну роботу [«Банк торгових послуг – керівництво для підприємців, фінансистів, банківських керівників і студентів

у галузі торгівлі у Швейцарії]. У 1892–1903 рр. був Президентом Асоціації швейцарських споживачів, у 1906–1919 рр. був професором у Вищій школі Берліну.

Goschen G. V. *The Theory of the Foreign Exchanges* (London, 1901) (ФБККИ 23742). Гошен Джордж Іоакім (1831–1907) – фінансист та державний діяч Великої Британії. Його наукова праця [«Теорія вексельних курсів»] витримала більше 14 видань (1863–1890) і була перекладена майже всіма європейськими мовами, в тому числі і російською.

Jevons W. St. *Investigations in currency and finance* (London, 1909) (ФБККИ 6309), а також *Money and the Mechanism of Exchange* (London, 1909) (ФБККИ 6320). Уільям Стенлі Джевонс (1839–1882) – англійський економіст-статистик, філософ-логік. Професор логіки, філософії та політекономії, викладав економіку у Манчестері (1866–1876) та Лондонському університетському коледжі (1876–1880), засновник математичної школи у політекономії, один із засновників теорії «межі корисності», один із перших науковців, який намагався використати математичні засоби в економічному аналізі. Він пов'язав теорію логічної індукції з теорією ймовірності. Автор кількох наукових праць, найбільш відомими є: [«Дослідження валюти та фінансів»] і [«Гроші та механізм обміну»].

Macleod H. D. *The elements of Banking* (London, 1908) (ФБККИ 30597). Доннінг Генрі Маклеод (1821–1902) – англійський економіст та юрист, автор знаної наукової праці «Елементи банківської справи». У 1868–1870 рр. брав участь у розробці кредитного законодавства у Великій Британії, головним чином у галузі вексельного права, створив власну економічну теорію, в основу якої було покладено вчення про ринковий обмін та мінову концепцію.

Sonndorfer R. *Die Technik des Welthandels: Ein Handbuch der internationalen Handelskunde für Kaufleute, Ex- und Importeure, Spediteure, Bankiers, Industrielle, Landwirte, für Konsulate, für Eisenbahn- und Schiffahrts-Gesellschaften, für Stuerende and Konsular-, Export- und Handels-Akademien* (Wien-Leipzig, 1912) (ФБККИ 11866). [«Техніка світової торгівлі: довідник з міжнародної торгівлі, розрахований на банківських працівників, промисловців, землевласників, співробітників консульств, працівників залізничного транспорту, а також викладачів торгових академічних установ та студентів»], написаний Рудольфом Сонндорфером (1839–1910), австрійським вченим, фахівцем у галузі міжнародної торгівлі. У 1872 р. був професором Віденської Академії торгівлі, опублікував ряд наукових робіт з питань міжнародної торгівлі, астрономії, математики та геометрії.

▪ **Організація промислових та торговельних підприємств**

Clark J. B. *Essentials of economic theory as applied to modern problems of industry and public policy* (New York, 1909) (ФБККИ 10147), *The control of trusts* (London, 1905) (ФБККИ 6323), а також *The distribution of wealth: a theory of ages, interest and profits* (London, 1908) (ФБККИ 10344). Джон Бейтс Кларк (1847–1938) – засновник американської школи маржиналізму, автор теорії граничної продуктивності. Отримав освіту у Амхарському університеті (Єгипет), а також в університетах Цюріху та Гейдельбергу. Тривалий час викладав у Колумбійському університеті (1895–1923). Був президентом Американської економічної асоціації (1894–1895), автор численних праць, серед яких найбільш відомі: [«Контроль трастів»], [«Розподіл багатства: теорія зарплати, відсотків та прибутків»], а також [«Основи економічної теорії, застосовані до проблем промисловості і соціальної політики»], у яких автор запропонував новий підхід до вивчення політекономії, що полягав у наближенні до природничих наук.

Courtin A. *Der Eisenbahn-Bau der Gegenwart* (Weisbaden, 1904. (ФБККИ 21113). Довідник [«Сучасне будівництво залізниць»] Олександра Коуртіна складається з 4-х розділів: 1. Дизайн залізничних колій. 2. Надбудови. 3. Системи залізничної станції. 4. Сигнали та системи забезпечення.

Ely R. Th. *Monopolies and trusts* (London, 1910) – (ФБККИ 6322), а також *Studies in the evolution of industrial society* (London, 1910) (ФБККИ 5888). Ричард Теодор Елі (1854–1943) – американський економіст, який навчався у Колумбійському та Гейдельберзькому університетах, отримав звання доктора філософії і права, викладав у Вісконсинському та Джона Гопкінса університетах. Був президентом Американської економічної асоціації (1900–1901). Елі є автором наукових робіт: [«Дослідження еволюції індустріального суспільства»] та [«Монополії і трасти»].

Lunge G. *Chemisch-technische Untersuchungsmethoden* (Leipzig, 1904) (ФБККИ 3074). [«Хіміко-технологічні методи дослідження»] відомого німецького хіміка Георга Лунге (1839–1923), який викладав у швейцарській федеральній політичній школі у Цюріху (1876–1907 рр.) такі предмети, як «забарвлення», «відбілювання будівельних матеріалів», «кераміка», «скло» у металургійній промисловості. Він був директором содового заводу неподалік від Ньюкаслу (Великобританія), вивчав промислове виробництво сірчаної та азотної кислот, був автором біля 700 фахових публікацій. У 1907 р. з нагоди 70-річчя з дня народження Г. Лунге був заснований фонд у Цюріху на його ім'я, мета фонду полягала у сприянні талановитим інженерам-хімікам.

Ломоносов Ю. *Опытное исследование товарных восьмиколесных паровозов Компаунд нормального типа, произведенное в 1898–1900 гг. на Харьковско-Николаевской железной дороге* (Киев, 1907) (ФБККИ

21213). Наукова праця Ломоносова Юрія Володимировича (1876–1952), російського інженера-залізничника, радянського державного діяча, який мав ранг Народного комісара, з 1902 р. – професор КПП. Під час Першої світової війни був членом Інженерної ради Міністерства шляхів сполучення Росії.

▪ **Статистика**

Bowley A. Elements of statistics. (London, 1907) (ФБККИ 2781). Сер Артур Лайон Боулі (1869–1957) в монографії «Елементи статистики» провів дослідження в галузі економічних та політичних наук (Лондонська школа економічних та політичних знань), формування сучасного права XX ст., правових договорів. Автор видання був президентом Економетричного товариства (1913–1939 рр.), та Королівського статистичного товариства (1918–1940 рр.).

Francoeur L. B. Cours complet de mathematiques pures (Paris, 1819) (ФБККИ 29876). Луї Бенжамін Франкьор (1773–1849) – французький математик, астроном та педагог, автор багатьох підручників з математичних дисциплін, член-кореспондент Петербурзької АН (1809). Науково-педагогічна діяльність Л. Б. Франкьора головним чином була присвячена написанню підручників з математики, наприклад [«Полный курс чистой математики»], який користувався великим попитом і популярністю не тільки у Франції, але й за її межами. В Російській імперії підручниками Л. Б. Франкьора користувались при викладанні математики в університетах, зокрема перекладом підручника [«Полный курс чистой математики»] користувались при вивченні математики в Московському університеті вже з 1891 р.

Czoernig von K. Systematische Darstellung der Budgets von Grossbritannien (1862), Frankreich (1862) und Preussen (1861): nebst einer Uebersicht der Budgets von Baiern, Belgien, den Niederlanden, Portugal, Spanien und Russland (Wien, 1862) (Семинарий Эконом. и Фин. Наук 1637). [«Систематичне представлення бюджету Об'єднаного Королівства Великобританії (1862 р), Франції (1862 р.) і Пруссії (1861 р.): водночас з оглядом бюджетів Баварії, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Іспанії та Росії»]. Монографія барона Карла фон Чоєрніга Чернхаузена (1804–1889), австрійського державного діяча та статистика, який у 1852–1863 рр. працював в адміністрації Центральної державної комісії із вивчення та збереження пам'ятників.

Report on the census of Cuba, 1899 (Washington, 1900) (СКККИ 2772). [«Звіт про перепис населення Куби (1899 р.)»] – колективна монографія Джозефа Прентиса Сенгера, (Joseph Prentiss Sanger, 1840–1926), професора військової науки, тактики і права у Бовденському коледжі, який, як військовий, побував з експедиційним корпусом генерала Аптона у Японії, Китаї, Персії, Індії, Туреччині, Італії, Росії, Австрії, Франції, Великобританії у

1875–1877 рр., працював секретарем Президента США Харісона. У 1891 р. його призначили директором перепису населення на Кубі та в Пуерто-Рико (1899), а пізніше – директором перепису населення на Філіппінах (1902 р.), працював членом Браунсвільської слідчої комісії (1808–1809 рр.), вийшов у відставку у званні бригадного генерала; *Генрі Ганнета (Henry Gannett, 1846–1914)* – доктора юридичних наук, американського географа, який розробив метод креслення топографічних карт, склав словник і перелік гір та висот США, видав у 1893 р. «Методику з топографії», яка була покладена до основ геодезії та складання топографічних карт у США, у 1904 р. був одним із ініціаторів створення Американської Асоціації географів та співавтор *Вальтера Френсиса Вілкокса (Walter Francis Willcox, 1861–1964)* – доктора філософії; ступінь доктора юридичних наук отримав у Колумбійському університеті (1891 р.), працював викладачем у Корнельському університеті (1891–1931 рр.), займав посаду голови Американської статистичної асоціації (1911–1912 рр.), а також Американської економічної асоціації (1915 р.), розробив та викладав курс національної статистики США, який пізніше викладався у 16-ти американських університетах.

Павлов П. В. Сравнительная статистика России (Санкт-Петербург, 1871) (ФБККИ 10549). Монографія Платона Васильовича Павлова (1823–1895) – російського історика та громадського діяча, який у 1847 р. отримав ступінь магістра грецької словесності у Нижегородському педагогічному інституті і був призначений у Київський університет Св. Володимира ад'юнкт-професором на кафедрі російської історії, де заснував музей і бібліотеку образотворчих мистецтв.

Фортунатов А. Ф. О статистике (Москва, 1910) (БУККИ 688). Олексій Федорович Фортунатов (1856–1925) – російський агроном, економгеограф та статистик. Закінчив у 1881 р. Петровську сільськогосподарську академію (Москва), в якій викладав з 1884 до 1894 рр. сільгоспстатистику, одночасно він закінчив у 1882 р. медичний факультет Московського університету. За свою наукову працю «Урожаи ржи в Европейской России» у 1893 р. він отримав золоту медаль від Російського географічного товариства. З 1894 до 1899 рр. був професором Ново-Олександрійського інституту (Нова Олександрія, зараз Пулави, Польща), з 1899 р. – професор КПІ, а у 1902 р. повернувся до Москви. Як професор Московського сільськогосподарського інституту викладав статистику у кількох навчальних закладах міста: Комерційному інституті, Народному університеті ім. А. Л. Шанявського, на Вищих жіночих (Голіцинських) сільськогосподарських курсах, у Вищому технічному училищі. Його статті перекладені багатьма європейськими мовами, він брав активну участь у роботі міжнародних статистичних з'їздів 1919 та 1922 рр.

Янсон Ю. Э. Теория статистики (Санкт-Петербург, 1887) (СБККИ 5225). Юлій Едуардович Янсон (1835–1893) – російський економіст і статистик, член-кореспондент Російської Академії наук (1892 р.), викладав статистику та політекономію у кількох ЗВО: Петербурзькому університеті (був деканом юридичного факультету), Інституті інженерів шляхів сполучення, на Вищих жіночих курсах та в Імператорському Олександрівському ліцеї.

▪ **Економічна географія**

Gomme G. L. Lectures on the principles of local government; delivered at the London School of Economics, Lent term 1897 (Westminster, 1897) (ФБККИ 9172). Джордж Лоуренс Гомме (1853–1916) – державний службовець та провідний британський фольклорист, автор популярного твору [«Лекції про принципи місцевого самоврядування, читані у Лондонській школі економіки»] та низки наукових праць, присвячених етнографії, етнології та фольклору як складовим історичної науки, і зокрема – історії Лондона.

Radde G. Reisen im Süden von Ost-Sibirien in den Jahren 1855–1859, (St. Petersburg, 1862) (ФБККИ 3969). Науковий твір – [«Подорож на Південь Західного Сибіру у 1855–1859 рр.»] Густава Фердинанда Річарда Радде (1831–1903) – російського географа та натураліста, члена-кореспондента Петербурзької Академії наук, кавалера Золотої Костянтинівської медалі – вищої нагороди Імператорського Російського географічного товариства, та Золотої медалі Королеви Вікторії (Victoria Medal) Лондонського Королівського географічного товариства за видатні заслуги у географічних дослідженнях, лауреата Демидівської премії – найпочеснішої неурядової нагороди Російської імперії. Під час численних експедицій автор зібрав багатий біолого-географічний колекційний та історико-етнографічний матеріал.

Воблий К. Г. Экономическая география Украины (Москва, 1919) (СБККИ 5479). Воблий Костянтин Григорович (1876–1947) – український та російський економіст, статистик, економіко-географ, академік Української АН (1919), у 1928–1930 рр., віцепрезидент АН УРСР. Навчався у Київській духовній академії та Київському університеті Св. Володимира, який закінчив у 1904 р., з цього ж року він був призначений екстраординарним професором університету на кафедрі політекономії, а після захисту докторської дисертації – ординарним професором. З 1907 р. К. Г. Воблий викладав теорію політекономії у Київському комерційному інституті, де з 1910 р. став деканом економічного відділення.

Щепкин М. П. Общественное самоуправление в Москве: проект городского положения (Москва, 1906) (ФБККИ 33455). Монографія Митрофана Павловича Щепкіна (1832–1908), російського публіциста, економіста і статистика, педагога і перекладача, громадського діяча. У

1865–1870 рр. був професором політекономії у Петровській землеробній академії, став відомим як видатний громадський діяч Московського міського громадського управління, у якому брав участь протягом 30 років, і цьому питанню була присвячена частина його наукових праць.

Янжул И. И. Торговые музеи, экспортные союзы и склады товарных образцов (Москва, 1897) (ФБККИ 23360). Науково-довідкова праця Івана Івановича Янжула (1846–1914) – економіста та статистика, педагога, діяча народної освіти, одного із перших у Росії фабричних експертів. У 1876–1898 рр. професор Московського університету, з 1895 р. – академік Петербурзької АН, член Російського технічного товариства, автор багатьох фахових наукових праць та мемуарів.

▪ Юридичні науки

Berthelot P.-E.-M. Traité de droit politique, électorale et parlementaire (Paris, 1906) (ФБККИ 21613). [«Трактат про політичне право виборів до парламенту»] П'єра-Євгена-Марцеліна Бертело (1827–1907) – відомого французького хіміка та державного діяча, одного з найбільш плідних науковців того часу, який написав ряд праць з теоретичної та прикладної хімії, отримав докторську ступінь у 1854 р., опублікував більше 600 статей за фахом.

Montesquieu Ch.-L. de Secondat. Oeuvres de monsieur de Montesquieu nouvelle édition... : avec des remarques philosophiques & politiques d'un anonyme (Amsterdam-Leipzig, 1764) (ФБККИ 29934). Багатотомне видання – праці Шарля Луї де Монтеск'є: нова редакція з філософськими зауваженнями і політичними ремарками Жака-Антоніо Човіна, Ельє Лузана та Ніклауса Коелнера.

Rouvroy L., duc de Saint-Simon. Oeuvres complètes de Louis de Saint-Simon : pour servir à l'histoire des cours de Louis XIV, de la régence et de Louis XV (Strasbourg, 1791) (ФБККИ 29945). Повне зібрання творів Луїса де Рувруа, герцога Сен-Сімона (1675–1755) – одного із найвідоміших мемуаристів, автора детальної хроніки подій та інтриг Версальського двору часів Людовика XIV та регентства.

Lombroso C. L'anthropologie criminelle et ses récents progrès (Paris, 1890) (ФБККИ 33666). [«Новітні досягнення в науці про злочинність»] – твір Чезаре Ломброзо (1835–1909), італійця, відомого як родоначальника антропологічного напрямку у кримінології права. У 1876 р. став професором судової медицини та суспільної гігієни у Туринському університеті.

Mably abbe de. Oeuvres politiques (Amsterdam-Leipzig, 1777) (ФБККИ 29780). [«Політичні дослідження»] абата Маблі (Габріель Бонно де Маблі) (1709–1795) – французького філософа, автора праць з міжнародного права, соціальної політичної філософії та історії.

Башмаков А. А. Основы начала ипотечного права (Либав, 1891) (ФБККИ 20121). Олександр Олександрович Башмаков (1858–1943) – юрист, публіцист, правознавець, етнограф, дійсний статський радник, панславист – видатний діяч слов'янського руху. У 1881 р. закінчив юридичний факультет Новоросійського університету, з 1882–1885 рр. займався адвокатською діяльністю в Одесі, працював міським мировим суддею, став мировим суддею у Прибалтійському краї. У 1898 р. поступив на юрисконсульську службу до міністерства закордонних справ Росії, був призначений на посаду головного редактора газети «Правительственный вестник», яку обіймав до 1913 р. Після революції 1917 р. емігрував до Франції, де викладав палеонтологію Причорноморських держав.

Исаченко В. Л. Русское гражданское судопроизводство. Практическое руководство для студентов и начинающих юристов (Санкт-Петербург, 1910) (СБККИ 5115). Исаченко Василь Лаврентійович (1839–1915), судовий діяч та юрист, закінчив Петербурзький університет за відділом загальної математики. Ще студентом видав наукову працю «Курс теоретической арифметики» (1865), викладав математику у навчальних закладах Мінська, пізніше працював на посаді мирового судді у Ігумені (Мінська губернія). У 1880 р. був призначений членом Катеринославського окружного суду, з цього почалася його активна співпраця з юридичними журналами. Невдовзі його призначили товаришем обер-прокурора цивільного касаційного департаменту Сенату, з 1907 р. був обраний сенатором.

Каминка А. И. Акционерные компании: юридическое исследование (Санкт-Петербург, 1902) (ФБККИ 21072). Август Ісакович Камінка (1865–1941) – російський юрист, суспільно-політичний діяч, публіцист, видавець. Народився у Херсоні, закінчив юридичний факультет Петербурзького університету у 1888 р., працював приват-доцентом цього навчального закладу на кафедрі цивільного та торговельного права; викладав загальний курс торговельного права у 1905–1912 рр., з 1909 р. читав лекції на Вищих жіночих (Бестужівських) курсах (Санкт-Петербург). У 1898 р. разом з групою юристів заснував журнал «Право», в якому співпрацював співредактором. У 1904 р. брав участь у виданні збірника «Нужды деревни», а у 1905 р. видав збірник «Конституционное государство»; у 1907 р. редагував видання збірників «Первая Государственная дума» та «Вторая Государственная дума». У 1918 р. емігрував до Фінляндії, пізніше мешкав у Берліні (до 1920 р.), а потім був співзасновником газети «Руль» (1920–1931), займав посаду голови Російської академічної групи у Берліні. Пізніше мешкав у Ризі до окупації її німецькими військами у липні 1941 р.

Лист Ф. Международное право в систематическом изложении (Юрьев (Дерпт), 1912) (ФБККИ 33458). Наукова праця Франца Ліста

(Franz von Liszt (1851–1919) – австрійського та німецького юриста-кримінолога та спеціаліста у галузі міжнародного права. Доктор права, викладав кримінальне право у вищих навчальних закладах Німеччини: Гістенському (1879 р.), Марбургському (1882 р.), Галле-Віттерборгському (1889 р.), Берлінському (1878–1917 рр.) університетах. Один із засновників міжнародного союзу криміналістів. У 1893 р. висунув ідею створення міжнародної організації на кшталт сучасного Інтерполу.

Познышев С. В. *Особенная часть русского уголовного права (Москва, 1912) (СБККИ 5174).* Сергій Вікторович Познишев (1870–1943) – російський юрист та психолог, професор Московського університету, Державного Московського психоневрологічного інституту, Тулузької АН (Франція). Ідеї С. В. Познишева вплинули на розвиток вітчизняного правознавства та російської юридичної психології. У 1902 р. – приват-доцент, а у 1907 р. – доктор кримінального права і професор Московського університету. У цей період він активно займався науковою роботою, регулярно видавав популярні твори з різних галузей юридичної науки. Ознайомившись з досвідом Австрії, Бельгії, Франції, Угорщини та Швейцарії, публікував роботи присвячені закордонним в'язням. У 1940-х роках С. В. Познишев почав переклад російською мовою підручника з кримінального права Вільяма Блекстона (1723–1780) – англійського політика, юриста, адвоката, філософа та історика.

Федоров А. Ф. *Введение в курс торгового права (Одесса, 1901) (БУККИ 141).* Олександр Федорович Федоров (1855–1919) – російський юрист-вчений та педагог. У 1879 р. закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, 1885 р. захистив магістерську дисертацію у Казанському університеті за спеціальністю поліцейське право, у 1893 р. захистив докторську дисертацію за цією ж спеціальністю у Харківському університеті. З 1887 р. вів викладацьку діяльність на посаді приват-доцента на кафедрі статистики Новоросійського університету (Одеса). З 1889–1900 рр. працював на посаді приват-доцента, екстраординарного та ординарного професора цього ж університету на кафедрі торговельного права. Крім зазначеної монографії О. Ф. Федоров був автором багатьох наукових творів, присвячених правовим відносинам, це – «История векселя. Историко-юридическое исследование» (1895); «Введение в курс гражданского права прибалтийских губерний» (1898); «Российский строительный банк» (1898); «Русское вексельное право» (1905); «Торговое право» (1911); «Морское право» (1913), які були видані в Одесі.

Крім наукової і навчальної літератури фонд книгозбірні налічував значну кількість **підручників, науково-практичних видань та посібників.**

Wichelhaus H. (Hermann). Vorlesungen über chemische technologie (Dresden, 1906) (ФБККИ 3139). [«Лекції з хімічної технології»] Карла Германа Вішельхауса (1842–1912), відомого німецького хіміка, який вважався засновником у 1867 р. Німецького хімічного товариства; у 1868–1883 рр. він був редактором періодичного видання «Журнал американського хімічного товариства».

König F. Chemie der menschlichen nahrungs- und Genussmittel (Berlin, 1908) (ФБККИ 3091). Франц Йозеф Кьоніг (1843–1920) – відомий хімік і агроном, автор трьохтомного твору [«Хімія в їжі та напоях людини»].

Schlomann A. Illustriertes technisches Wörterbuch (München - Berlin, 1908) (ФБККИ 3001). Альфред Шльоман (1878-1952), німецький інженер, був редактором [«Ілюстрованого технічного словника»] німецькою, французькою, англійською, російською, іспанською та італійською мовами. У словнику шістьма мовами було перелічено основні деталі машин та інструменти, розподілені по групах слів не в алфавітному порядку, а стосовно до відповідних галузей знань та промисловості, які супроводжувались зображенням кожного предмету, та прикінцевим словником посилань на основний текст.

Weinhold A. Physikalische Demonstrationen (Leipzig, 1905) (ФБККИ 2998). Адольф Фердинанд Веінхольд (1811–1917), німецький відомий фізик і хімік – винахідник вакуумного кожуха для зберігання зріджених газів; написав підручник [«Фізичні демонстрації (інструкції для експериментів у галузі викладання у середніх школах)»].

Erdmann-Knig's Grundriss Der Allgemeinen Warenkunde Unter Berücksichtigung Der Mikroskopie Und Technologie (Leipzig, 1906) (ФБККИ 3684). Отто Лінн Ердман (1804–1869) та Хрестіан Рудольф Кьоніг (1833–1891) у співпраці написали та випустили в світ науково-практичне видання [«Основи загального знання з урахуванням мікроскопії і технології, розраховане на учнів бізнес-шкіл, професійних коледжів, а також для навчання клерків та техніків у практичній діяльності»]. О. Л. Ердман – знаний німецький хімік, професор хімії Лейпцигського університету, був широко відомий своїми працями із вивчення нікелю, індиго та інших барвників.

Obst G. Das Buch des Kaufmanns; ein Hand- und Lehrbuch der gesamten Handelswissenschaften für Kaufleute, Industrielle, Gewerbetreibende, Juristen, Beamte und Studierende (Leipzig, 1909) (КТККИ 152). [«Книга комерсанта: навчальний посібник з торговельзнавства для купців, промисловців, юристів, фахівців та студентів»] Георга Обста (1873–1938) – німецького юриста, економіста, який після закінчення середньої школи працював банківським клерком у Бреслау, у 1899 р. вступив у Берлінський університет для вивчення права та політології. У 1903 р. перейшов до університету

Фрайбурга для захисту дисертації «Емісійні банки Сполучених Штатів Америки». До травня 1906 р. був головою департаменту депозитних рахунків Дрезденського банку в Берліні, де заснував школу банківських службовців. З 1906–1910 рр. читав лекції з банківської справи і фінансів у Вищій школі Берліну. 1910 р. – член правління Центрального німецького приватного банку та виконавчий директор філіалу цього ж банку у Лейпцигу. З 1910–1914 рр. читав лекції у Вищій школі менеджменту. У 1915 р. був відзначений за наукову роботу в галузі ділового адміністрування. У 1915–1919 рр. був радником у Міністерстві внутрішніх справ Саксонії, де займався управлінням ціновою політикою країни. У 1919–1927 рр. працював професором ділового адміністрування в університеті Вроцлава, де заснував свій інститут бізнесу, в якому викладались дисципліни з економіки та управління з практичними заняттями, що надавало можливість слухачам отримати другу вищу освіту. Для збагачення своїх знань, Георг Обст здійснював численні науково-дослідницькі подорожі до Англії, Франції та Східних країн, що стало основою для багатьох публікацій; він був автором сотні книг і наукових статей в російських та міжнародних журналах і газетах у галузі банківської справи: «Підручник з обміну валют»; «Векселі та чеки»; «Теорія і практика перевірки трафіку»; «Банківське право і карбування монет» та ін.

Альмедінген А. Учебник товароведения. Часть первая: Топливо, строительные, вяжущие, осветительные, смазочные, мануфактурные, кожевенные, пушные, стеклянные и глиняно-фарфоровые товары (Санкт-Петербург, 1910) (ФБККИ 17620). Олександр Миколайович Альмедінген (1857–1912) – хімік, товаровознавець, винороб, видавець, письменник, педагог-викладач. У 1882 р. закінчив фізикоматематичний факультет Петербурзького університету зі ступенем кандидата наук. Викладав хімію у військових училищах, Петербурзькому Ксенінському інституті, в Московському I-му кадетському корпусі (1911), а також товаровознавство у кількох навчальних закладах. Був засновником першої в Росії Школи практичної хімії ім. М. В. Ломоносова, директором Петербурзьких вищих торгово-промислових курсів. Писав та друкував статті з різних фахових питань у багатьох періодичних виданнях: «Новости», «Новое время», «Днепр», «Новь», «Новороссийский телеграф», «Новое обозрение», «Техническое и коммерческое образование», видавав «Русский винодел», «Листок русского винодела». Автор численних (близько 35) видань: наукових, науково-популярних, довідкових та підручників.

Антонович А. Я. Курс политической экономии. Лекции, читанные в Университете Св. Владимира (Киев, 1886) (СБККИ 5055). Афіноген Якович Антонович (1848–1917) – російський економіст, статистик, педагог, доктор політекономії та статистики, дійсний статський радник (1893 р.),

таємний радник (1895 р.), викладав курс статистики та законодавства у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісництва, пізніше читав лекції з поліцейського права у Київському університеті Св. Володимира, у 1893–1895 рр. працював товаришем міністра фінансів Російської імперії, був членом ради Міністерства Народної освіти Російської імперії.

Орженцкий Р. М. Учебник математической статистики (Санкт-Петербург, 1914) (ФБККИ 17482). Роман Михайлович Орженцький (1863–1923) – статистик, у 1906–1918 рр. був професором кафедри статистики Демидівського юридичного ліцею (Ярославль), академік АН УРСР (1919). З 1920 р. завідував кафедрою теоретичної економіки в АН УРСР (Київ), очолював соціально-економічний відділ Академії (1921–1922), керував видавництвом статистичного бюлетеня. З 1922 р. – професор курсу політекономії Варшавського університету.

Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство-Судопроизводство (Санкт-Петербург, 1910) (БУККИ 1855). Володимир Костянтинівч Случевський (1844–1926) – російський державний діяч, юрист, учасник судової реформи 1864 р., педагог, професор кримінального права, у 1897 р. працював обер-прокурором кримінального Касаційного департаменту Сенату, з 1893 р. завідував кафедрою кримінального процесу Військово-юридичної академії, з кінця 1920 р. – консультант у Народному комісаріаті юстиції.

Професорсько-викладацький склад ККІ велику увагу приділяв комплектуванню і поповненню фондів бібліотек довідковими виданнями: **енциклопедіями, довідниками, словниками, прайс-листами, прейскурантами, буклетами, листівками** тощо:

Askinson G. W. Die fabrikation der ätherischen Öle (Wien-Pest-Leipzig, 1901) (ФБККИ 7282). Джорж Вільям Аскінсон видав роботу – [«Довідник з виробництва ефірних масел»], у своїй багато ілюстрованій науковій роботі автор докладно описав технологічні процеси виробництва різних ефірних масел, наприклад: шляхом пресування, дистиляції, екстракції, також були описані їхні властивості та використання і надавались рекомендації для випробування продукції на якість.

Der neue Doppelschrauben-Postdampfer «Amerika» der Hamburg-Amerika Linie: Übersetzung aus Cassier's Magazine (New York-London, 1905) (Музей товароведения 157). Рекламне видання, присвячене новому двотрубному, двогвинтовому, поштово-товарному лайнеру «Америка», який мав курсувати на пасажирській лінії Гамбург-Америка.

Dictionnaire de physique portatif (Avignon, 1767) (ФБККИ 18968). [«Кишеньковий словник з фізики»] – ілюстрований популярний словник винаходів Декарта та Ньютона, розрахований на зацікавлених у вирішенні проблем математики та фізики того часу.

Elster L. Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden (Jena, 1898) (ФБККИ 7865). [«Словник економіки у двох томах»] Юліуса Філіпа Йогана Людвіга Ельстера (1854-1920), вчителя і відомого фізика, почесного доктора технічного університету у місті Брауншвейг (Німеччина). Разом зі своїм колегою Гансом Гейштелем опублікував більше 100 наукових робіт з питань атмосферної електрики, інтенсивності випромінювання зірок, проблем іонізуючого випромінювання.

Hartlebens A. Chemisch-technische Bibliothek (Wien-Pest-Leipzig, 1881) (ФБККИ 5340). [«Хіміко-технічна бібліотека А. Хартлєбенса»] – серія продовжуваного видання у 423 томах з технічних питань, яка виходила з 1875 по 1949 рр. виключно для хімічної та харчової промисловості, будівельних матеріалів і товарів ремісничого виробництва. Хіміко-технічна бібліотека була інноваційним виданням на перехідному етапі від мануфактури до промислового виробництва, у популярно написаних статтях та інструкціях допомагала виробничому персоналу – майстрам, інженерам та технологам зрозуміти та освоювати новітню техніку та технології і була за взірць тогочасних енциклопедичних видань у визначенні основних технічно-технологічних процесів XIX – початку XX ст.

Journal des Économistes (Paris) (ФБККИ 14234). [«Журнал Економіст»] у 1913–15 рр. був популярним французьким науковим виданням, заснованим у 1841 р. *Гійомом Гільбертом (Guillaumin Gilbert, 1801–1864)*, на сторінках якого публікувалися видатні французькі та зарубіжні економісти.

Marsch K. Handbuch der mechanischen technologie (Gannover, 1875) (ФБККИ 21313). Карл Марш (1803–1879) – німецький технолог, перший директор політехнічної школи, пізніше – директор першого професійного навчального закладу – Технічного університету у Ганновері. У 1863 р. був обраний членом Королівської шведської академії наук. Автор циклу робіт з механічної технології, серед яких – [«Довідник з механічної технології»].

Führer durch das Museum [der] Kgl. Landwirtschaftliche Hochschule in Berlin (Parey, 1908) (Музей товароведення 392). [«Путівник по сільськогосподарському музею Королівського сільськогосподарського коледжу в Берліні»]. Видання складається з 9-ти тематичних розділів зі схемами розташування оглядових залів та описом експонатів.

Furukawa Gomei Kaisha: ores, metals, coal, electrical wires [katalog] (Tokyo, 1914) (Музей товароведення 66). Рекламне видання японської торговельної фірми «Furukawa Gomei Kaisha», яка мала свої представництва

в Кобе (Японія), у Сан-Франциско та Філадельфії (США), Берліні (Німеччина). Предметами імпорту були: метали, пластмаси, добрива, сировина легкої промисловості тощо; предметами експорту були: вироби з срібла та бронзи, фарфору, слонової кістки, шовку, бамбуку, дитячі іграшки.

Pitman I. Commercial correspondence and commercial English to composition for the commercial student and the business man (London, 1909) (ФБККИ 30603), а також **Commercial readers: our manufacturing industries (London, 1906) (СБККИ 4829)**. Ісаак Пітман (1813–1897) – англійський вчений у галузі стенографії, скоропису та економічної кореспонденції. Винахідник новітньої системи стенографії власної розробки. Автор і видавець популярних наукових творів – [«Комерційна кореспонденція і комерційна англійська мова: довідник по складанню текстів для студентів, комерсантів та бізнесменів»] та [«Комерційна хрестоматія: наші виробничі галузі»].

Ricordo della Republica Argentina all'Esposizione internazionale delle industrie e del lavoro di Torino, 1911 : riassunto geografico, agricolo-zootecnico, industriale ed economico (Buenos Aires, 1911) (Музей товароведення 329). Інформаційне видання – брошура про Аргентинську республіку на Міжнародній виставці промисловості та сільського господарства 1911 р. в м. Турін (Італія). Інформаційний текст надруковано на зворотному боці кольорової географічної карти республіки, який інформує читача про географічне положення, рівень розвитку галузей сільського господарства, промисловості та економіки Аргентини.

Röll V. Encyklopadie des gesamten Eisenbahnwesens in alphabetischer Anordnung (Wien, 1890-95) (ФБККИ 24344). [«Енциклопедія залізниць»] – написана та редагована австрійським юристом Віктором бароном фон Роллом (1852–1922), працівником Імператорського і Королівського Міністерств шляхів сполучення Австрії. Народився він у Чернівцях, вчився у Віденському університеті, де здобув ступінь доктора юриспруденції, читав лекції з комерційного права та правових інновацій; брав участь у справі націоналізації приватних залізниць і реформ у сфері транспорту. Заснував історичний музей державної залізниці Австрії.

Sammlung von Versicherungsbedingungen deutscher Verschicherungsanstalten (Berlin, 1908) (ККИСК 78). Довідник загального страхування німецьких страхових компаній та умови страхування у 1909 р.

Spamer O. Illustriertes Handels-Lexikon: praktisches Hilfs- und Nachschlagebuch über alle Gegenstände und Verhältnisse des Handels und Weltverkehrs (Leipzig, 1879) (ФБККИ 25928). Багатотомне видання – [«Ілюстрована енциклопедія торгівлі»] Йогана Христіана Готліба Франца Отто Спамера (1820–1886), книготорговця та видавника книжок і журналів у Лейпцигу. Видав також «Книжку винаходів», у своїх творах висвітлив історію

виробництва, економіку та культуру сучасного йому світу кінця XIX ст. Ці видання відрізнялися багатим ілюстративним матеріалом і слугували для молоді науково-популярною бібліотекою.

Егорченко В. Ф. Справочник по паровозам Американской паровозной компании (Москва, 1922) (ФБККИ 21413). Переклад та редагування Валентина Пилиповича Єгорченка (1892–1952), визначного російського вченого залізничного транспорту в галузі тяги поїздів, автора гальм і авто зчіплювача, доктора технічних наук, професора. У 1917 р. закінчив Петербурзький політехнічний інститут, у 1918 р. працював у Конторі експериментів над типами паровозів, був активним учасником створення Експериментального інституту залізничного транспорту.

Спальвин Е. Г. Хрестоматия разговорного японского языка (Владивосток, 1907) (БУККИ 3340). Євген Генріхович Спальвін (1872–1933) – засновник школи японознавців на Далекому Сході, відомий сходознавець, мовознавець, історик культури Японії. Закінчив гімназію у Ризі, з 1894–1898 рр. навчався у Петербурзькому університеті на китайсько-монгольсько-манчжурському відділенні східного факультету. У січні 1899 р. був відряджений до Японії, після повернення у 1900 р. був призначений професором Східного інституту у Владивостоці. За роки наукової діяльності він написав та видав численні посібники з вивчення японської мови, які отримали високу оцінку фахівців не тільки у Росії, але й за кордоном.

Фармаковский В. В. Общий расчет паровоза и тендера: пособие для студентов и инженеров (Киев, 1912) (ФБККИ 21513). Володимир Володимирович Фармаковський (1880–1954) – професор КПІ та Белградського університету, член Сербської Академії наук, конструктор, інженер-механік, з 1909 по 1920 рр. – професор кафедри прикладної механіки КПІ.

З метою оперативного ознайомлення з новітніми досягненнями в науці та техніці, як у державі так і за кордоном, фонди бібліотек київського комерційного інституту постійно поповнювалися **періодичними та продовжуваними фаховими виданнями** як російськомовними, так і основними європейськими мовами – загальною кількістю більше 120 назв:

Annalen des Deutschen Reichs fur Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. Rechts und staatswissenschaftliche Zeitschrift und Materialiensammlung (Leipzig, 1873–1901) (ФБККИ 23818). Німецький політико-правовий журнал, який виходив у 1868–1930 рр.; у ньому друкувались наукові праці видатних німецьких фахівців, а саме – Георга Хирта (Georg Hirt, 1841–1916) – німецького статистика, економіста, письменника, журналіста та видавця; Макса Зейделя (Max von Seydel, 1846–1901) – німецького юриста, поета, перекладача, професора державного права у Мюнхенському університеті.

Bulletin / Société de géographie commerciale de Bordeaux (1876) (ФБККИ 4000). [«Соціальна географія комерції в Бордо»] – французький щорічник 1874–1939 pp., видавався 42 роки.

Revue économique internationale (1904) (ФБККИ 6790). Французький журнал [«Огляд міжнародної економіки»] випускався Інститутом національної економіки у Брюсселі (1905–1914 pp.) і був присвячений економіці та суспільним наукам.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche (Leipzig, 1883-1913) (ФБККИ 25192). Щорічник із законодавства, управління та економіки Німецької імперії – колективна монографія, у написанні якої приймали участь відомі німецькі економісти, юристи, політологи, історики, державні діячі, а саме: *Франц Холтзендорф (Franz von Holtzendorff, 1829–1888)*, політик та публіцист, *Брентано Луїо (Brentano Lujo, 1844–1931)*, німецький економіст, реформатор, професор кількох німецьких ЗВО, член-кореспондент Петербурзької Академії наук з 1875 р., *Густав фон Шмолер (Gustav Friedrich von Schmoller, 1838–1917)*, – німецький економіст, історик, державний та суспільний діяч, професор університетів у Галле (1864 р.), Страсбурзі (1872 р.), Берліні (1882 р.), закордонний член-кореспондент (1890 р.) та іноземний почесний член Петербурзької Академії наук (1901 р.); *Герман Шумахер (Hermann A. Schumacher, 1868–1852)*, німецький політолог та викладач в університеті в Бонні а також в Колумбійському університеті у Нью-Йорку (США); *Адольф фон Венкстерн (Adolph von Wenckstern, 1862–1914)*, німецький економіст, три роки працював професором економіки та фінансів у японському Імператорському Токійському університеті, у 1910 р. був професором у Вроцлавському технічному університеті.

Zeitschrift für Spiritusindustrie (Berlin) (ФБККИ 9572). Журнал [«Спиртова промисловість»] за 1904–1911 pp., офіційний орган Асоціації виробників алкоголю в Німеччині, висвітлював стан та перспективи розвитку лікєро-горілчаної промисловості в державі.

Вестник гражданского права (ФБККИ 565) за 1914–1917 pp., Санкт-Петербурзьке видання, яке виходило у 1913–1917 pp., найбільш авторитетне російське фахове видання. Журнал, як правило, відкривався статтею, яка була присвячена життю та науковому доробку видатного вітчизняного або зарубіжного вченого, який зробив вагомий внесок у дослідження проблем цивільного права, процесу або міжнародного приватного права.

Вестник мелкого кредита (ФБККИ 330) за 1915–1917 pp., Санкт-Петербурзьке продовжуване видання 1912–1916 pp. Журнал було присвячено дрібному кредиту, публікаціям постанов з'їздів представників дрібного кредиту.

Вестник права и нотариата. Орган адвокатуры, нотариата, суда (ФБККИ 162) за 1915–1917 рр. – московський тижневик, який виходив з 1809 по 1916 р. В ньому друкувалися рішення касаційних департаментів Урядового Сенату, зібрання узаконень і розпоряджень уряду, архів судової практики і законодавства, важливіші укази Судового департаменту.

Вестник психологии, криминальной антропологии и гипноза (ФБККИ 364) за 1917 р., журнал виходив у Санкт-Петербурзі з 1904 по 1919 р., з річною у 1915 р. перервою. Видання мало суто науковий характер, в ньому друкувалися оригінальні статті з загальної, експериментальної та педагогічної психології, кримінальної антропології, гіпнотизму та суспільної психології. Засновником журналу був видатний російський вчений-невропатолог, психіатр і психолог В. М. Бехтерев (1857–1927).

Коммерческий деятель (ФБККИ 145) за 1911–1912 рр., крупне бухгалтерське видання Москви (1910–1915 рр.), в якому вперше його видавцем М. Є. Хабаровим було опубліковано переклад епохальної праці Г. Емерсона «12 принципів продуктивності».

Промышленность и торговля (ФБККИ 25) за 1910–1917 рр. – Санкт-Петербурзьке періодичне видання, яке висвітлювало актуальні питання розвитку економіки країни початку ХХ ст.

Треба відзначити, що серед періодичних видань, які поповнювали фонд книгозбірні ККІ, були також видання російськомовні або двомовні, які друкувались на території українських етнічних земель. Як приклад таких періодичних видань можна вказати: *«Дзвін» (ФБККИ 267)* – літературно-науковий, артистичний щомісячний журнал, орган Української соціал-демократичної робітничої партії, видавався у Києві у 1913–1914 рр. Певну роль у виданні відігравали Д. Антонович, В. Левинський, Л. Юркевич та інші.

«Дніпрові хвилі» (ФБККИ 81) – ілюстрований журнал виходив двічі на місяць (1910–1914) у Катеринославі (Дніпро), редактори: Д. Дорошенко (1910–1913), В. Біднов (1914). У виданні висвітлювались питання історичного минулого, етнографії та культури України, національно-культурного життя українців на Катеринославщині, друкувались літературні твори, історичні праці. На шпальтах журналу значну увагу приділялось розвитку аматорського театру на селі, чим сприяло появі нових театрів.

«Літературно-науковий вісник» (ФБККИ 12415), щомісячний журнал, видавався з січня 1898 р. до грудня 1906 р., та з травня 1922 р. до 1932 р. – у Львові; з січня 1907 р. до серпня 1914 р. та з липня 1917 р. до вересня 1919 р. – у Києві. Видання було засноване з ініціативи Михайла Грушевського (який став його першим редактором) як друкований орган Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Головну роль у становленні журналу відігравав Іван Франко. Редколегія залучала до співробітництва письменників,

публіцистів, науковців з Галичини та Наддніпрянської України. Упродовж років видання структура журналу істотно не змінювалась, вона складалась з основних відділів: Поезія, Повісті, Новели, Драми, Література, Наука, Мистецтво, Хроніка та Бібліографія.

«Самопоміч» (ФБККИ 17215) – популярний місячник, призначений для членів кооперативів, виходив у Львові 1909-1914 рр., редактор А. І. Жук. Журнал всебічно висвітлював кооперативний рух та економічне життя у Галичині, подавав матеріали про історію виникнення кооперації. На шпальтах видання порушувались проблеми неосвіченості українських господарників, пропагувалась необхідність здобуття кооперативного знання в школах.

«Світло» (ФБККИ 643) – журнал, виходив щомісяця у Києві 1910–1914 рр. у видавництві «Український учитель». Співзасновником, співредактором та активним респондентом була С. Русова, яка опікувалась питаннями відродження національної системи освіти, розробкою основ української школи. Журнал містив педагогічно-методичні статті, порушував питання дошкільного виховання, шкільної і позашкільної освіти, і був єдиним до 1917 р. педагогічно-освітнім виданням у Центральній та Східній Україні.

«Украинская жизнь» (ФБККИ 326) – літературно-науковий, загальнополітичний російсько-український щомісячник, виходив у Москві 1912–1917 рр. Видавець Я. Шеремецінський, головний редактор О. Саліковський. Метою журналу було ознайомлення російських читачів з українським культурним надбанням та піднесенням української національної свідомості. Вступні статті присвячувались національному питанню, наступним публікувався перегляд поточних подій в Україні, огляди російської та польської преси про українські проблеми, дописи з етнічних українських земель та Галичини, критичні статті, літературні та мистецькі огляди, бібліографія.

«Хуторянин» (ФБККИ 171) – часопис з питань сільського господарства, промислової кооперації і торгівлі Полтавського сільськогосподарського товариства. Виходив російською мовою (з квітня 1917 р. – українською та російською мовами). В Полтаві виходив у 1896 – 1917 рр. як тижневик (влітку – двічі на місяць). Першим редактором часопису був видатний земський діяч Д. Квітка. Основною метою видання було поширення у доступній формі сільськогосподарських знань. На своїх шпальтах журнал друкував статті присвячені економічній діяльності земств, публікував також красовознавчі матеріали, а іноді – літературно-критичні повідомлення. Часопис мав велику популярність серед селян Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній.

Поряд з літературою, яка відображала навчально-науковий процес, фонди книгозбірні ККІ комплектувались виданнями з **бібліотечної справи**. Наведемо приклади подібної літератури:

• з історії бібліотек та бібліотекознавства

Борисов Я. В. Руководство по библиотечной технике. Основы практического библиотековедения (Санкт-Петербург, 1911) (ФБККИ 7778).

Яков Васильович Борисов (1856–1923), вихованець вчительського інституту у Петербурзі, працював секретарем Петергофської повітової управи, пізніше – педагог та журналіст, автор підручників та книжок для дітей. Отримавши звання «народного вчителя», працював у Ново-Олександрівському повіті Ставропольської губернії. У 1891–1895 рр. був редактором журналу «Детское чтение».

Отчет библиотекаря Государственной Думы о поездках его за границу для осмотра парламентских библиотек Германии и Австрии. (Б. м., Б. г.). (ФБККИ 17242).

• друківні каталоги бібліотек державних установ та провідних приватних видавництв і книгопродавців

Каталог книг библиотеки Государственной Думы. Систематический каталог и предметный указатель. Т. 1. Ч. 1. (Санкт-Петербург, 1914). (ФБККИ 17241)

Каталог книг поступивших в библиотеку Государственной Думы с 1 июля 1912 по 1 июля 1913. (Санкт-Петербург, 1913). (ФБККИ 17239).

Каталог изданий Императорской Академии наук. Первые издания на русском языке, вышедшие в свет по 1-е декабря 1901 г. (Санкт-Петербург, 1902). (ФБККИ 21103).

Библиотека коммерческих знаний. Кн. 1-3. (Санкт-Петербург, Б. г.). (ФБККИ 20167). Серія книг, яку видавав та редагував Єгор Федорович Фішер, власник книжкової типографії у Санкт-Петербурзі.

Библиотека европейских писателей и мыслителей / И. Г. Фихте. Издание В. В. Чуйко. (Санкт-Петербург, 1883). (ФБККИ 28626). Серія видань, присвячена життєвому і творчому шляху провідних письменників та мислителів. Це видання висвітлює життя та діяльність видатного німецького філософа Йоганна Готтліба Фіхте (1762–1814).

Каталог книг Базунова А. Ф. Т. 2. (1870–1873). (Санкт-Петербург, 1873). (ФБККИ 21107). Олександр Федорович Базунов (1825–1899), петербурзький книговидавець та книгопродавець, видавав серію «Бібліотека сучасних письменників».

Межов Б. Роспись книгам И. И. Глазунова 1873–1881 гг. (Санкт-Петербург, 1882). (ФБККИ 22237). Глазунови – найстаріша фірма книгопродавців у Москві та Санкт-Петербурзі, заснована у 1782 р. Іван Ільїч Глазунов (1826–1889) видавав підручники та навчальні посібники кращих вітчизняних педагогів.

Первое прибавление к росписи книгам для чтения из библиотеки Александра Смирдина. (Санкт-Петербург, 1829). (ФБККИ 22235). Довідкове

видання щодо книг книгопродавця та видавця Олександра Пилиповича Смірдіна (1795–1857), його діяльність відіграла значну роль в історії просвітництва у державі.

Полный каталог изданий П. Юргенсона (книжный и музыкальный магазин Л. Идзиковского в Киеве). (Москва, Лейпциг, Санкт-Петербург, Варшава, 1900). (КТККИ 400). Петро Іванович Юргенсон (1836–1904), провідний видавець та продавець нотних творів, книг з теорії та історії музики, фахових навчально-методичних посібників.

Katalog der Commerz-Bibliotek in Hamburg. (Hamburg, 1886). (ФБККИ 24941). [«Каталог комерційної бібліотеки у Гамбурзі»]. Каталог книг найдавнішої бізнес-бібліотеки в світі, яка входить до складу Гамбурзької торговельної палати. З часів свого заснування у 1735 р. це була загальнодоступна бібліотека з довідковими та абонементними колекціями.

- друквані каталоги бібліотек ЗВО (алфавітні, систематичні, топографічні)

Список поврежденных изданий, получавшихся в библиотеке Императорского Московского университета в 1906–1911 гг. (Москва, 1911). (ФБККИ 7668).

Систематический каталог иностранных книг библиотеки Императорского Петербургского университета. (Санкт-Петербург, Б. г.). (ФБККИ 7660).

Каталог библиотеки кабинета уголовного права при Императорском Санкт-Петербургском университете (Санкт-Петербург, 1909). (ФБККИ 1878).

Инвентарь библиотеки Санкт-Петербургского политехнического института за 1906–1910 гг. (Санкт-Петербург, 1910). (ФБККИ 10678).

Каталог библиотеки Императорского Харьковского университета. Отд. I. Богословие. (Харьков, 1865). (ФБККИ 1858).

Каталог библиотеки Императорского Харьковского университета. Второе продолжение. Выпуск третий: физико-математические и естественные науки, чистые и прикладные (Харьков, 1900). (ФБККИ 8159).

- бібліографічні та тематичні покажчики літератури

Сопоцинский А. Указатель книгам, одобренным Учебным комитетом Министерства народного просвещения в период времени с 1856 по 1885 гг. включительно в средних и низших учебных заведениях Министерства народного просвещения. (Киев, 1887). (ФБККИ 22920).

Библиографический обзор земской статистической и оценочной литературы со времени учреждения земств: 1864–1903 гг. / Сост. чл. стат. комис. Вольн. экон. О-ва. В. Ф. Караваев. Вып. 1–2. (Санкт-Петербург, 1906). (ФБККИ 5378). Довідкове видання, упорядковане Вячеславом Федоровичем Караваєвим (?-?), статистиком Міністерства фінансів.

Спутник читателя. Критическое обозрение новейшей литературы по общественным и политическим вопросам. (Петроград, 1917). (ФБККИ 34571). Бібліографічний щотижневик, який видавався Комісією з народної літератури при Спілці письменників.

Библиографический указатель по общественной медицинской литературе за 1890–1905 гг. / Сост. Д. Н. Жбанков. (Москва, 1907). (Земск.-гор. каб. 1359). Довідник, упорядкований Дмитром Миколаєвичем Жбанковим (1853–1932), лікарем, провідним діячем у галузі земської медицини (санітарної справи, епідеміології, статистики).

Библиографический указатель литературы по народной словесности на русском языке. Вып. 1. (Москва, 1911). (ФБККИ 16372).

Межов В. И. Сибирская библиография. Указатель книг и статей о Сибири на русском языке и книг на иностранных языках за весь период книгопечатания. Т. 1–2. (Санкт-Петербург, 1891). (ФБККИ 34071). Бібліографічне видання у галузі історії Російської імперії, географії, статистики та етнографії бібліографа Межова Володимира Ізмайловича (1830–1894).

Юридическая библиография издаваемая юридическим факультетом Императорского Санкт-Петербургского университета. Год первый. (Санкт-Петербург, 1884). (ФБККИ 20164).

Юридическая библиография издаваемая Демидовским юридическим лицеем. (Ярославль, 1887). (ФБККИ 20165). Науковий збірник Ярославського закладу вищої освіти. На сторінках збірника з 1886 р. почали друкувати повідомлення про усі друковані роботи з юридичних питань, а також публікувались рецензії на них.

• фахові періодичні видання та покажчики до них

Библиограф. Второй-третий гг. (Санкт-Петербург, 1887). (ФБККИ 20879). Щомісячний журнал, видавався у Санкт-Петербурзі (1884–1914). Вміщував матеріали з історії літератури, книгознавства, інформував про книги, що виходили на території Російської імперії, про статті історико-літературного характеру, які були опубліковані в періодичних виданнях.

Библиографические известия. Журнал издаваемый русским и библиографическим обществом при Императорском Московском университете (Москва, 1916). (ФБККИ 613). Періодичне видання за редакцією Б. С. Боднарського, в якому було опубліковано декілька важливих бібліографічних покажчиків, виходило друком у 1913–1927 і 1929 рр.

Книжный вестник. VII год. (Санкт-Петербург, 1890). (ФБККИ 20402). Критико-бібліографічний та книготорговий періодичний журнал, який видавався у Санкт-Петербурзі (1860–1867). На шпальтах журналу публікувалися матеріали з книгознавства, списки надрукованих книг, рецензії на нові книги. Крім цього, у журналі містилися списки книготорговців, типографій та бібліотек, а також статті, присвячені розвитку бібліотечної справи, наповненню бібліотечних фондів.

Книжная летопись Главного управления по делам печати. IV год издания. (Санкт-Петербург, 1910). (ФБККИ 64). Один з перших державних бібліографічних покажчиків. Під редакцією А. Д. Торопова вийшов друком перший номер в Санкт-Петербурзі (1906 р.). На сторінках видання щотижня, поряд з даними про нові книги, розміщувалися списки книг, вилучених з продажу, переліки постанов про знищення видань.

Указатель к Книжной летописи Главного управления по делам печати за время с 1 января – 31 июля 1916 г. (Санкт-Петербург, 1916). (Сем. экон. и фин. наук 93) та інша спеціалізована література в цій галузі, яка слугувала для бібліотечних співробітників практичними посібниками з організації та облаштування інститутської бібліотеки.

У викладеному вище матеріалі представлено широкий спектр друкованих як вітчизняних, так і закордонних фахових видань провідних вчених минулого та доволі відомих авторів початку ХХ ст. у відповідності з навчальною програмою викладання обов'язкових предметів на обох відділеннях.

ІІІ. 2. Комплектування та використання книжкового фонду

Бібліотека ККІ від часу організації навчального закладу здійснювала комплектування книжкового фонду з метою інформаційного забезпечення освітньої, наукової, практичної, виховної та інших видів діяльності, передбачених навчальною програмою інституту. Пріоритетом користувалися видання, які були включені до робочих програм основних дисциплін ЗВО.

Комплектування Фундаментальної бібліотеки інституту було фактично розпочато ще під час роботи Вищих комерційних курсів (1906–1908 рр.). У цей період бібліотека поповнювалась головним чином за рахунок пожертв від земських, міських організацій та приватних осіб, а також завдяки коштам, отриманих від плати за навчання. На початку свого існування бібліотека отримала значні пожертви у вигляді власних книжкових колекцій від професорів інституту: К. Г. Воблого, О. М. Гілярова, О. М. Гуляєва, М. В. Довнар-Запольського, О. О. Ейхельмана. Ця фахова література заклала основи Фундаментальної бібліотеки ККІ.

Фонд інститутської бібліотеки створювався з метою забезпечення навчального процесу, проведення науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу та студентів.

Формування книжкового фонду бібліотеки здійснювалось згідно з навчальними планами, програмами і тематикою наукових досліджень та з урахуванням інформаційних потреб професорсько-викладацького складу Інституту. Ректор ККІ через пресу і листовно звертався до керівників наукових та державних установ, навчальних закладів, різних товариств і приватних осіб із проханням надсилати до бібліотеки ККІ книжки, матеріали, документи, довідкову літературу, все те, що на їх погляд, могло б знадобитися

під час навчального процесу та практичних занять. На цей запит у 1906–1908 рр. відгукнулося 47 респондентів ¹⁶⁷. А через 2 роки, у 1910 р., вже налічувалося 45 приватних осіб, 97 різних установ і організацій, 51 редакція відомих газет та журналів, загалом 193 респонденти, які відгукнулися на це прохання молодого навчального закладу. Серед меценатів були такі відомі особи та викладачі, як: К. М. Антонович (Мельник) – українська історикиня, археологиня, перекладачка, громадська діячка, член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові, друга дружина (від 1902 р.) історика В. Б. Антоновича, члена-кореспондента Петербурзької академії наук (1902 р.), професора Університету Св. Володимира; Й. Р. Кобецький – викладач ККІ з гірничозаводської справи; А. Н. Купріць – консерватор Музею товарознавства при ККІ; граф К. К. Потоцький; О. О. Русов – викладач статистики, редактор «Известий ККИ»; Є. Д. Сташевський – приват-доцент кафедри російської історії ККІ; М. Т. Синопійський-Трофимов – викладач політичної арифметики та фінансових розрахунків ККІ; М. М. Цитович – професор з політекономії та статистики ККІ; Л. М. Яснопольський – професор з фінансового права ККІ; А. І. Ярошевич – викладач страхової справи ККІ.

Серед державних організацій, які дарували літературу, були: Департамент митних зборів, Департамент торгівлі та промисловості, Міністерство фінансів, Міністерство торгівлі та промисловості.

Громадські установи були представлені такими інституціями: міські думи – Києва, Москви, Іркутська; губернські земські управи – Володимирська, В'ятська, Київська, Петербурзька, Полтавська, Самарська, Таврійська, Уфимська, Херсонська, Чернігівська, Ярославська.

Дарували книги також наукові товариства та навчальні заклади, наприклад: Російська академія наук, російське Вільне економічне товариство, Київський політехнічний інститут; комерційні училища у Києві, Петербурзі, Сибіру, Саратові, Ташкенті; Московський учительський інститут, Петербурзький політехнічний інститут, Петербурзький університет, Румянцевський музей, Харківський університет.

Джерелом поповнення фондів бібліотеки ККІ були також редакції відомих періодичних видань: «Вестник книжных магазинов «Новое время»; «Вестник сахарной промышленности»; «Вестник финансов, торговли и промышленности»; «Домовладелец», «Журнал Министерства юстиции»; «Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России», «Известия книжных магазинов Вольф»; «Коммерческий листок»; «Коммерческий мир»; «Лесопромышленный вестник»; «Русское

¹⁶⁷ Сметы и отчеты прихода и расхода денег за 1906/07 и 1907/08 учебный год. ДАК. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 21.

судоходство», «Сборник консульских донесений», «Союз потребителей», «Хозяйство», «Электричество»¹⁶⁸.

У 1912–1914 рр. дещо збільшилась кількість приватних осіб, які дарували літературу ККІ, серед них – викладачі Інституту: В. Г. Бажаєв; І. С. Гольдельман, Д. О. Граве, С. А. Єгізаров; П. Л. Кованько, В. В. Фармаковський. Загалом за цей період 228 респондентів зробили вагомий внесок у поповнення фондів Фундаментальної бібліотеки ККІ¹⁶⁹.

До 1913 р. в Фундаментальній бібліотеці накопичилась велика кількість фахової літератури з предметів викладання в ККІ, що спонукало Бібліотечну комісію звернутися до Правління з пропозицією про передачу значного масиву книжок до бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), що у свою чергу надало можливість звільнити місце у книгосховищі для нових надходжень. Після цієї масової передачі літератури з Фундаментальної бібліотеки, завідувачі кабінетів почали більш активно замовляти фахові видання, яких бракувало для поглибленого вивчення навчальних предметів.

На отриману з Фундаментальної бібліотеки літературу у фахових кабінетах завели власні інвентарні книги, одержаним книжкам надавались нові інвентарно-порядкові номери, ставилась печатка – ознака конкретного кабінету, а згодом, коли книжки надсилались до оправи, на корінцях книг шляхом тиснення проставлялась аббревіатура назви кабінету. Процедура замовлення нової літератури залишалась незмінною: професорсько-викладацький склад та завідувачі кабінетів складали списки потрібних видань і передавали їх до Фундаментальної бібліотеки інституту, з якої, у разі потреби, заявка надходила спочатку до Бібліотечної комісії, а потім до Правління ККІ. Після розгляду заявок на засіданні Правління ухвалювалось рішення задовольнити або відхилити прохання, та у разі позитивного рішення виділялись необхідні кошти на придбання літератури.

Інститут такого рівня не міг не почати своєї науково-видавничої діяльності без випуску власних наукових видань для ознайомлення широкої читачкої аудиторії з результатами науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу і кращих студентів ЗВО, а також організацію додаткового обмінного фонду.

Після розгляду питання про випуск власного періодичного видання рада інституту в травні 1909 р. ухвалила рішення друкувати у Києві періодичний журнал російською мовою під назвою «Известия Киевского Коммерческого

¹⁶⁸ Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института // *Известия ККИ*, 1910. Кн. IV. С. 53–56.

¹⁶⁹ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 1–11, 175.

Інститута», (від 4-х до 6-ти книг на рік далі – «Известия ККИ»), який знаходився у підпорядкуванні Міністерства промисловості і торгівлі і був присвячений науковим питанням і поточному життю навчального закладу. Редагування журналу було доручено викладачеві інституту О. О. Русову. Журнал друкувався у друкарні І. І. Чоколова, яка знаходилася на вулиці Фундуклеївській, 22. Передплатна ціна на рік для слухачів інституту була 2 руб., для інших передплатників – 3 руб.¹⁷⁰.

У 1909 р. інститут видав перші дві книги «Известий ККИ». Журнал відразу став настільки популярним, що Правлінням інституту було складено список приватних осіб і установ, яким надсилалися в обов'язковому порядку по одному примірнику журналу, як за плату, так і на обмін. Цей список нараховував близько 200 абонентів¹⁷¹.

У 1913 р. XVII книга «Известий ККИ» була розіслана вже 242-м респондентам: 55 примірників професорам і викладачам Інституту; 20 примірників – членам Опікунської Ради; 84 примірники – іншим приватним особам і установам; 78 примірників – на обмін; 5 примірників – передплатникам за гроші¹⁷².

Правління інституту в жовтні 1914 р. ухвалило залишити 25 одиниць журналу «Известия ККИ» з кожного випуску в Інституті як архівні примірники, що не підлягають розповсюдженню¹⁷³.

У 1915 р. список періодичних видань, схвалених Бібліотечною комісією для обміну на «Известия ККИ», нараховував 120 назв¹⁷⁴. У лютому того ж року XXVII книгу «Известий ККИ» розіслали в кількості 300 примірників¹⁷⁵.

У серпні 1915 р. була видана XXIX книга журналу – останній випуск «Известий ККИ» перед евакуацією інституту до Саратова. У зв'язку з цим журнал тривалий час не виходив і тому багато товариств і редакцій

¹⁷⁰ Переписка с Киевским генерал-губернатором и свидетельство о разрешении институту издавать журнал «Известия Киевского коммерческого института»; прошение профессоров, преподавателей и слушателей о напечатании их работ в журнале (1909–1916 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 125. Арк. 1; 3.

¹⁷¹ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 60–64.

¹⁷² Там само. Арк. 94.

¹⁷³ Переписка с Киевским генерал-губернатором и свидетельство о разрешении институту издавать журнал «Известия Киевского коммерческого института»; прошение профессоров, преподавателей и слушателей о напечатании их работ в журнале (1909–1916 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 125. арк. 39.

¹⁷⁴ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 328–239.

¹⁷⁵ Там само. Арк. 345.

припинили надсилати свої видання в обмін на «Известия ККИ». Це призвело до різкого зменшення передплатників.

У жовтні 1918 р. редакцією інституту була випущена XXX книга вищезгаданого видання. У цей же час корегувалися списки приватних осіб, установ і товариств, що одержували журнал у якості подарункового й обмінного екземплярів. Тоді ж прийняли рішення про можливість широкого продажу раніше виданих «Известий ККИ». Для студентів була встановлена ціна 50 коп. за примірник, а для інших осіб – 75 коп.¹⁷⁶

Географія розсилання журналу підтверджує його наукову цінність, актуальність, інформативність і фаховий рівень друкованих праць професорсько-викладацького складу інституту і кращих робіт студентів та слухачів, а також праць Товариства економістів, яке діяло при ККІ. Широту охоплення території Російської імперії періодичним виданням інституту можна простежити навіть із назв адресатів, серед яких: Бессарабское сельское хозяйство; Варшавские университетские известия; Ведомости Ростовской на Дону городской управы; Вестник Русско-Английской торговой палаты; Вестник Азии; Вестник Екатерининской железной дороги; Вестник Зарайского общества сельского хозяйства; Вестник Иркутского городского управления; Вестник Минского губернского земства; Вестник Полесских железных дорог; Вестник Русско-Американской торговой палаты; Вестник Саратовского отделения русского технического общества; Вестник Юго-Западных железных дорог; Железнодорожная жизнь на Дальнем Востоке; Записки Екатеринославского отделения русского технического общества; Записки Русского технического общества; Записки Харьковского университета; Записки Московского отделения Русского технического общества; Записки Ново-Александровского института сельского хозяйства и лесоводства; Записки Новороссийского общества естествоиспытателей; Записки Одесского отделения Русского технического общества; Записки Пермского отделения технического общества; Записки общества изучения Амурского края; Известия Алексеевского Донского политехнического института; Известия Вологодского общества изучения Северного края; Известия Воронежского сельскохозяйственного института; Известия Восточного института; Известия Екатеринославского горного института; Известия Киевского общества для надзора за паровыми котлами; Известия Киевского политехнического института; Известия Киевской городской думы; Известия Костромского губернского земства; Известия Московского коммерческого института; Известия Московского общества для надзора за паровыми котлами; Известия Московского сельскохозяйственного

¹⁷⁶ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений

института; Известия Московской городской думы; Известия Московской губернской земской управы; Известия общества изучения Олонецкой губернии; Известия Петроградского политехнического института; Известия Петроградского технологического института императора Николая I; Известия Петроградского электротехнического института; Известия Петроградской государственной думы; Известия Симферопольской городской думы; Известия Харьковской городской думы; Издания Тамбовской губернской земской управы; Кавказское хозяйство; Киевская биржа; Киевская земская биржа; Киевская земская газета; Отчет экономического отдела Черниговской губернской земской управы; Пермская земская неделя; Сельское хозяйство в северной Маньчжурии; Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности; Труды Донского отделения Русского технического общества; Труды Юго-западного отделения Русской экспертной палаты; Уральский техник; Ученые записки Юрьевского университета; Ученые записки Казанского университета; Харьковская биржа; Черниговская земская неделя; Экономическая жизнь Подолии; Юго-восточный хозяин; Южнорусская сельскохозяйственная газета; Южный инженер; а також видань іноземними мовами: Chemik Polski; Drogista; Kronika Buchaltera; Kurjer Kolejowy i Asekuracyjny; Lodzer Textilmarkt; Przewodnik Rolniczo Przemysłowy; Społem; Szewc Warszawski; Wszechświat і багато інших ¹⁷⁷.

Про зростаючий попит та зацікавленість новим науковим виданням ККІ свідчать факти звернення відомих видавництв та вищих навчальних закладів, як наприклад: книгарня товариства О. С. Суворіна «Новое время» 31.10.1913 р. направила відкритий лист до редакції «Известий ККИ» з проханням вислати пробний номер журналу для ознайомлення з ним потенційних передплатників ¹⁷⁸, а також до Правління ККІ 19.10.1911 р. було направлено подання наступного змісту: «При сём присланный Библиотекой Киевского Политехнического института (КПИ) первый номер «Известий» этого Института (Отдел инженерно-механический), честь имею просить Правление сделать

пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 109.

¹⁷⁷ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числятся штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 20–22.

¹⁷⁸ Переписка с Киевским генерал-губернатором и свидетельство о разрешении институту издавать журнал «Известия Киевского коммерческого института»; прошение профессоров, преподавателей и слушателей о напечатании их работ в журнале (1909–1916 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 125. Арк. 20.

разпоряжение о высылке из нашей библиотеки в библиотеку КПИ «Известий ККИ» в обмен на полученное издание Политехнического Института. Редактор А. Русов»¹⁷⁹. Усім тиражем «Известий ККИ» розпоряджалося Правління інституту і щоразу, коли підходив час розсилання останнього номера книги, бібліотекар звертався з проханням видати йому визначену кількість примірників згідно з попередньо затвердженим списком респондентів. У 1912 р. XVI книга «Известий ККИ» була замовлена в кількості 220-ти примірників¹⁸⁰.

Для збирання матеріалів з нагоди 10-річчя заснування інституту були направлені в закордонне відрядження працівники інституту Євгенія-Ганна Іванівна Шпіц і Абрам Натанович Купріц, які вивчали питання організації комерційної освіти за кордоном для успішного виконання наукової роботи із підготовки до Ювілейного збірника ККІ¹⁸¹.

Голова бібліотечної комісії П. Л. Кованько і бібліотекар Д. П. Теремець запропонували Правлінню інституту від імені редакції «Известий ККИ» розіслати усім видавництвам, що брали участь в обміні на журнал ККІ, повідомлення про причини затримки чергових номерів вищезгаданого журналу і прохання продовжити обмін літературою на 1917 р. Повідомлення про причини затримки у період складного політико-економічного стану в державі пропонувалося зробити у вигляді усталеного зразка друкованого аркуша і вкладеного в книги, що підлягали розсиланню¹⁸².

Наведемо хронологію видань «Известия ККИ» – книги I-II (1909 р.) – 2 випуски; III-VI (1910 р.) – 4 випуски; VII-XII (1911 р.) – 6 випусків; XIII-XVI (1912 р.) – 4 випуски; XVII-XX (1913 р.) – 4 випуски; XXI-XXVI (1914 р.) – 6 випусків; XXVII-XXIX (1915 р.) – 3 випуски; XXX (1918 р.) – 1 випуск; XXXI-XXXIII (1919 р.) – 3 випуски.

З 1909 до 1915 р. редактором «Известий ККИ» був викладач О. О. Русов, а з 1918 р. – П. Л. Кованько.

У 1919 р. вийшло три випуски журналу «Известий ККИ» – книги XXXI-XXXIII за редакцією П. Л. Кованько. Це були останні номери журналу до перейменування ККІ в 1920 р. у Київський інститут народного господарства (КІНГ)¹⁸³.

¹⁷⁹ Там само. Арк. 35.

¹⁸⁰ Протоколы Правления Киевского коммерческого института (1912 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601. Арк. 98.

¹⁸¹ Положение об Институте, переписка с профессурой о пресылке ученых трудов от лиц окончивших институт (19 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1327. Арк. 19–20.

¹⁸² Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 79.

¹⁸³ Наркомпрос УРСР. Учебный план, программы, отчеты о работе и другие материалы

Крім «Известий ККИ» в інституті виходив «Студентський бюлетень» Товариства взаємодопомоги студентів. Перший номер цього журналу ККИ побачив світ 3 листопада 1913 р. Це було щотижневє видання Товариства взаємодопомоги студентів ККИ, яке виникло з ініціативи одного з членів редакції Бюлетеня, вірогідно студента С. І. Гольдельмана, одержавши принципову згоду ректора інституту. До складу редакції входило п'ять чоловік, які закінчили або закінчували інститут – О. М. Богданович, В. Д. Васильєв (відповідальний редактор), С. І. Гольдельман, Г. С. Михайлов – (секретар редакції) і М. Г. Новинський.

Основною метою Бюлетеня було: інформування багатотисячної аудиторії студентів інституту (45 000 слухачів) про все, що стосувалося їхнього студентського життя та навчальних і фахових інтересів.

У першому номері Бюлетеня опублікували привітальний лист ректора інституту Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського, який із задоволенням відзначав виникнення студентського друкованого органу. «Я глибоко упевнений, що наш студентський журнал посяде чільне місце у розвитку юнацтва, яке збирається до стін нашого інституту. Але крім того, я передбачаю, що наш студентський орган буде одним із засобів єднання думки і здорового наукового спілкування у середовищі молоді, яка навчається»¹⁸⁴.

Головними рубриками Бюлетеня були: Навчальне життя інституту; Бібліографія; Економічна хроніка; Загальна хроніка інституту; Хроніка студентських організацій; Академічне життя; Листи до редакції.

27 листопада 1913 р. на засіданні Правління Товариства взаємодопомоги студентів були переобрані усі функціонуючі в товаристві комісії. До складу Комісії Студентського бюлетеня ввійшли М. Віршубський, І. Горфман, І. Крозкін, О. Ортенберг, Н. Ціпельзон; у Видавничу Комісію були обрані І. Горфман, І. Драгунов, К. Разказов, Н. Сабашвілі, Н. Ціпельзон; у Програмну Комісію – О. Гацולהєв, Крилов, Троїцький; у Бібліотечну Комісію – І. Драгунов, І. Крозкін¹⁸⁵.

У Бюлетені друкували свої статті професори: К. Воблий, Л. Яснопольський, викладачі: Ф. Бобров, П. Гришинський, О. Зеньковський, П. Ковальов, Є. Слуцький, А. Чехович, О. Шовен, а також С. Гольдельман, В. Васильєв, О. Лепарський, Г. Михайлов, С. Новаковський, В. Самсонов і цілий ряд

Киевского института народного хозяйства (декабрь 1922 – декабрь 1923). ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1501. Арк. 78.

¹⁸⁴ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва взаимопомощи студ. ККИ. 1913. № 1. 3 ноября. С. 1; 4–5.

¹⁸⁵ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1913. № 6. 8 декабря. С. 23.

інших співробітників, як постійних так і тимчасових, із середовища студентів Інституту.

Бюлетень виходив щотижня, передплатна ціна на один семестр складала 1 руб. 50 коп., на місяць – 30 коп. з пересиланням, ціна окремого номера – 5 коп. Бюлетень друкувався у друкарні А. І. Гросмана за адресою Велика Володимирська, № 48 ¹⁸⁶.

Ідея організації Товариства взаємодопомоги зародилася ще в 1907 р. на ґрунті каси взаємодопомоги та існувала винятково з прибутків від членських внесків. У 1910 р. Товариство одержало ексклюзивне право на видання програм і розкладів а також дозвіл на продаж праць професорів інституту П. Р. Сльозкіна, В. Г. Бажаєва, В. І. Синайського, П. С. Чеховича. Професор М. В. Довнар-Запольський пожертвував 125 примірників «Історії російського народного господарства», а професори Є. Сташевський і В. Новодворський надали право на безкоштовне видання своїх лекцій ¹⁸⁷. Гроші від продажу друкованої продукції йшли на компенсацію поліграфічних робіт.

В основу видавничої справи Товариства було покладене бажання дати студентам за невелику ціну підручники, які відповідали б вимогам якості та наукового рівня таких видань і тим самим боротися з поширенням усіляких низькопробних конспектів і тому подібних посібників.

Важливим моментом у роботі Товариства була організація Бібліотеки підручників у 1912 р., тому що витрати на придбання підручників відігравали велику роль у бюджеті студента і видача книг з бібліотеки була також позичкою, якою могли скористатися всі члени Товариства. Основу бібліотеки підручників складали пожертвовані професорами ККІ особисті наукові праці, а з боку студентів – непотрібні їм підручники ¹⁸⁸. Бібліотекарем цієї бібліотеки було призначено Г. І. Фарнієва.

Видавнича комісія Товариства встановила тісні зв'язки з деякими видавничими фірмами, щоб надати можливість студентам одержати праці професорів і викладачів Інституту за зниженою ціною. Так у Товаристві були отримані твори професорів К. Воблого, В. Бажаєва, Д. Граве, В. Новодворського, В. Синайського, викладачів Р. Берзіна, Н. Синопійського-Трофімова й інших.

¹⁸⁶ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1913. № 1. 3 ноября. С. 1, 4–5.

¹⁸⁷ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1914. № 20. 15 ноября. С. 16–20.

¹⁸⁸ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва взаимопомощи студ. ККИ. 1913. № 2. 10 ноября. С. 25.

Незважаючи на те, що Товариство було добровільною організацією студентів, воно сумлінно ставилось до своїх обов'язків і ретельно виконувало громадські доручення, допомагало вирішувати проблеми у навчанні та побуті. Наприклад, Бібліотечна комісія в складі І. Драгунова і І. Крозкіна призупинила тимчасово роботу бібліотеки підручників для проведення звірки й упорядкування фонду в зв'язку з нестачею літератури, викликаною несвоєчасним поверненням книг абонентами. Після цього стало можливим поповнити бібліотеку всіма необхідними підручниками, на що виділялися періодичні асигнування з каси Товариства ¹⁸⁹.

23 березня 1914 р. пройшли загальні збори членів Товариства взаємодопомоги, на яких відбулися перевибори правління. Новим бібліотекарем було призначено О. Халдевича.

У зв'язку зі складними політико-економічними обставинами у країні (Першою світовою війною), 14 квітня 1915 р. вийшов останній, 24-й номер «Студентського бюлетеня».

Додатковим джерелом комплектування книгозбірні ККІ було виконання постанови засідання Комерційно-технічного відділення (факультету) ККІ в жовтні 1914 р. про передачу доповідей та результатів науково-дослідних праць студентів цього відділення, після розгляду їх викладачами, до Фундаментальної бібліотеки, з якої ці наукові роботи міг отримати у тимчасове користування виключно професорсько-викладацький склад інституту ¹⁹⁰.

Комплектування бібліотеки ККІ до 1915 р. проходило стабільно, без перебоїв – обмін на видання «Известий ККІ», дарування, закупівля. Тільки з 1915 р. почалося гальмування у комплектуванні, тому що тривала Перша світова війна, іноземні періодичні видання зовсім не виписувались, припинились надсилання тих раніше отримуваних в дар та обмін видань, які друкувались на окупованих або прилеглих до них територіях ¹⁹¹.

У 1915–1916 навчальному році комплектування книгозбірні інституту в умовах евакуації ККІ в Саратові відбувалось через поштову скриньку контори грамофонної фабрики американської компанії «Фонотон», яка розміщувалась на розі вулиць Покровської та Поліцейської 23/25 (зараз вул. Лермонтова та Октябрська, будинок не зберігся). Оскільки канцелярія ККІ знаходилась за адресою вул. Царицинська, 94 (зараз

¹⁸⁹ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва взаимопомощи студ. ККИ. 1913. № 2. 10 ноября. С. 25.

¹⁹⁰ Текущая переписка за 1914 г. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 885. Арк. 150.

¹⁹¹ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8., Спр. 1154. Арк. 83.

вул. Первомайська)¹⁹², можна зробити припущення, що поштову скриньку американської компанії «Фонотон» використано в той час навмисно, бо Сполучені Штати Америки являли собою нейтральну державу, через яку, найбільш вірогідно, можна було отримувати кореспонденцію, адресовану ККІ.

При комплектуванні книгозбірні ККІ бібліотекар інституту, як правило, намагався заощаджувати кошти, виділені Правлінням на придбання літератури. Так, наприклад, у 1915–1916 навчальному році, представляючи списки періодичних видань, необхідних для Фундаментальної бібліотеки, та списки журналів для професорського лекторію, бібліотекар Д. П. Теремець просив Правління інституту виконати це замовлення через книжкову крамницю О. С. Суворіна «Новое время» (Санкт-Петербург), що давало значну економію асигнувань, позбавляло Канцелярію ККІ зайвої роботи, бо крамниця виконувала передплату видань за редакційною ціною, не вимагаючи платні за пересилку¹⁹³.

У 1917 р. Правління інституту отримало повідомлення від постійного респондента – видавництва «Русская мысль» про те, що зважаючи на непомірно високі типографські витрати, видавництво змушене припинити надсилання своїх видань до ККІ безкоштовно¹⁹⁴.

Незважаючи на складні на той час умови комплектування фондів інституту, Бібліотечна комісія у грудні 1917 р. постановила виписувати для Фундаментальної бібліотеки на 1918 р. всі періодичні видання, які вона отримувала у 1917 р., доповнивши список деякими новими виданнями, що з'явилися останнім часом. В окремих випадках, коли передплатна ціна видань була відома лише на 2–3 місяці, а не на весь рік, бібліотекар ККІ використовував і цю нагоду для поповнення фондів книгозбірні¹⁹⁵.

Бібліотечна комісія інституту у квітні 1918 р., обговоривши питання про кошторис на 1918–1919 навчальний рік, взяла до уваги наступне: по-перше, що упродовж останніх трьох років асигновані на бібліотеку суми не були витрачені; по-друге, багатьом відділам бібліотеки конче потрібно було

¹⁹² Весь Саратов. Адресно-справочная книга на 1916 г. / [сост. А. Майзульс]. Саратов, 1916. С. 92–93, 142.

¹⁹³ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 12.

¹⁹⁴ Там само. Арк. 124.

¹⁹⁵ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 11.

поповнити свої фонди літературою; по-третє, на той час вже знову з'явилась можливість отримувати видання німецькою мовою; по-четверте, ціни на книжки та оправу значно зросли, тому виникла потреба у збільшенні сум, асигнованих на Фундаментальну бібліотеку. Приймаючи до уваги, що Студентська бібліотека підручників поповнюється за рахунок внесків, отриманих від студентів під час вступу до інституту, цієї суми також вже не було достатньо, Бібліотечна комісія просила збільшити асигнування і на цю бібліотеку ¹⁹⁶.

Вперше у червні 1918 р. Бібліотечна комісія ККІ, зважаючи на складність та, останнім часом, випадковість у придбанні літератури, ухвалила рішення звернутися до Правління інституту з проханням видати бібліотекарю готівкою 250 руб. на придбання необхідної літератури ¹⁹⁷.

Крім основних способів комплектування фондів книгозбірні ККІ (дарування, обмін, передплата окремих примірників і комплектів видань), Бібліотечна комісія провадила активну політику закупівлі у сторонніх осіб цілих колекцій та бібліотек, які нараховували тисячі одиниць зберігання.

У різні роки книгозбірня ККІ придбала дві великі приватні бібліотеки. Першим прикладом купівлі великого масиву літератури для поповнення фондів книгозбірні ККІ та її кабінетів, було придбання у 1913 р. бібліотеки Семена Мойсейовича Бараца (1850–1913). С. М. Барац народився в Одесі, був фахівцем у галузі банківської справи та вексельного права, написав «Капітальний курс вексельного права» (1893 р.), «Курс комерційної кореспонденції» (1905 р.), «Курс подвійної бухгалтерії» (1900 р.), «Задачі вексельної реформи в Росії» (1896 р.) тощо. Він був автором серії статей з бухгалтерського обліку та банківської справи, активно публікувався у журналі «Счетоводство» та інших фахових періодичних виданнях. З 1884 р. С. М. Барац викладав у Петербурзькому комерційному училищі, з 1895 р. – у Жіночому комерційному училищі при будинку генерала І. І. Демидова, у 1897–1900 рр. – на Вищих комерційних курсах Товариства для поширення комерційних знань. З 1904 р. він читав лекції на економічному відділенні Петербурзького політехнічного інституту ¹⁹⁸.

Щоб не втратити цінну для ККІ приватну бібліотеку, у жовтні 1913 р. викладача ККІ Ш. С. Гольдельмана відрядили до Санкт-Петербурга до вдови С. М. Бараца Ольги Іванівни з метою придбання бібліотеки її чоловіка

¹⁹⁶ Там само. Арк. 25.

¹⁹⁷ Там само. Арк. 48.

¹⁹⁸ Барац Семен Моисеевич // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. / Под. общ. ред. Л. Каценельсона и Д. Г. Гинцбурга. Санкт-Петербург, 1909. Т. 3. С. 790–791.

за 5 тис. руб. Бібліотека налічувала приблизно 6500 назв книг, які були спаковані у 40 ящиків по 10 пудів ¹⁹⁹ кожний і відправлені до Києва ²⁰⁰.

У рапорті від 8 жовтня 1913 р. до директора ККІ, Ш. С. Гольдельман відмічав, що попереднє ознайомлення з бібліотекою С. М. Бараца підтвердило її цінність для інституту, тому що значна частина примірників була різними мовами з предметів, які викладались в ККІ. Більшість книжок мала оправу, значна кількість датована 1860–1911 рр., однак можна було знайти і раритетні видання, яким було по 100 і навіть по 200 років. Бібліотека мала добре організовані каталоги ²⁰¹.

Тематичний аналіз складу бібліотеки виявив велику кількість книг із торговельного та вексельного права, бухгалтерії, рахівництва, комерційної арифметики, видання про вищу комерційну освіту за кордоном та з інших торговельно-економічних дисциплін. Після опрацювання літератури вона мала бути розподілена поміж Фундаментальною бібліотекою та фаховими кабінетами. При розподілі книг бралась до уваги їх раритетність та бібліографічна цінність. Найбільш рідкісні видання передавались виключно до Фундаментальної бібліотеки ²⁰².

Іншим джерелом значного поповнення фондів книгозбірні інституту було придбання у 1915 р. бібліотеки професора ККІ Миколи Васильовича Самофалова, яка налічувала 6600 од. зб., з яких 2400 складали книжки, 4200 – брошури та періодичні видання. За цю колекцію правління інституту у 1918 р. сплатило родині Самофалова 8 тис. руб. ²⁰³.

Самофалов М. В. (1851–1914 рр.) народився у сім'ї дворянина, закінчив юридичний факультет Новоросійського університету в 1872 р. зі званням кандидата юридичних наук. Державну службу розпочав в Одеському окружному суді. В 1874 р. його призначили виконувачим обов'язків судового слідчого у Пермі. В 1878 р. обирається членом Єкатеринбурзького окружного суду, а у 1880 р. переїздить до Києва на посаду товариша прокурора окружного суду. В 1886 р. М. В. Самофалов був запрошений викладачем

¹⁹⁹ 1 пуд – 16 кг.

²⁰⁰ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 185, 188, 191.

²⁰¹ Там само. Арк. 191.

²⁰² Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 78.

²⁰³ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 9.

на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира на посаду приват-доцента читати лекції з кримінального процесу та проводити практичні заняття. У 1893 р. М. В. Самофалов працював членом Київської судової палати, а в 1894 р. перейшов на посаду управляючого Київської казенної палати, яку залишив у 1907 р. з метою розширення своєї викладацько-педагогічної діяльності. З 1898 р. він віддав багато сил керівництву спорудження Київського політехнічного інституту та 1-го комерційного училища, головою опікунської ради якого він був упродовж багатьох років. Одночасно з викладацькою діяльністю у Київському університеті Св. Володимира він починає читати лекції з кримінального права у ККІ, а також з кримінального та цивільного процесу на юридичному відділенні Київських вищих жіночих курсів ²⁰⁴.

Через рік після смерті М. В. Самофалова його вдова Олександра Костянтинівна звернулась до Правління ККІ з пропозицією придбати бібліотеку її чоловіка. Оскільки приватна книгозбірня виявилась неупорядкованою, було вирішено перевезти всю бібліотеку до Інституту для упорядкування та оцінки, щоб спадкоємці мали можливість отримати за неї гідну суму ²⁰⁵.

За заповітом М. В. Самофалова частина його бібліотеки з юридичних та медичних наук мала бути придбана Київськими вищими жіночими курсами, але керівництво Курсів після майже трьох років переговорів категорично відмовилось від придбання цієї частини бібліотеки ²⁰⁶.

Коли у листопаді 1918 р. була остаточно вирішена доля бібліотеки М. В. Самофалова, бібліотекар ККІ Д. П. Теремець запропонував відібрати з неї цінну та необхідну літературу для бібліотеки Інституту, що склало приблизно 3000 од. зб. Решту бібліотеки було об'єднано з дублетними та непрофільними виданнями, що становили загалом 4134 од. зб., які були запропоновані на продаж ²⁰⁷.

У грудні 1918 р. присяжний повірений Ілля Львович Бабат виявив бажання придбати частину бібліотеки М. В. Самофалова і зробив заставу у 5000 руб. готівкою. Правління ККІ задовольнило його прохання, але запросило за

²⁰⁴ Самофалов Н. В. // *Киевлянин*, 1915. № 124. 7 мая. С. 2.

²⁰⁵ Виписка из протокола заседания Правления и переписка с женой умершего профессора Самофалова о приобретении Институтом его библиотеки (1915–1917 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1155. Арк. 1.

²⁰⁶ Там само. Арк. 31.

²⁰⁷ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 119.

частину бібліотеки М. В. Самофалова 8.800 руб. готівкою і навіть погодилось безкоштовно надати покупцеві ящики для пакування придбаної літератури ²⁰⁸. Подальша доля цієї частини бібліотеки за архівними документами не прослідковується.

Третім прикладом придбання бібліотек сторонніх осіб для поповнення книгозбірні ККІ є купівля літератури безпосередньо у власника – Сергія Борисовича Соколова, мешканця Саратова. У травні 1916 р. Бібліотечна комісія інституту розглянула пропозицію професора В. Г. Шапошникова про придбання 78 книжок з юридичної тематики у С. Б. Соколова за 91 руб. готівкою, але, зробивши оцінку цих видань, Комісія запропонувала власнику придбати тільки 10 од. зб. за 44 руб.²⁰⁹. Після перегляду свого рішення Бібліотечна комісія ККІ, враховуючи інфляцію у державі, у квітні 1917 р. ухвалила рішення придбати бібліотеку С. Б. Соколова у повному обсязі за 120 руб.²¹⁰.

Для користування фондами бібліотеки ККІ потрібно було мати читацький квиток або дозвіл адміністрації Інституту на отримання літератури з книгозбірні.

Прийом студентів до інституту провадився двічі на рік: перед початком осіннього семестру (серпень) та перед початком весняного семестру (січень). Абітурієнт подавав клопотання до адміністрації інституту разом з необхідними документами та трьома фотографіями. Після зарахування до ККІ абітурієнти отримували студентській квиток.

У лютому 1911 р. в Інституті було введено карткову систему для відвідування студентами лекцій. При цьому всі вхідні білети (студентські квитки) повинні були мати фотографію студента з печаткою ККІ та пред'являтися на вході до інституту відповідному контролю для засвідчення особи під час відвідування Інституту. Ці заходи було запроваджено спеціально для того, щоб до Інституту не потрапили сторонні особи ²¹¹.

Для користування бібліотекою ККІ видавали читацькі квитки, що допомагало створити більш чітку систему контролю в обслуговуванні читачів та щорічній звітності. Наприклад, у 1914 р. такий квиток отримав Архіпов Г. К., який закінчив Смілянські технічні класи, на право відвідування

²⁰⁸ Там само. Арк. 129.

²⁰⁹ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 115.

²¹⁰ Там само. Арк. 117.

²¹¹ Циркуляры ученого отдела Министерства торговли и промышленности; список служащих, получивших отсрочку от призыва на военную службу (1905–1917 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 52.

бібліотеки КІК на період весняного семестру (з лютого по вересень). Цей квиток пред'являвся кожного разу при вході до бібліотеки і не міг бути переданий у користування іншій особі ²¹².

В інституті було встановлено чіткі правила користування фондами Бібліотеки: для отримання необхідної літератури з книгозбірні треба було заповнити бланк читацької вимоги на літературу.

Бланки читацьких вимог складались з двох частин, верхньої та нижньої. Вони були надруковані типографським способом на цупкому папері і мали два види. Для Фундаментальної бібліотеки використовувався бланк розміром 100x330 мм., який був поділений на дві частини перфорацією. Його верхня частина мала такі реквізити: прізвище відвідувача, розписка про отримання літератури в такій формі: «Я, нижеподписавшийся, получил из библиотеки / Коммерческого Института следующую книгу: / № книги (инвентарно-порядковый) / Автор / Название / Который том / Место и год издания / Студент / семестра / отделения / (имя, отчество и фамилия) / № входного билета / Адрес (проживания) / дата: (месяц и число), дня, года.»

Це верхня частина читацької вимоги, яка відрізнялась від нижньої – майже ідентичної, тим, що у лівому верхньому куточку було надруковано навкіс жирним шрифтом та підкреслено «Писать четко!». Нижня частина вимоги складалась з таких реквізитів: «№ (инвентарно-порядковый) / Автор книги / Название / № / Который том / Место и год издания / Студент / семестра / отделения / (имя, отчество и фамилия) / № входного билета / дата: (месяц и число) дня, год)».

У верхньому правому куточку цієї частини вимоги було надруковано жирним шрифтом «**Копия**». Коли книжку було повернуто до бібліотеки, на верхній та нижній частинах читацької вимоги бібліотекар ставив печатку «**ВОЗВРАЩЕНО**» ²¹³.

Бланки читацьких вимог для Студентської бібліотеки дещо відрізнялись за формою та розміром 156x200 мм. Вони також складались з двох частин – верхньої та нижньої і були розділені між собою перфорацією, але надруковані дрібнішим шрифтом. У лівому верхньому куточку на обох частинах читацької вимоги також було навкіс жирним шрифтом надруковано і підкреслено: «Писать четко!».

Зміст реквізитів бланка читацької вимоги Студентської бібліотеки не дуже відрізнявся від читацьких вимог Фундаментальної бібліотеки і був таким: число, місяць рік; розписка про отримання літератури, яка мала таку

²¹² Прошения лиц о разрешении пользоваться библиотекой Института (февраль-декабрь 1914 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1099. Арк. 2.

²¹³ Протоколы заседания Правления за 1920–1921 гг. ДАК. Ф. Р-871 Киевский институт народного хозяйства. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 470, 503.

форму: «Нижеподписавшийся получил из студентческой библиотеки Высших Коммерческих Курсов на срок: / Следующие книги / Библиотечный значок (инвентарно-порядковый номер) / автор и название сочинения / который том? / место и год издания / студент вольнослушатель (имя, отчество, фамилия) / семестра /по билету за № / года.»

Верхня та нижня частини бланку читацької вимоги були ідентичні, але на нижній частині у верхньому правому куточку було надруковано жирним шрифтом та підкреслено напис: «Копія»²¹⁴.

В архівних документах процес видачі книжок із книгосховища чітко не прослідковується, але аналіз читацьких вимог дає нам підставу зробити припущення, що верхня частина бланку читацької вимоги розміщувалась у шухлядах каталожних шаф за алфавітом прізвищ читачів, а нижня частина вимоги також зберігалась у шухляді каталожної шафи, але була розміщена за системою збільшення інвентарно-порядкового номера книги.

До 1918 р. всі читацькі вимоги на повернуту літературу до книгосховища зберігалися у дерев'яних шухлядах каталожних шаф. Під час щоденної роботи з ними бланки вимог швидко розтріпувалися, що значною мірою ускладнювало процес видачі та прийому книжок. Окрім того, співробітник бібліотеки, який виконував цю роботу, повинен був весь час працювати стоячи біля шухляд каталожної шафи.

До того ж, відсутність на ринку цупких сортів паперу та його відносно висока вартість спонукали виготовляти бланки читацьких вимог з тонкого паперу, що прискорювало їх розтріпування і ще більше ускладнювало роботу із видачі книжок.

У цей час великі бібліотеки ЗВО користувалися іншим способом зберігання бланків читацьких вимог у картонних папках. Такий спосіб не потребував цупкого паперу, вимоги зберігаються роками у цілковитій безпеці, до того ж, співробітник бібліотеки, який видає та приймає літературу, має змогу виконувати цю роботу сидячи. Цей спосіб збереження бланків читацьких вимог Бібліотечна комісія ККІ вважала найбільш ефективним і визнала за необхідне перейти до збереження читацьких вимог у картонних папках²¹⁵.

Згідно з Правилами користування бібліотеками ККІ стороннім особам не дозволялось користуватися фондами інститутської книгозбірні. Однак,

²¹⁴ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 36–37.

²¹⁵ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 28.

якщо виникала потреба у додатковій інформації, наукових довідках та для підвищення кваліфікації сторонні користувачі могли звертатися до адміністрації інституту з листами-клопотаннями про дозвіл користуватися фаховою літературою Фундаментальної бібліотеки та бібліотек навчально-допоміжних підрозділів.

Одним із перших листів-клопотань у виявлених архівних документах зберігся лист 1912 р. від помічника присяжного повіреного А. М. Гінзбурга, який просив дозволу користуватися літературою Фундаментальної бібліотеки та бібліотекою статистичного кабінету для своєї роботи і отримав дозвіл на загальних засадах ²¹⁶.

У 1913 р. професорський стипендіат Курц Університету Св. Володимира звернувся з проханням надати йому дозвіл користуватися бібліотеками інституту і отримав його за умови сплатити заставу у розмірі 20 руб. за літературу у кількості 5 одиниць ²¹⁷. Це було необхідною мірою убезпечення фондів бібліотек ККІ від непоправних втрат.

Наведені приклади вказують на те, що кількість сторонніх читачів поступово збільшувалась і адміністрація інституту шукала оптимальні можливості задовольнити прохання користувачів і при цьому максимально захистити фонди від втрат.

У 1918 р. почали активно надходити листи-клопотання від різних установ, наприклад, від Міністерства праці, Українського товариства економістів, Консульських курсів з проханням дозволити користуватися багатою і єдиною фаховою книгозбірнею в Україні. Адміністрація ККІ ретельно вивчала кожний запит і вибірково дозволяла користуватися літературою за умови сплати застави у розмірі 100 руб. та безумовного виконання основних правил користування бібліотеками інституту ²¹⁸.

На початку 1919 р. надійшло два клопотання на право користування бібліотеками інституту – від студента Юридичного інституту Й. Д. Ланда та викладача загальноосвітніх курсів при цьому інституті, магістра ботаніки В. В. Єрмакова. Беручи до уваги, що в Юридичному інституті була відсутня бібліотека, адміністрація ККІ дозволила стороннім читачам користуватися фондами бібліотек на загальних засадах ²¹⁹.

²¹⁶ Протоколы Правления Киевского коммерческого института (1912 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601. Арк. 26.

²¹⁷ Там само. Арк. 217.

²¹⁸ Циркуляры Министерства народного образования. Протоколы заседания УНР (1918 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 13. Спр. 1а. Арк. 34, 87, 50, 120.

²¹⁹ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 130–132.

Складна політико-економічна ситуація у державі в 1914–1919 рр. значним чином вплинула на Правила користування бібліотеками ККІ. У зв'язку з подорожчанням життя у цей час, у квітні 1917 р. Бібліотечною комісією було ухвалено рішення про правочинність того, щоб за втрачені книжки стягувати ринкову вартість літератури ²²⁰. Вже у вересні 1918 р. було підвищено платню за користування бібліотекою до 10 руб. ²²¹, а у лютому 1919 р. канцелярія ККІ, за дорученням ректора, підвищує штраф до 10 коп. за день, якщо строк користування літературою перевищував дозволені 6 тижнів, не обмежуючись вартістю книги ²²².

Фундаментальна бібліотека інституту вже у травні 1919 р. була на той час єдиною в Україні, де найбільш повно зосереджувалися матеріали з політичного та економічного становища держави кінця XVIII – початку XX ст., і тому, завдячуючи такому універсальному наповненню, її фондами користувалися майже всі радянські установи Києва ²²³.

Активне користування книгозбірнею сторонніми особами спонукало адміністрацію інституту корегувати повноту наповнення фондів книгозбірні сучасною фаховою літературою, яке збільшувало загальну її кількість за рахунок пожертв та рекомендацій викладачів ККІ.

На кінець 1907 р. фонд бібліотеки ВКК складав 935 назв книжок, а через рік вже було 1587 назв у 5086 од. зб., періодичних видань – 59 назв у 140 од. зб. Обслуговування читачів здійснювали два співробітники: бібліотекар та його помічник ²²⁴.

За 1908–1909 навчальний рік до бібліотеки надійшло: 1466 назв видань у 3492 од. зб., із зазначеної кількості закуплено 1243 од. зб.; отримано шляхом пожертви 2249 од. зб. Найбільш вагомі пожертви були від професорів ККІ О. О. Ейхельмана – 652 од. зб. та О. М. Гуляєва – 567 од. зб., Імператорського вільного економічного товариства – 129 од. зб., Імператорського Російського товариства рибальства та рибної промисловості – 165 од. зб., Орловської губернської земської управи – 120 од. зб. тощо ²²⁵. На той час у бібліотеці працювали бібліотекар та два його помічники.

²²⁰ Там само. Арк. 27.

²²¹ Циркуляри Міністерства народного образования. Протоколи засідання УНР (1918 г.). ДАК. Ф. 153, Оп. 13. Спр. 1а. Арк. 117.

²²² Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 253.

²²³ Там само. Арк. 165.

²²⁴ Сметы и отчеты прихода и расхода денег за 1906/07 учебный год и 1907/08 учебный год. ДАК. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 21, 34.

²²⁵ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 144.

Рада інституту в травні 1909 р. ухвалила рішення видавати власний часопис «Известия Киевского Коммерческого института» («Известия ККИ»), який планувалося випускати з метою публікації наукових праць професорсько-викладацького складу ККІ, значну кількість у ньому представляли широко відомі науковці – викладачі провідних київських ЗВО та студенти інституту. Періодичне видання також сприяло поповненню основного фонду бібліотеки за рахунок обмінного фонду, завдяки якому можна було отримати необхідні матеріали для забезпечення навчального процесу, а також заощадити чималу кількість грошей та іноземну валюту. Слід звернути увагу, що журнал широко пропагував діяльність ККІ.

У 1910 р. Фундаментальна та Студентська бібліотеки налічували 11 000 од. зб., крім цього періодичні видання були представлені 140 назвами газет та журналів більше ніж 5000 од. зб. російською та іноземними мовами (англійською, німецькою та французькою)²²⁶. На 1 серпня 1912 р. фонд бібліотеки складав 9666 назв у 20 923 од. зб., упродовж року придбано 188 назв у 2623 од. зб., отримано в дар від різних осіб та установ – 55 назв у 142 од. зб., усього надійшло книг – 1936 назв у 2765 од. зб. Періодичних видань у 1912 р. було отримано 204 назви, з яких – 144 російською, 60 – іноземними мовами. Закуплено 12 видань, даровано та в обмін на «Известия ККИ» надійшло 92 видання.

Через рік, у 1912 р., книгозбірня налічувала книг: – 11 602 назви у 23 688 од. зб., а періодичних видань – 344 назви, з яких 270 російською та 74 – іноземними мовами. Закуплено було 130 видань, отримано в дар та обмін – 214 видань. У 1912–1913 навчальному році з фонду Бібліотеки ККІ видано професорсько-викладацькому складу 151 назву у 207 од. зб., студентам – 3957 назв у 4851 од. зб. У читальній залі видано книг 2227 назв, журналів та газет – 5687 од. зб. Не змогли задовольнити 5541 читацьку вимогу на літературу з основного фонду. Упродовж 1912–1913 навчального року було придбано для Фундаментальної бібліотеки 365 назв книжок у 628 од. зб., отримано в дар від різних осіб та установ 423 назви у 674 од. зб., загалом – 788 назв у 1302 од. зб.²²⁷. Із поступовим зростанням фонду книгозбірні Бібліотечна комісія та Правління ККІ послідовно йшли назустріч неодноразовим проханням бібліотекаря про збільшення штату співробітників, тому у 1913 р. в бібліотеці вже працювало 5 співробітників і у середньому на кожного з них припадало приблизно 6500 од. зб. літератури.

²²⁶ Отчет о библиотеке К. К. Института // *Известия ККИ*. 1910. Кн. IV. С. 51.

²²⁷ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 174.

Студентська бібліотека на 1 серпня 1912 р. налічувала 2027 назв у 2234 од. зб. Упродовж року надійшло 999 назв у 1023 од. зб. Таким чином наступного року фонд бібліотеки складав 3026 назв у 3257 од. зб. Протягом 1912–1913 навчального року студентам було видано 8677 назв у 8711 од. зб. Не задоволено 10050 читацьких вимог на книги, головним чином тому, що фонд Студентської бібліотеки складався з книг та підручників, які необхідні студентам для занять та підготовки до іспитів, а тому, відповідно, їх не вистачало, бо попит на цю літературу перевищував пропозицію²²⁸.

На початок 1913 р. Фундаментальна бібліотека налічувала 26 243 од. зб. літератури, з 1 березня того ж року розпочато масову передачу фахової літератури з основного фонду до бібліотек кабінетів інституту. Таким чином було передано 9583 од. зб. і залишилось в книгозбірні – 16 660 од. зб.²²⁹.

На 1 серпня 1914 р. фонд книгозбірні ККІ складав 24 990 од. зб., не враховуючи бібліотеки С. М. Бараца, яку придбали у тому ж році, вона складала близько 6500 назв. Упродовж року отримано періодичних видань 364 назви, з яких 295 російською та 44 іноземними мовами; закуплено було 88 назв, подаровано та отримано через обмін – 276 назв. Видано книг професорсько-викладацькому складу 128 назв у 240 од. зб., студентам – 4666 назв у 5682 од. зб., з яких 4482 російською та 184 – іноземними мовами. Не виконано 10 775 читацьких вимог на літературу. У читальній залі було видано 9229 назв книжок, журналів та газет – 15 225 од. зб. У порівнянні з минулим навчальним роком збільшилася кількість відмов на літературу (на 5234 вимоги), це було пов'язано з тим, що необхідні книжки у Фундаментальній бібліотеці були лише в одному примірнику, а попит на ці видання значно збільшився (наприклад, у 1912–1913 навчальному році вимог на літературу було 9538, а у наступному навчальному році 147 775, з яких виконано було лише 4000 вимог²³⁰).

На 1 серпня 1914 р. у фонді Студентської бібліотеки було 3897 назв у 4211 од. зб. Упродовж навчального року студенти отримали 12 488 назв літератури у 12 724 од. зб., не виконано 6 476 читацьких вимог. У порівнянні з минулим навчальним роком кількість вимог, які було виконано, дещо скоротилась – на 3 584, в основному за рахунок того, що було придбано

²²⁸ Отчет о деятельности Музея товароведения и Кабинета торговлеведения за 1914–1915 учебный год. ДАК. Ф. 53. Оп. 8. Спр. 1330. Арк. 207.

²²⁹ Акт о сдаче движимого имущества и капиталов директором Института Попечительному совету. Сведения о состоянии движимого имущества учебно-вспомогательных учреждений Института за 1912–1913 учебный год. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 609. Арк. 47.

²³⁰ Отчет о деятельности Музея товароведения и Кабинета торговлеведения за 1914–1915 учебный год. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1330. Арк. 208.

для бібліотеки видання, які користувались підвищеним попитом, у кількості 20–30 примірників ²³¹.

Актуально відмітити, що у 1913–1914 навчальному році у читальній залі бібліотеки було видано зранку до 15.00 години книжок – 7121 примірник, журналів та газет – 10 141 примірник, а ввечері з 15⁰⁰ до 20⁰⁰ годин, було видано 2108 примірників книг, журналів і газет – 5084 примірники ²³². Цей факт наочно свідчить про те, що студенти більш активно користувались бібліотекою у першу половину лекційних занять, коли викладачі рекомендували їм додаткову літературу для поглибленого вивчення своїх фахових предметів. Упродовж 1913–1914 навчального року було зареєстровано 2365 відвідувань читачів.

На 1 серпня 1915 р. у Фундаментальній бібліотеці налічувалось 13 587 назв у 26 484 од. зб. літератури, окрім того, ще зберігалась незаінвентаризована література минулих років, а саме: бібліотека проф. С. М. Бараца (близько 6500 назв) та бібліотека М. В. Самофалова (близько 4000 назв видань).

Періодичних видань (газет і журналів) того року було отримано 277 назв, з яких було виписано за гроші – 58 видань, у дар та на обмін «Известий ККИ» отримано 219 видань, з яких даровано 111 назв, в обмін отримано 108 назв періодики.

У зв'язку з початком Першої світової війни значно скоротилось комплектування фондів бібліотеки як книгами, так і періодичними виданнями, особливо іноземними мовами.

Вперше у своєму звіті про бібліотечну роботу бібліотекар Д. П. Теремець звертає увагу Бібліотечної комісії ККІ на те, що чотирьох співробітників бібліотеки недостатньо для нормального обслуговування читачів. Тому Правління ККІ запросило ще двох співробітників до бібліотеки. У 1914–1915 навчальному році бібліотека була відчинена для відвідувачів 260 днів, видача книг відбувалась з 11⁰⁰ до 14⁰⁰, літературу отримали 1210 читачів. Упродовж цього ж навчального року надійшло 9744 читацькі вимоги на літературу від професорсько-викладацького складу та студентів, з яких виконано 5646 вимог, не виконано 4098 вимог. За вимогами студентам видано 5395 назв видань, професорсько-викладацькому складу – 251 назва видань.

Читальна зала була відкрита у години роботи бібліотеки: лекційні години з 11⁰⁰ до 19⁰⁰, та в інші дні – з 11⁰⁰ до 14⁰⁰.

За 1914–1915 навчальний рік надійшло 22 582 вимоги до читальної зали на книги та періодичні видання. На ці вимоги читачам було видано 6485

²³¹ Там само. Арк. 209.

²³² Протоколы заседаний Общества экономистов при Институте за 1912 г. и материалы к протоколу. Отчет о деятельности Института за треть 1911–1912 гг. ДАК. Ф. 153. Оп. 10. Спр. 45. Арк. 14.

назв літератури та 1475 періодичних видань, не виконаними залишились 1347 читацьких вимог на літературу ²³³.

Студентська бібліотека на 1 серпня 1915 р. налічувала у своєму фонді 4611 назв у 4982 од. зб. літератури, включаючи 157 назв видань у 168 од. зб., отриманих бібліотекою від студентів упродовж навчального року як штраф за несвоєчасне повернення книг, в тому числі готівкою було сплачено штрафу – 368 руб. За цей час було подано на виконання 13 908 читацьких вимог, на які видано 11892 назви видань, невиконані залишились 2016 читацьких вимог, до того ж слід зазначити, що в бібліотеці на той час працювало вже шість співробітників: один бібліотекар та 5 його помічників ²³⁴.

З призначенням у 1915 р. Д. П. Теремця бібліотекарем значно покращилась щорічна звітність про бібліотечну роботу, зокрема основний фонд книгозбірні у 1916 р. поповнився на 9907 од. зб., кількість нових надходжень періодичних видань склала 231 назву. Було видано 1060 читачам 11650 од. зб. літератури. Відвідувачів обслуговували вже 5 співробітників бібліотеки. У 1915–1916 навчальному році Бібліотека була відчинена 195 робочих днів, за цей час її відвідало 9723 читачі, які подали 14 578 читацьких вимог, з яких не виконано – 2928 вимог. Кількість відвідувань на день склала 49, а кількість вимог – 75 ²³⁵.

Фундаментальна бібліотека на 1 серпня 1916 р. налічувала 22 147 назв у 36 181 од. зб. За 1916–1917 навчальний рік до Бібліотеки надійшло 1213 назв у 1901 од. зб., з яких придбали за гроші 1073 назви у 1752 од. зб. і отримали в дар від різних установ та приватних осіб 140 назв у 149 од. зб. На 1 серпня 1917 р. фонд бібліотеки складався з 23 360 назв у 38 082 од. зб., з 183 назв періодичних видань, якими комплектувалась книгозбірня, за гроші було придбано 58 назв, в обмін на власне періодичне видання «Известия ККИ» 59 назв, отримано в дар 65 назв. Книгозбірня упродовж навчального року була відкрита 164 дні, за цей час надійшло від професорсько-викладацького складу та студентів 3603 читацькі вимоги, з яких не було виконано з різних причин 1872 вимоги. На 1731 вимогу було видано 1731 од. зб. – професорсько-викладацькому складу 119 од. зб., студентам 1612 од. зб., із загальної кількості виданої літератури російськомовна склала 1667 од. зб., іншомовна – 64 од. зб. ²³⁶.

²³³ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 83.

²³⁴ Там само. Арк. 84.

²³⁵ Наукові записки Київського інституту народного господарства // *Техніка, економіка й право*. 1926. № 1(7). С. 175.

²³⁶ Отчет по Фундаментальной библиотеке, читальному залу и студенческому отделу библиотеки за 1916–1917 год // *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 37.

Читальна зала була відкрита для студентів та викладацького складу у ті ж дні, що і Фундаментальна бібліотека. Відвідувань було 1624, подано вимог на літературу – 2026, з них не було виконано 174, на інші 1852 вимоги було видано книжок 602, журналів 533, газет 717 од. зб.

Студентська бібліотека на 1 серпня 1916 р. складалась з 4818 назв у 5188 од. зб. За 1916–1917 навчальний рік нових надходжень не було. Бібліотека була відкрита для обслуговування читачів упродовж року 184 дні і кількість відвідувань Студентської бібліотеки була дуже малою. За цей час надійшло читацьких вимог на літературу 5294, не було виконано 472, на решту вимог було видано 4822 од. зб.

Кількість відвідувань Фундаментальної бібліотеки у 1914–1915 навчальному році склала 5646, а у 1916–1917 навчальному році – 1731, Студентської бібліотеки – 11892 та відповідно – 4822, читальної зали – 21235 і всього – 1852.

Причиною зменшення чисельності користувачів книгозбірні ККІ та відвідувачів читальної зали було скорочення кількості студентів перших курсів у зв'язку з призовом на військову службу; зменшення кількості робочих днів, коли працювала бібліотека, у зв'язку з підготовкою та евакуацією до Саратова; дорожнеча проживання у Києві, яка змусила багатьох студентів жити за межами міста; напружена соціально-політична ситуація в державі значною мірою відволікала студентів від навчання²³⁷.

У 1917 р. Фундаментальна бібліотека працювала 170 робочих днів, фонд книгозбірні поповнився на 1901 од. зб. і 183 назви періодичних видань. Бібліотеку відвідало 6337 осіб, з яких 385 читачів; читацьких вимог за навчальний рік надійшло – 10 923, на які було видано 8405 од. зб.; кількість невиконаних вимог склала 2518²³⁸. Читачів обслуговувало 5 співробітників.

Упродовж 1917–1918 навчального року бібліотека працювала 201 робочий день. Фонд поповнився на 1276 од. зб. та 41 назву періодичних видань. Читачів було 212, відвідувань – 7567; до виконання було подано 13 814 читацьких вимог, з яких не виконано 2719 вимог, видано із книгосховища 11 095 од. зб.²³⁹. У бібліотеці працювало разом із бібліотекарем 5 співробітників, кількість яких не була постійною і коливалась час від часу в залежності від напливу читачів.

У 1918–1919 навчальному році Фундаментальна бібліотека була відкрита для відвідувань 231 робочий день. Основний фонд книгозбірні за цей час

²³⁷ Отчет по Фундаментальной библиотеке, читальному залу и студенческому отделу библиотеки за 1916–1917 год // *Известия ККИ*. 1919. Кн. XXXIII. С. 37–42.

²³⁸ Наукові записки Київського інституту народного господарства // *Техніка, економіка й право*. 1926. № 1(7). С. 175.

²³⁹ Там само. С. 175.

складав приблизно 40 000 назв літератури у майже 59 000 од. зб. і поповнився на 3738 од. зб. та тільки на 5 назв періодичних видань. Читачів було приблизно утричі більше, ніж у попередньому році – 618 осіб, бібліотеку відвідували 13 300 разів. Читацьких вимог на літературу було подано 24 446, а видано літератури з фонду – 16 695 од. зб. Невиконаних читацьких вимог залишилось 7751²⁴⁰. Упродовж 1919–1920 навчального року Фундаментальна бібліотека була відкрита для послуг відвідувачів лише 154 дні. Основний фонд книгозбірні складав близько 60 000 од. зб. і поповнився на 355 од. зб., але тільки на 3 назви періодичних видань. Читачів було зареєстровано 311 осіб, відвідувань бібліотеки – 5302. Читацьких вимог на літературу було подано 8836, а видано літератури з фонду – 7000 од. зб., відмовлено читачам у виконанні 1836 читацьких вимог. Працювало у цей час в бібліотеці, як і в попередній навчальний рік, 6 співробітників²⁴¹.

Варто відмітити, що режим роботи бібліотек ККІ: Фундаментальної, Студентської, навчально-допоміжних підрозділів та їх читальних залів, було підпорядковано, головним чином, навчальному процесу інституту. В обслуговуванні користувачів обов'язково бралось до уваги також відзначення великих релігійних свят: Різдва Христового, Масляної, Великодня, а також державних свят, періоди зимових та літніх канікул. Наприклад, у 1912 р. під час літніх канікул бібліотеки працювали щоденно (крім свят та субот) з 11⁰⁰ до 14⁰⁰. Прийом та видача книжок та довідок з Фундаментальної бібліотеки відбувалися з 11⁰⁰ до 13⁰⁰, а видача підручників – з 13⁰⁰ до 14⁰⁰²⁴².

У час зимових канікул Фундаментальна бібліотека була відкрита щодня окрім свят, з 10⁰⁰ до 15⁰⁰, а в разі збільшення напливу читачів, читальна зала працювала до 17⁰⁰²⁴³. Розглядалось також питання продовження часу роботи читальних залів до 20.00. До того ж графік обслуговування читачів розподілявся наступним чином: двоє співробітників працювали з 10⁰⁰ до 15.00, один співробітник – з 15⁰⁰ до 20⁰⁰, Бібліотекар (завідувач) з 13⁰⁰ до 17⁰⁰ або з 14⁰⁰ до 18⁰⁰²⁴⁴.

У 1914 р. було складено літній графік роботи Фундаментальної та Студентської бібліотек і читальних залів: під час вступних іспитів на

²⁴⁰ Там само. С. 175.

²⁴¹ Наукові записки Київського інституту народного господарства // *Техніка, економіка й право*. 1926. № 1(7). С. 175.

²⁴² Объявления и повестки (7 января 1912–26 мая 1912 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 644. Арк. 266.

²⁴³ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 184.

²⁴⁴ Там само. Арк. 164.

серпень та у період літньої сесії – травень-червень Студентська бібліотека була відкрита з 10⁰⁰ до 11⁰⁰, Фундаментальна бібліотека – з 12⁰⁰ до 14⁰⁰, читальні зали – з 10⁰⁰ до 14⁰⁰, а під час лекційних занять Студентська бібліотека працювала з 10⁰⁰ до 11⁰⁰, Фундаментальна – з 12⁰⁰ до 14⁰⁰ і читальні зали – з 12⁰⁰ до 20⁰⁰ ²⁴⁵.

На 1915–1916 навчальний рік Фундаментальна бібліотека ККІ разом із інститутом була евакуйована до Саратова. В евакуації бібліотека працювала відносно стабільно, у період Різдвяних канікул обслуговування читачів велось з 11⁰⁰ до 14⁰⁰, тобто у світлі години дня, а під час Пасхальних канікул – з 11⁰⁰ до 15⁰⁰ ²⁴⁶.

Після повернення з евакуації до Києва (з кінця 1916 р. та до початку 1917 р.) бібліотека тривалий час не мала змоги розгорнути свої фонди у повному обсязі за браком підготовленого книгосховища. Тому обслуговування студентів і професорсько-викладацького складу велось за графіком, погодженим із Правлінням ККІ.

У березні 1918 р. Бібліотеку та читальну залу для читачів було відкрито з 9⁰⁰ до 19⁰⁰, оскільки в Інституті в основному відновився колишній порядок, порушений політичними подіями останніх років ²⁴⁷.

З 15 жовтня 1918 р. у зв'язку з припиненням регулярних занять у вищих навчальних закладах Києва, читальна зала при бібліотеці інституту була відкрита тільки з 10⁰⁰ до 15⁰⁰. У березні 1919 р. читальна зала бібліотеки ККІ працювала вже до 19.00 і очікувалось подовжити години обслуговування читачів до 20⁰⁰ ²⁴⁸.

Найбільш повну бібліографічну інформацію щодо об'єму, складу та руху книжкового фонду бібліотеки ККІ було отримано з збережених інвентарних книг, в яких зареєстрована література, що надходила до книгозбірні інституту за весь час її існування.

Інвентарні книги мали стандартну загальноприйнятну форму розміром 35х24 см з різною кількістю прошитих та пронумерованих сторінок (100–350 арк.), які були типографським способом поділені на такі колонки: порядковий номер; час надходження; прізвище автора та назва твору; кількість

²⁴⁵ Там само. Арк. 308.

²⁴⁶ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 47, 83.

²⁴⁷ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 20.

²⁴⁸ Там само. Арк. 154.

томів (екземплярність і загальна кількість); спосіб придбання (пожертва, закупівля); вартість (руб. коп.); примітки (де відзначалися переміщення фонду, вибуття, передача до інших відділів та кабінетів, загублені тощо). Уся література, що надходила до бібліотеки і записувалась в інвентарній книзі, мала бібліографічний опис, але без зазначення кількості сторінок у виданні. Записи велися різними почерками, в кінці кожна інвентарна книга була прошита, мала сургучеву печатку з аббревіатурою назви установи та підписами: директора ККІ, діловода Правління ККІ та завідуючого бібліотекою. Цей обліковий документ було оформлено за усіма правилами діловодства ²⁴⁹.

Розглянемо особливості обробки нових надходжень літератури до бібліотеки:

- на всі видання ще до запису в інвентарну книгу проставлявся штамп, в якому вказувалась належність до бібліотеки ККІ з фіксованою датою отримання (після 1910 р.);
- на всіх книжках після запису в інвентарній книзі наданий їм порядковий номер проставлявся всередині печатки Фундаментальної бібліотеки, або ж всередині печатки навчально-допоміжних підрозділів ККІ;
- усі періодичні видання після запису в інвентарній книзі отримували порядкові номери, які потім вписувалися всередині основної печатки Фундаментальної бібліотеки ККІ, але вже не чорнилом, а кольоровими олівцями – червоним або синім.

Під час роботи з фондом *de visu* автором монографії було зроблено актуальне спостереження: червоним олівцем відмічали перший примірник періодичного або продовжуваного видання, а синім – другий та наступні.

Довідковий апарат на фонд Бібліотеки ККІ вже з перших років існування містив дві складові – абетковий рукописний блок-картковий каталог та інвентарно-порядковий рукописний блок-картковий каталог на всю існуючу літературу. Каталогні картки були виготовлені з цупких сортів паперу жовтуватого кольору, розміром 118x216 мм, однобічні, і мали такі реквізити: на відстані 42 мм (цей відступ призначався для скріплення карток поміж картонними обкладинками за допомогою металевих затискувачів), зліва надруковано дві жирні вертикальні смуги, відстань між якими – 7 мм, між цими смугами жирним шрифтом знизу догори надруковано напис: Київський Комерційний Інститут. За цим написом справа наліво по горизонталі, починаючи згори, надруковано: / автор / № (інвентарно-порядковий) / назва / число томів / видання / місце та рік видання / ціна: руб., коп.

У нижньому правому куточку, де зазвичай друкуються типографські позначки, надруковано дрібним шрифтом «форма № 106». Це, цілком можливо,

²⁴⁹ Зібрання рукописних матеріалів (інвентарних) книг та каталогів ліквідованих бібліотек навчальних закладів та установ. [XVIII ст. – 1947 р.]. ІР НБУВ. Ф. 397. Оп. 1. Кн. 1. № 89–105.

вказана форма типової каталожної картки того часу. Картки зберігалися не в шухлядах, а розміщувалися поміж двох обкладинок з цупкого картону, скріпленого металевим затискувачем, який складався з двох сталевих пластин, скріплених поміж собою двома гвинтами з гайками, які закручувалися спеціальним ключиком. Кожна пара металевих пластин мала однакове цифрове маркування на внутрішній стороні з метою запобігання плутанини пластин під час роботи з каталогом. Виготовлення одного затискувача у 1915 р. коштувало дирекції інституту 1 руб.²⁵⁰.

Систематичний класифікатор на літературу книгозбірні, який був розроблений фахівцями в інституті, складався з VIII розділів: I. Науки економічні, соціальні та юридичні; II. Місцеве господарство; III. Природничі науки та математика; IV. Історія; V. Публіцистика; VI. Періодичні видання; VII. *Varia* (Різне); VIII. Довідкові видання²⁵¹.

У травні 1911 р. розпочали роботу із складання карткового систематичного каталогу Фундаментальної бібліотеки ККІ, якого до цього часу не було. Відсутність систематичного каталогу значно ускладнювало користування фондами бібліотеки. Влітку цього ж року було завершено перший етап роботи над каталогом, який складався з дублювання рукописних карток алфавітного каталогу для подальшої систематизації за галузевою ознакою. Було переписано майже 6500 карток і залишилось переписати ще близько 1000. За нормами, затвердженими Правлінням ККІ, дублювання однієї російськомовної картки коштувало 2.5 коп., а за іншомовну картку сплачувалось 3 коп. Після закінчення першого етапу роботи розпочався більш складний та відповідальний – формування систематичного каталогу і класифікація карток за галузевою ознакою. За нормами оплати бібліотечної роботи ККІ систематизація однієї каталожної картки коштувала 2–2.5 коп., що вважалось заниженою оплатою за цю більш кваліфіковану роботу, бо інколи по самому лише заголовку книги неможливо було визначити її зміст. На кінець 1911 р. складання систематичного карткового рукописного каталогу, на жаль, не було завершено у зв'язку з великою кількістю поточної бібліотечної роботи, за браком кваліфікованих бібліотечних працівників і коштів²⁵².

У січні 1913 р. постало питання про необхідність завершення видання друкованого систематичного каталогу Фундаментальної бібліотеки ККІ,

²⁵⁰ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 18.

²⁵¹ Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва взаимопомощи студ. ККИ. 1914. № 8. 26 января. С. 12–13.

²⁵² Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки ДАК. Ф.153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 155.

але знову за браком коштів у виданні цього каталогу було відмовлено, але було запропоновано вийти з пропозицією про друковане видання каталогу при складанні кошторису на 1913–1914 навчальний рік ²⁵³.

На жаль, систематичний каталог так і не був надрукований, але ми маємо рукописний абетковий блок-картковий каталог на іноземну літературу книгозбірні ККІ. Він складається з 20 окремих карткових каталогів, кожен з яких скріплений металевим затискувачем. Два каталоги мають назву: «Англійські автори», літери А–М (354 картки) та N–Z (210 карток); один – «Іноземні автори, крім англійських, італійських, німецьких та французьких» (296 карток); один – «Італійські автори», літери А–Z (177 карток); дванадцять – «Німецькі автори», літери А–В (706 карток), С–D–E (273 картки), I (189 карток), F–G (381 картка), H (413 карток), K (314 карток), L (212 карток), M (147 карток), N–O (149 карток), P–Q (142 картки), T–U–V (195 карток) та чотири каталоги – «Французькі автори» – № 1 A–D (508 карток), № 2 E–K (250 карток), № 3 L–Q (103 картки) та № 4 R–Z (343 картки). У зв'язку з тим, що архівні документи не надають інформацію про кількісний склад абеткового карткового каталогу на іноземну літературу, ми не можемо стверджувати, що він надійшов до НБУВ у повному обсязі.

Під час передачі бібліотеки новому завідувачому обов'язково проводилась звірка фонду та інвентаризація майна. Так, у 1912 р., коли бібліотекар М. О. Тарасевич прийняв керівництво Фундаментальною бібліотекою, він, разом із попереднім бібліотекарем та членами Бібліотечної комісії, провів повну звірку основного фонду книгозбірні. Було виявлено значну нестачу літератури (за часів керування Бібліотекою попередніми бібліотекарями М. П. Шиманським та Н. І. Ананьєвою), складено відповідні документи і передано на розгляд до Правління ККІ. Згідно з Правилами користування літературою з Фундаментальної бібліотеки за пошкодження або втрату видання несе матеріальну відповідальність користувач, тому за виявлену нестачу літератури Правління інституту ухвалило рішення дозволити попереднім бібліотекарям М. П. Шиманському та Н. І. Ананьєвій відшкодувати збитки до каси інституту упродовж року ²⁵⁴.

При інтенсивному надходженні нової, особливо подарованої, літератури, та недостатньої при цьому кількості бібліотечних співробітників, а також при частій зміні бібліотекарів (за 10 років змінилось 11 бібліотекарів), накопичилася велика кількість неопрацьованих видань.

²⁵³ Протоколи Правління Киевского коммерческого института (1912 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601 Арк. 149.

²⁵⁴ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 161.

До того ж не на всю заінвентаризовану літературу були заведені каталожні картки. Майже 12 тис. каталожних карток не були влиті до каталогів, а в каталогах картки не стояли за абеткою і були написані неохайно, нашвидку. Багато каталожних карток були написані так, що неможливо було зрозуміти, до якої галузі відноситься видання; на втрачені книжки не були вилучені картки з каталогів. До недоліків у роботі бібліотеки Д. П. Теремець відносив також те, що на книжках без оправи не було наліпок з інвентарно-порядковими номерами, що унеможливлювало їх знаходження. До того ж реєстрація періодичних видань велась вельми незадовільно, що дуже ускладнювало перевірку та розстановку цієї літератури.

Бібліотекар пропонував виправити перелічені ним недоліки перед перенесенням фонду бібліотеки до основного книгосховища наступним чином: по-перше, література звірялась з інвентарною книгою на предмет наявності; по-друге, знаходили у каталогах відповідні їй бібліографічні картки, у разі відсутності картки, або неохайному, некоректному написанні бібліографічного опису, заводилась нова картка; по-третє, у разі відсутності інвентарно-порядкового номера на примірнику наклеювалась наліпка з відповідним інвентарно-порядковим номером і тільки після цього література переміщувалась до книгосховища.

Таку кропітку і відповідальну роботу з перевірки фонду та переміщення літератури до основного книгосховища виконували два студенти разом із співробітниками бібліотеки у вільний від основних обов'язків час. Але для прискорення та більш швидкого завершення цієї роботи потрібно було долучати до 6-ти штатних співробітників бібліотеки додатково ще двох службовців та двох студентів на найближчі 3–4 місяці²⁵⁵.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що жодна бібліотека ЗВО не розпочинає своєї діяльності без комплектування фаховою літературою та наукової організації книжкового фонду.

Основними джерелами комплектування фонду бібліотеки були книготоргові фірми та книговидавничі організації, обмінно-резервні фонди бібліотек фахових ЗВО та установ, дарування і пожертви власних книгозбірень професорсько-викладацького складу інституту. Необхідні видання для поповнення книгозбірні ККІ були придбані, як правило, на основі попереднього замовлення.

Обслуговування користувачів літературою з книжкового фонду бібліотеки відбувалось у читальній залі, де знаходився довідковий апарат на весь фонд книгозбірні. Професорсько-викладацький склад та студенти активно

²⁵⁵ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 6.

користувалися організованими каталогами на всі існуючі книжкові фонди ККІ у вигляді абеткового рукописного блок-каталогу, систематичного та інвентарно-порядкового. Робота читальної зали була підпорядкована навчальному процесу Інституту та працювала у відповідні години для зручності відвідування студентами і професорсько-викладацьким складом ККІ.

III. 3. Бібліотечні приміщення та їх оснащення

Одне із головних завдань ЗВО – повне і своєчасне ресурсне та матеріально-технічне забезпечення книгозбірні бібліотечним обладнанням та устаткуванням: приміщеннями книгосховищ для розміщення книжкових фондів читальними залами для користувачів, робочими місцями для співробітників бібліотеки.

Після отримання ВКК статусу інституту, Бібліотечна рада звернулася до Правління ККІ з проханням замовити для облаштування бібліотеки таке обладнання: один письмовий стіл, один копіювальний прес, одну вітрину для оголошень, одну шухляду для каталожних карток, один умивальник ²⁵⁶. Додатково у квітні 1912 р. для бібліотеки було замовлено етажерку та подвійні полиці для розміщення та збереження нових надходжень газет, журналів та книжок ²⁵⁷.

У вересні 1912 р. у зв'язку з тим, що роботу читальної зали Бібліотеки було продовжено до 20⁰⁰, бібліотекар просив встановити у залі додаткове освітлення вздовж глухих бокових стін ²⁵⁸.

Бібліотекар М. О. Тарасевич у жовтні 1912 р. знов звертається до Правління ККІ з проханням придбати для потреб бібліотеки додаткове обладнання: два столи для читальної зали, на зразок таких, які раніше були куплені; письмовий стіл для четвертого співробітника; настінний годинник; дві шухляди з 25 поділками для читацьких вимог (карток-розписок) ²⁵⁹.

У лютому 1913 р. М. О. Тарасевич звертався до Правління ККІ за дозволом придбати три книжкових шафи для Фундаментальної бібліотеки, а також просив розширити приміщення для Студентської бібліотеки, бо у зв'язку з інтенсивним потоком нових надходжень, різко збільшилась кількість відвідування студентами бібліотеки ²⁶⁰.

²⁵⁶ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 147.

²⁵⁷ Там само. Арк. 127.

²⁵⁸ Там само. Арк. 138.

²⁵⁹ Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 32. Арк. 141.

²⁶⁰ Там само. Арк. 206.

Для облаштування Фундаментальної і Студентської бібліотек, читальної зали та для розміщення нових надходжень було замовлено і виготовлено книжкові полиці, які разом із п'ятьма книжковими шафами у професорській кімнаті (Лекторії) вже вміщували літературу, яка надходила до ККІ. Усі ці обставини сприяли прискоренню передачі значної кількості фахової літератури до бібліотек кабінетів Інституту ²⁶¹.

Бібліотекар пропонував придбати портрети провідних вчених і розмістити їх на стінах читальної зали Фундаментальної бібліотеки. Для поліпшення та прискорення обробки нових надходжень була замовлена друкарська машинка з латинською та російською абеткою для друкування каталожних карток та іншої бібліотечної документації ²⁶².

Облаштуванню Фундаментальної бібліотеки ККІ адміністрація інституту приділяла багато уваги, зокрема, виготовленню книжкових та каталожних шаф, стійок та дерев'яних полиць для основного книгосховища.

Перші відомості про замовлення облаштування для бібліотеки в архівних документах з'являються у 1914 р. У столярній майстерні ККІ були замовлені книжкові шафи на 6 полиць, пофарбовані «під дуб» масляною фарбою, шафи мали двері зі склом на два замки. Виконував замовлення місцевий столяр Євген Єпіфанів ²⁶³.

Для облаштування книгосховища бібліотеки було розроблено книжкові стелажі особливої конструкції за кресленням проф. ККІ В. В. Фармаковського, які складалися з металевих стійок та дерев'яних полиць. Дирекція інституту у лютому 1914 р. звернулася із пропозицією виконати це замовлення до інженера-технолога М. Г. Клігмана, який розробив кошторис на виконання цієї роботи, що склав 6109 руб. ²⁶⁴. Ця сума виявилась для ККІ занадто великою, тому у червні 1914 р. Правління інституту звернулось з пропозицією виконати це замовлення до Механічних майстерень Київського політехнічного інституту. У відповідь ККІ одержав згоду завідувача Механічних майстерень проф. М. О. Воропаєва ²⁶⁵. Замовлення включало в себе такі види робіт: виготовлення і встановлення металевих стійок – 122 шт. та дерев'яних полиць – 1100 шт. Кошторис на ці роботи склав близько 4000 руб. ²⁶⁶.

²⁶¹ Там само. Арк. 255.

²⁶² Там само. Арк. 293.

²⁶³ Акт передачі имущества Страхового кабинета новому хранителю; докладная записка о систематизации книг в библиотеке Статистического кабинета (1910–1913 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 165. Арк. 16.

²⁶⁴ Дело по устройству полок для библиотеки Института за 1914–1915 гг. ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1082. Арк. 15.

²⁶⁵ Там само. Арк. 22.

²⁶⁶ Там само. Арк. 14.

Книжкові стелажі мали досить складну конструкцію. Кожний комплект складався з металевих стійок із зубчастими рейками та пазами, знизу біля основи стійки мали п'яту. Нижні сторони основ стійок водночас слугували боками для нижньої книжкової полиці. Біля п'ят стійки кріпилися косинцями (трикутниками) до нижніх дерев'яних полиць. Між собою стійки скріплювались за допомогою пластин профільованого заліза та 10 мм болтів для стяжки. У кожній секції книжкового стелажу було розміщено 6 дерев'яних полиць: нижня, завширшки 400 мм, розрахована була на фоліанти, одна – 300 мм та 4 полиці по 230 мм були призначені для книжок різного формату. Полиці було виготовлено з соснової деревини, які мали бейцовану (морену) поверхню з полірованими заокругленими фасадними ребрами ²⁶⁷. Після повернення з евакуації з Саратова частину бібліотеки нашвидку, тимчасово розмістили у шафах та на вільних полицях, бо приміщення книгосховища не було підготовлене та оснащене необхідним устаткуванням.

Бібліотечна комісія ККІ у серпні 1916 р. обговорила питання про розміщення книжкового фонду бібліотеки у новому обладнаному основному книгосховищі. Для цього було прийнято рішення запросити фахівців – зав. бібліотекою Університету Св. Володимира В. О. Кордта та Київської публічної бібліотеки, вірогідно Л. С. Лічкова, для експертної оцінки приміщення щодо безпечності та зручності розміщення літератури у книгосховищі ²⁶⁸.

У лютому 1917 р. знову постало питання про своєчасне встановлення стелажів у книгосховищі ККІ, розташованому у підвальному приміщенні. Зважаючи на об'єктивні та суб'єктивні причини, устаткування не було виготовлено у повному обсязі та встановлено в домовлений термін. До таких причин можна віднести: несвоєчасне завершення будівельних робіт у книгосховищі; непередбачена та стрімка евакуація інституту до Саратова; будинок ККІ довгий час було зайнято військами; через відсутність освітлення та опалення восени 1916 р. не було змоги виконати заплановані роботи із встановлення книжкових стелажів; підвищення цін на всі будівельні матеріали, в тому числі на фарбу «Ріпполін» (каретний лак) та робочу силу. Ці та інші обставини призвели до додаткового підвищення кошторису на виконання усіх робіт до 600 руб. ²⁶⁹.

²⁶⁷ Там само. Арк. 15.

²⁶⁸ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числится штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156 Арк. 103.

²⁶⁹ Там само. Арк. 92.

Бібліотекар Д. П. Теремець у грудні 1917 р. у своїй доповідній записці відмічав недоліки в роботі Фундаментальної бібліотеки ККІ за минулі 10 років та просив Бібліотечну раду допомогти у вирішенні деяких проблемних питань, зокрема, він констатував, що на цей час фонд бібліотеки все ще не зайняв своє постійне місце у книгосховищі, яке знаходилося у підвальному приміщенні головного корпусу інституту. Але не зважаючи на це, Д. П. Теремець почав піклуватися про оснащення бібліотеки та її читальної зали і замовляє для читальної зали 8 вільхових столів без шухляд, покритих лінолеумом; для канцелярії: два дубових письмових столи із боковою тумбою, вкриті сукном; два вільхових столи, вкриті клейонкою з трьома шухлядами; один вільховий стіл-етажерку (секретер) з однією полицею посередині для інвентарних книг; а також одну драбину та 60 віденських стільців ²⁷⁰.

Липнем 1919 р. в архівних документах фіксується одна з останніх доповідних записок бібліотекаря Д. П. Теремця, який бив на сполох з приводу негараздів у приміщенні основного книгосховища ККІ: другий рік поспіль на асфальтовій підлозі з'являлися вологі плями, що призводило до появи на книжках плісняви, яку співробітники постійно знімали сухим ганчір'ям, але це не рятувало книги від деструкції і могло невдовзі призвести до повної загибелі книгозбірні ²⁷¹. Подальша інформація стосовно стану книгосховища та літератури Фундаментальної бібліотеки ККІ в архівних документах не прослідковується.

За весь період функціонування книгозбірні Інституту питання стосовно спеціального бібліотечного обладнання та устаткування постійно розглядалися як важлива складова матеріально-технічної бази ЗВО, постільки були тісно пов'язані з проблематикою бібліотечних приміщень – книгосховища та читальної зали.

III. 4. Провенієнції у книгознавчих дослідженнях при проведенні часткової реконструкції бібліотечного зібрання

Історико-книгознавчих дослідженнях провенієнції є важливим джерелом, яке наповнене найбагатшим фактографічним матеріалом про існування бібліотек, шляхи формування книжкових фондів. У практичній роботі з історичними книжковими зібраннями провенієнції нас цікавлять з точки зору своєї інформативності та документальності, які можуть бути в більшості

²⁷⁰ Отчет по хозяйственной части Института за 1912–1913 гг. Сметы расходов по хозяйственной части на 1915–1918 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 828. Арк. 25

²⁷¹ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институтом библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 1.

випадків визначним чинником для реконструкції втрачених на сьогодні чи розпорошених книгозбірень. Власне тому виявлення та дослідження провенієнцій є невід'ємною частиною книгознавчих та бібліотекознавчих досліджень.

Усі провенієнції, виявлені на примірниках Фундаментальної бібліотеки та бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів) ККІ, а саме: екслібриси, печатки, авторські записи, власницькі помітки, дарчі написи тощо.

Бібліотечна печатка стала широко розповсюджена з кінця XIX ст. Відтоді вона і досі є найбільш вживаним бібліотечним власницьким знаком. Печатки на друкованих виданнях книгозбірні ККІ відображають історію примірників: їхнє попереднє місце знаходження, приналежність – з приватної колекції колишніх власників, вченого або державного діяча, з наукового чи навчального закладу, шляхи надходження – була подарована, або ж придбана у книгарні, букіністичній крамниці, або надійшла шляхом обміну тощо.

Увесь масив літератури, який надходив до Фундаментальної бібліотеки ККІ, мав бути опрацьований таким чином: проштампований відповідно до розподілу видань між основною бібліотекою та кабінетами; заінвентаризований, з присвоєнням кожному екземпляру інвентарно-порядкового номеру, який записувався чорним чорнилом посередині кожної печатки. Печатка Фундаментальної бібліотеки проставлялась на титульному аркуші книжки у верхньому правому куточку. Коли книгу передавали до бібліотек кабінетів, проставлялась печатка відповідного кабінету також на титульному аркуші видання, але нижче основної печатки, як правило, після назви твору.

Тоді, коли ще література надходила до бібліотеки Вищих комерційних курсів (1906–1908 рр.) основна печатка була такою: розміром 35x25 мм, без рамки, у стовпчик із чотирьох рядків було викарбувано написи: «№ (инвентарно-порядковый), дата / Библиотека / Высших / Коммерческих курсов». Печатка проставлялась у двох кольорах – червоною або бузковою штемпельною фарбою, червоним кольором відзначався перший примірник, а бузковою – другий та наступні.

Після того, як Вищі комерційні курси отримали статус інституту (1908 р.), було змінено печатку бібліотеки на *Фундаментальну бібліотеку* ККІ. Вона була овальної форми, з чіткою рамкою, розміром 45x25 мм, текст розміщено всередині, вздовж верхньої та нижньої частини овалу: зверху – *Фундаментальна бібліотека*, знизу – *Київського комерційного інституту*, а в центрі – № з лінією по горизонталі. Пізніше Фундаментальна бібліотека використовувала ще одну печатку з прямокутною рамкою, розміром 50x30 мм,

у стовпчик на чотирьох рядках був напис: «Библиотека / Киевского Коммерческого института / (Дата) / № (инвентарно-порядковый)».

Цікаво відмітити, що на всі нові надходження проставлялась ця печатка, але без дати. Спочатку місце дати залишалося незаповненим. Згодом, коли літературу записували до інвентарної книги, заповнювалась і ця графа, в якій штемпелем проставлялась дата реєстрації.

Нагадаємо, що *Студентська бібліотека підручників* складалась з двох частин: *Студентського відділу* та *бібліотеки підручників*. Студентський відділ бібліотеки користувався печаткою з рамкою овальної форми, розміром 50х30 мм. В овалі був напис: «Студенческий отдел библиотеки» / (верхня частина), і «Киевский Коммерческий Институт» (нижня частина). Посередині було проставлено інвентарно-порядковий №. Печатка бібліотеки підручників також була овальної форми, але відрізнялась зовнішнім виглядом та розміром: зовнішній край овалу був зубчастий, розмір печатки – 45х30 мм. Напис було виконано під верхнім та над нижнім овалом: «Библиотека учебников» (верхній), «Киевского Коммерческого Института» (нижній), а між ними, у центрі – номер №. Треба зауважити, що всі інвентарно-порядкові номери зазвичай вписувались у печатку чорним чорнилом власноруч під час запису до інвентарної книги.

До 1913 р. у Фундаментальній бібліотеці накопичилась велика кількість фахової літератури з предметів викладання в ККІ, що спонукало Бібліотечну комісію звернутися до Правління інституту щодо передачі значної частини книг до бібліотек навчально-допоміжних підрозділів (кабінетів), що, у свою чергу, надало можливість звільнити місце у книгосховищі для нових надходжень, якого завжди бракувало. Після цієї масової передачі літератури з Фундаментальної бібліотеки, завідувачі кабінетів почали більш активно замовляти фахові видання, яких було недостатньо для поглибленого вивчення навчальних предметів.

На весь цей масив отриманої з бібліотеки літератури фахові кабінети завели власні інвентарні книги. Одержаним книжкам надавались нові інвентарно-порядкові номери, ставилась печатка – ознака конкретного кабінету, а згодом, коли книжки передавали до оправи, на корінцях книжок, шляхом тиснення, проставлялась аббревіатура відповідного кабінету.

Печатка *Кабінету торговлезнавства* розміром 55х25 мм не мала рамки. На полі печатки у стовпчик на чотири рядки було викарбовано написи: «Киевский Коммерческий Институт / Кабинет / Торговлеведения / №».

Кабінет страхової справи мав печатку розміром 55х30 мм із чіткою рамкою прямокутної форми. На полі печатки у стовпчик на чотирьох рядках викарбовано напис: «Киевский Коммерческий / Институт / Страховой Кабинет / №».

Статистичний кабінет мав печатку такого самого розміру, що й попередня, а на полі було розміщено напис: «Статистический Кабинет / Киевского Коммерческого / Института / №.». Кабінет мав ще і другу печатку з рамкою овальної форми розміром 45х25 мм. На полі, під верхнім овалом печатки напис: «Киевский Коммерческий», а далі у стовпчик – «Статистический / Кабинет / № / Институт».

Печатка *Кабінету земсько-міських справ* з рамкою прямокутної форми мала розмір 55х30 мм, на полі печатки у стовпчик з п'яти рядків було викарб'ювано: «Земско-Городской Кабинет / при / Киевском Коммерческом / Институте / №.».

Печатки Музею товарознавства зазнали кількох змін. Спочатку була печатка овальної форми розміром 40х30 мм, під верхнім овалом було викарбовано: «Высшие Ком. курсы в Киеве», над нижнім – «Музей», посередині «№.» Пізніше, після 1908 р., розмір печатки та форма не змінилися, проте напис став іншим: під верхнім овалом було викарбувано: «Киевский Ком. Институт», над нижнім – «Музей», посередині – «№». Остання печатка мала рамку прямокутної форми розміром 55х30 мм, у стовпчик із п'яти рядків було викарбовано вже інший напис: «Музей Товароведения / при / Киевском Коммерческом / Институте / №».

Кабінет економічної географії мав таку ж печатку за розмірами та зовнішнім оформленням, як і попередня. Напис було розміщено у стовпчик у чотири рядки: «Киевский Коммерческий / Институт / Кабинет Экономической Географии / №».

Печатка Семінарію (кабінету) економічних та фінансових наук містила подвійну рамку овальної форми розміром 50х30 мм. У зовнішньому овалі згори був напис: «Киевский Коммерческий», знизу – напис: «Институт». На полі внутрішнього овалу у стовпчик на чотири рядки напис: «Библиотека / Семинария / Эконом. та Фин. (скорочено) Наук / №».

Залізничний кабінет мав печатку розміром 55х30 мм з рамкою прямокутної форми і написом у стовпчик у три рядки: «Киевский Коммерческий Институт / Железнодорожный Кабинет / №» (номер порядкового запису в інвентарній книзі Кабінету залізничного транспорту).

Печатка Соціального музею ККІ була розміром 55х35 мм із прямокутною рамкою, у чотири рядки напис: «Киевский Коммерческий / Институт / Социальный Музей / №».

Директор ККІ використовував власну печатку, яка мало чим відрізнялась від печаток кабінетів. Вона мала розмір 55х30 мм з рамкою прямокутної форми і написом у стовпчик у чотири рядки: «Директор / Киевского Коммерческого Института / дата (число, месяц, год) / №».

Печатка для літератури обмеженого користування з написом у два рядки: «Книга на дом / не выдается» мала подвійну лінійну рамку розміром 40x25 мм. Вона проставлялась на примірниках, що зберігалися у «Педагогическом шкафу», що знаходився, вірогідно, у Професорському лекторії (кабінеті).

Процедура замовлення нової літератури залишалася незмінною: професорсько-викладацький склад та завідувачі кабінетів складали списки потрібних видань і передавали їх до Фундаментальної бібліотеки. З бібліотеки, у разі потреби, замовлення надходило насамперед до Бібліотечної комісії, а потім – до Правління ККІ. Після обговорення вимог на літературу на засіданні Правління ККІ, вирішувалось: задовольнити замовлення або відхилити його. У разі позитивного вирішення питання, виділялись необхідні кошти на придбання літератури.

Крім печаток, на примірниках Фундаментальної бібліотеки ККІ та навчально-допоміжних підрозділів, зустрічаються написи, зроблені олівцем синього кольору, вірогідно бібліотекарем, як-то: «По зак. проф. Баратца»; «По зак. проф. Воблого»; «По выб. М. В. Довнар-Запольского»; «По зак. проф. Ерченка»; «По зак. Кованько»; «По зак. проф. Косинского»; «По зак. Лозинского»; «По зак. проф. А. А. Русова»; «По зак. проф. П. Рышкова»; «По зак. Синопийского-Трофимова»; «По зак. проф. Слезкина»; «По зак. проф. Л. Н. Яснопольского»; «По зак. Я. И. Ярошевича»; «По зак. О. О. Эйхельмана и А. К. Митюкова»; «По зак. Библ. Ком.»; «Для Педагогич. Шкафа» тощо. Цей факт наочно засвідчує активну участь професорсько-викладацького складу ККІ у комплектуванні бібліотек інституту.

На деяких примірниках Фундаментальної бібліотеки та Статистичного кабінету на форзацах було виявлено екслібриси у вигляді наклейок, виконаних типографським способом, сіро-бежевого кольору, розміром 90x55 мм, з написами у 8–9 рядків у стовпчик: «К. К. И. / Фундам. Библ. / Библиотека / Пожертвованная / проф. А. М. / Гуляевым / По инвентарю / №», а також «К. К. И. / Фундам. Библ. / Библиотека / Пожертвованная / проф. О. О. Эйхельманом / По инвентарю / №». На книжках Статистичного кабінету були наклеєні екслібриси аналогічного розміру з написом: «К. К. И. / Статистич. Каб. / Библиотека / Пожертвованная / А. А. / Русовым / По инвентарю / №».

Наведені екслібриси свідчать про те, що Фундаментальна бібліотека та бібліотеки кабінетів, зокрема – Статистичного, отримали на початку свого існування багату колекцію книг із приватних бібліотек викладачів ККІ, які заклали основи книгозбірень інституту. Серед дарувальників найбільш вагомий внесок власних книжкових колекцій зробили такі викладачі: О. М. Гуляєв, О. О. Эйхельман та О. О. Русов.

Гуляєв Олексій Михайлович (1863–1923 рр.) – правознавець. Доктор права (1894 р.), академік ВУАН (1923 р.). Закінчив історико-філологічний (1885 р.) та юридичний (1887 р.) факультети Київського університету Св. Володимира. У 1894–1908 рр. – ординарний професор кафедри римського, цивільного та торговельного права Університету Св. Володимира. Він брав безпосередню участь в організації Вищих комерційних курсів (1906 р.), згодом трансформованих у Київський комерційний інститут. Від 1908 р. – професор Санкт-Петербурзького училища правознавства. Від 1919 р. читав лекції з цивільного права і процесу в Київському комерційному інституті (від 1920 р. – Київський інститут народного господарства) та з міжнародного приватного права в Інституті зовнішніх відносин. У 1920 р. його було призначено штатним професором юридичного факультету Київського інституту народного господарства ²⁷².

Ейхельман Отто Оттович (1854–1943 рр.) – правознавець, фахівець з питань державного та міжнародного права, історії права. Доктор права (1880 р.), професор (1882 р.), дійсний член Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (1924 р.). Закінчив юридичний факультет Дерптського (нині Тартуського) університету (1875 р.). З 1882 р. завідувач кафедри історії зарубіжного законодавства у Київському університеті Св. Володимира, від 1905 р. – декан юридичного факультету. Одночасно викладав на Вищих жіночих курсах та у Київському комерційному інституті ²⁷³.

Русов Олександр Олександрович (1847–1915 рр.) – український земський статистик, етнограф, фольклорист. Після закінчення у 1868 р. історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира кілька років був викладачем Київської Першої чоловічої гімназії, займався етнографією і видавничою діяльністю. В 1908–1915 рр. викладав статистику в Київському комерційному інституті ²⁷⁴.

Екслібри, які засвідчують приналежність видань певній особі, допомогли виявити наявність пожертвованих книжок у загальному фонді бібліотеки ККІ не застосовуючи допоміжного довідкового апарату, а саме – каталогів або інвентарних книжок (яких іноді так бракує), в яких могли бути позначки щодо джерел та шляхів комплектування цієї літератури.

У різні роки книгозбірня ККІ придбала дві великі приватні бібліотеки: першим прикладом купівлі великого масиву літератури для поповнення

²⁷² Усенко І. Б. Гуляєв Олексій Михайлович / І. Б. Усенко // Енциклопедія сучасної України. Київ. : Ін-т. енциклопед. досл. НАНУ, 2006. Т. 6. С. 614.

²⁷³ Осташко Т. С. Ейхельман Отто Оттович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 17–18.

²⁷⁴ Осташко Т. С. Русов Олександр Олександрович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 381–382.

фондів книгозбірні ККІ та її кабінетів було придбання бібліотеки С. М. Бараца (1850–1913 рр.), фахівця у галузі банківської справи та вексельного права ²⁷⁵, а також М. В. Самофалова (1851–1914 рр.) професора ККІ, фахівця у галузі юридичних наук ²⁷⁶.

На жаль, не всі інвентарні книги Фундаментальної бібліотеки ККІ збереглися, і тому ми не змогли знайти документального підтвердження існуванню власницьких бібліотек С. М. Бараца та М. В. Самофалова у фондах книгозбірні Інституту. Однак, переглядаючи фонд книгозбірні ККІ *de visu*, було знайдено написи на титульних аркушах видань, наприклад: «С. М. Барац»; «С. Барац»; «Baraz Sk. Peterburg». Була навіть виявлена печатка-екслібрис розміром 55х20 мм з рамкою прямокутної форми і текстом устовпчик у три рядки: «С. М. Барац / 20, Галерная улица. 20 / С-Петербург». Цей факт підтверджує надходження видань з бібліотеки С. М. Бараца до ККІ.

Щодо бібліотеки М. В. Самофалова, то завдяки написам, зробленим власником бібліотеки на титульних аркушах та форзацах книжок, наприклад: «Н. Самофалов»; «Ник. Самофалов»; «Ник. Вас. Самофалов», і тисненню на нижній частині корінців книжок, як-то: «Н. С.»; «Н. В. С.»; «N. S.», то маємо документальне підтвердження перебування частини книжок з його бібліотеки у фондах книгозбірні ККІ.

На виданнях, які мали власну оригінальну тверду або м'яку оправу гарної якості, під час реєстрації в інвентарних книгах бібліотек інституту на корінцях у верхній частині наклеювались виконані типографським способом невеличкі білі паперові наклейки з рамкою синього кольору розміром 35х25 мм, 40х30 мм, 60х35 мм, відповідно до формату видання, на полі яких бібліотекарем власноручно чорним чорнилом проставлявся інвентарно-порядковий номер надходження.

Більшість літератури, яка поповнювала книжкові фонди бібліотеки ККІ, мала паперову обкладинку, бо тверда оправа коштувала недешево. За час користування вона обтріпувалась і її необхідно було поновити. Книжки та періодичні видання з більш пошкодженими палітурками віддавали до майстерні для оправи. Книжки з великою кількістю сторінок, які мали широкий корінець, під час оправи отримували ще й власні реквізити, які вказували на приналежність до Фундаментальної бібліотеки або до бібліотек навчально-допоміжних підрозділів ККІ.

²⁷⁵ Барац Семен Моисеевич // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. / Под. общ. ред. Л. Каценельсона и Д. Г. Гинцбурга. Санкт-Петербург, 1909. Т. 3. С. 790–791.

²⁷⁶ Самофалов Н. В. // *Киевлянин*. 1915. № 124. 7 мая. С. 2.

У верхній частині корінця шляхом сліпого тиснення було позначено інвентарно-порядковий номер книги, трохи нижче – автор та скорочена назва твору, у нижній частині корінця – належність до тієї чи іншої бібліотеки навчально-допоміжного підрозділу інституту. Якщо ж книжка мала невелику кількість сторінок (приблизно до 150) і не було можливості відтиснути на корінці всі необхідні реквізити, вони розміщувались на лицьовій верхній частині палітурки: у лівому верхньому куточку проставлявся інвентарно-порядковий номер, нижче – автор та скорочена назва твору, внизу – аббревіатура фонду відповідної бібліотеки. Усі ці реквізити, як правило, викарбовувались шляхом тиснення, нерідко – золотом.

Книжки та періодичні видання після оправи отримували на корінці суперекслібриси у вигляді аббревіатури назв підрозділів бібліотеки, які вказували на приналежність до Фундаментальної книгозбірні та бібліотек навчально-допоміжних підрозділів ККІ, наприклад: «В. К. К.» – «Высшие Коммерческие курсы»; «Ф. Б. К. К. И.» – «Фундаментальная библиотека ККИ»; «С. Б. К. К. И.» – «Студенческая библиотека ККИ»; «Б. У. К. К. И.» – «Библиотека учебников ККИ»; «К. Т. К. К. И.» – «Кабинет торговлеведения ККИ»; «Семинарий К. К. И.» – «Семинарий (финансово-экономических) наук ККИ»; «К. К. И. С. К.» – «ККИ Страховой кабинет»; «С. К. К. К. И.» – «Статистический кабинет ККИ»; «Э. Г. К. К. И.» – «Экономической географии ККИ (кабинет)»; «Б. К. Ж. Д.» – «Библиотека Кабинета железнодорожного».

Відсутність палітурки прискорює руйнування друкованого видання, тому бібліофіли намагаються зберегти книгу шляхом надання їй оправи. Книги в оправах розраховані на довгий термін активного користування та збереження. Оберігаючи видання від пошкоджень, оправа одночасно виконує охоронну, естетичну та інформаційну функцію. Палітурка є своєрідним історичним джерелом, яке включає в себе численні дані про місце, час створення і перебування друкованого видання у територіальному і часовому просторі. Важливу роль у друкованому виданні відіграє зовнішнє оформлення оправи, воно мусить бути тісно пов'язане з змістом видання.

За шість років користування літературою з фондів бібліотек інституту накопичилась значна кількість книжкових примірників, які потребували невідкладних палітурних робіт. На початку 1912 р. до Правління ККІ почали активно надходити рахунки за виконані палітурно-типографські роботи, як від завідувача Фундаментальної бібліотеки, так і від завідувачів бібліотеками навчально-допоміжних підрозділів. Протягом декількох наступних років Правління ККІ користувалось послугами кількох палітурних майстерень, зокрема: Другої оправно-футлярної артілі ²⁷⁷ (вул. Хрещатик, 35) ²⁷⁸, а також палітурної майстерні Костянтина Сергійовича Дворнікова ²⁷⁹ (вул. Хрещатик,

54)²⁸⁰. Типографські та деякі палітурні роботи на замовлення Правління Інституту виконувались також у типографії Антона Івановича Гросмана²⁸¹ (вул. Володимирська, 48)²⁸².

У березні 1912 р. гостро постало питання про те, що значна частина книжок Фундаментальної бібліотеки ККІ не має твердої оправи не тільки серед тих, які надійшли раніше, а й серед нових надходжень. Бібліотекар Фундаментальної бібліотеки ККІ, М. О. Тарасевич звертав увагу адміністрації Інституту на те, що 15 % відрахувань на оправу, від загальної суми асигнованої на Бібліотеку, замало, треба збільшити ці кошти принаймні до 25 %²⁸³.

Вже у квітні цього ж року постало нагальне питання про оправу більше ніж 4000 од. зб. за ціною від 20 коп. до 1 руб. за оправу, а, наприклад, шкіряний корінець оправи з написом позолотою коштував 30 коп. за книжку²⁸⁴.

Весною 1916 р. звичайна оправа з шкіряним корінцем коштувала від 1 руб. та вище, з парусиновим – від 75 коп. і вище. Такі оправи влітку попереднього 1915 р. коштували 25–40 коп., а у січні 1916 р. – 50–60 коп. У травні 1916 р., коли бібліотека ККІ розгорнула свою діяльність в евакуації у Саратові, знов постало питання про оправу «розтріпаной» літератури, тим більше, що у зв'язку з війною, у цей час оправа значно подорожчала у порівнянні з попередніми роками. Тому потрібно було не зволікати з оправою літератури Фундаментальної бібліотеки ККІ²⁸⁵.

²⁷⁷ Протоколы заседаний Правления от (15 октября 1912 – 14 марта 1913). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601. Арк. 114.

²⁷⁸ Отчеты о состоянии и деятельности типографий, литографий, библиотек, читален, фотографий, кн. магазинов, и др. заведений за 1911–1914 гг. (апрель 1911 – июль 1916). ДАК. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 91.

²⁷⁹ Протоколы заседаний Правления от (15 октября 1912 – 14 марта 1913). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601. Арк. 114.

²⁸⁰ Отчеты о состоянии и деятельности типографий, литографий, книжных и нотных магазинов, библиотек, читален и др. заведений за 1904–1909 гг. (январь 1904–март 1911). ДАК. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 285.

²⁸¹ Протоколы заседаний Правления от (15 октября 1912 – 14 марта 1913). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 601. Арк. 92.

²⁸² Отчеты о состоянии и деятельности типографий, литографий, библиотек, читален, фотографий, кн. магазинов, и др. заведений за 1911–1914 гг. (апрель 1911 – июль 1916). ДАК. Ф. 287. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 132.

²⁸³ Приложение к протоколам ученого Комитета и Совета Киевского коммерческого института (1912 г.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 491. Арк. 33.

²⁸⁴ Там само. Арк. 36.

²⁸⁵ Рапорты и заявления Библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числился штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1156. Арк. 51.

Беручи до уваги постійне подорожчання палітурних робіт та погіршення економічного становища у державі, завідувач Фундаментальної бібліотеки ККІ неодноразово звертався до Правління інституту щодо асигнування коштів, потрібних для підтримки належного стану фонду книгозбірні.

Восени 1916 р. ціна оправи з молескіновим (міцна цупка бавовняна тканина зазвичай пофарбована у темні кольори) або парусиновим корінцем вже коштувала від 2 руб. до 3 руб. Беручи до уваги, що протягом останніх трьох років літературу з фонду зовсім не здавали до оправи, книжки, які мали паперову обкладинку, швидко розтріпувалися навіть за умови користування ними виключно у читальній залі. Після повернення бібліотеки з евакуації, з Саратова до Києва, знов постало питання про першочергову оправу літератури, яка користувалась найбільшим попитом у читачів ²⁸⁶.

Представлений матеріал переконливо засвідчує, що бібліотечні печатки та суперекслібри в якості провенієнцій є важливим документальним джерелом при дослідженні історії бібліотек, в тому числі ЗВО, і є одним із основних інструментів при частковій фізичній та бібліотекознавчій реконструкції книжкових фондів.

Розглянута характеристика наповнення бібліотечного фонду згідно з навчальною програмою викладання обов'язкових предметів на обох відділеннях (факультетах), наведені приклади друкованих видань з різних галузей знань: економіка, історія, право та ін., які містилися як у фонді Фундаментальної бібліотеки, так і у книжкових фондах навчально-допоміжних підрозділів.

Комплектування книгозбірень ККІ вивчалось з використанням як історичних методів, наприклад, особливостей комплектування бібліотек під час роботи ВКК (1906–1908 рр.); бібліотекознавчих методів (класифіковано надходження дарів: від земських організацій, міських установ, приватних осіб та ін.), а також книгознавчих методів (ототожнено книжкові колекції професорів інституту: К. Г. Воблого, О. М. Гілярова, О. М. Гуляєва, М. В. Довнар-Запольського, О. О. Ейхельмана та ін.). Серед основних особливостей комплектування фондів бібліотек ККІ слід виділити: пріоритетний підхід при аналізі матеріалів замовлень професорсько-викладацького складу; персональна ініціатива та участь Ректора Інституту у розвитку такого джерела комплектування як дари; періодичний перерозподіл подарованої, або замовленої, літератури між бібліотеками кабінетів ККІ; списки потрібних видань формував професорсько-викладацький склад та

²⁸⁶ Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). ДАК. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 1154. Арк. 26.

завідувачі кабінетів на основі попередніх замовлень за каталогами видавництв та типографій; у обговоренні і затвердженні списків та бюджету на закупівлю літератури брали участь представники Фундаментальної бібліотеки, Бібліотечної комісії, Правління ККІ, завідувачі кабінетів.

У системній взаємодії з видавничою діяльністю ЗВО було розглянуто та проаналізовано книгообмін бібліотек ККІ, зокрема, постійним обмінним ресурсом виступав журнал «Известия Киевского Коммерческого Института». Результатом розгляду вищезгаданого аспекту є не тільки висвітлення обмінних відносин у хронологічних рамках, але й виявлення відомостей про ще одне джерело комплектування фондів – архівний примірник «Известий ККИ». Окрім «Известий ККИ», розглянуто історичні передумови появи «Студентського бюлетеня». Акцентовано також увагу на особах, що брали участь в організації, розвитку та утвердженні цього журналу.

Окрім зовнішньої допомоги книгозбірням ККІ, ґрунтовно окреслено внутрішні зусилля Товариства взаємодопомоги студентів, яке сформувало власну Бібліотеку підручників. Крім того, всі студентські наукові роботи та доповіді викладачів надходили до Фундаментальної книгозбірні ККІ. Таким чином, комплектування бібліотек ККІ залежало і від внутрішньої активності структур навчального закладу, що є важливим фактором взаємодії усіх структур ЗВО.

Проаналізовано кількісний склад бібліотечного фонду ККІ, обслуговування читачів та режим роботи читальної зали, вияснено ефективність виконання бібліотеками інституту читацьких вимог, досліджено динаміку відвідування книгозбірень, розглянуто історичні та організаційні причини зміни кількості співробітників вищезгаданих книгозбірень, висвітлено основні особливості режиму роботи бібліотек ККІ (кількість робочих днів, в тому числі для Фундаментальної та Студентської бібліотек), охарактеризовано категорії читачів книгозбірень – студенти, професорсько-викладацький склад та сторонні користувачі – абоненти бібліотек ЗВО.

Одне з головних завдань бібліотеки – повне та своєчасне забезпечення її бібліотечним обладнанням та устаткуванням: приміщеннями книгосховищ для розміщення книжкових фондів, читальними залами для користувачів, робочими місцями для співробітників бібліотеки. Всі вищезазначені аспекти дозволили всебічно розглянути функціонування бібліотек у структурі ККІ.

Значну увагу було приділено ретельному вивченню провенієнцій. Зокрема, для проведення всебічного історико-книгознавчого дослідження було проаналізовано такі аспекти: вияснено розміри, форми та зміст тексту печаток бібліотек ККІ, з'ясовано причини їх змін (перш за все – через перейменування назви навчального закладу), висвітлено основні відмінності печаток кабінетів ККІ, вивчено і проаналізовано маргінальні написи бібліотечних працівників інституту.

ПІСЛЯМОВА

У монографії висвітлено історію заснування і функціонування бібліотеки Київського комерційного інституту (1906–1920 рр.) – першого в Україні приватного закладу вищої освіти економічно-фінансового напрямку. Науковому дослідженню передувала кропітка фахова робота з формування даної книжкової бібліотечної колекції у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ: проведено джерелознавчий та історико-книгознавчий аналіз архівних документів і масиву літератури, бібліографічний опис книжкових примірників та періодичних видань з бібліотеки ККІ, частина яких знаходиться в інших підрозділах НБУВ. На основі ретельного опрацювання фахової літератури та архівних матеріалів, а також глибокого книгознавчого аналізу та атрибуційного вивчення видань було розширено пошуки нових примірників книг і часописів, що зберігалися в бібліотеці ККІ, і доукомплектовано ними сучасну реконструйовану бібліотечну колекцію книгозбірні. Зокрема, на основі виявлення провенієнцій дотичних примірникам видань з інститутської бібліотеки у книжковому масиві книгозбірні Харківського Українського державного університету залізничного транспорту, була заповнена історична лакуна в місцезнаходженні частини переміщеного фахового фонду ККІ. Отже, завдяки проведеній науково-дослідній роботі, аналізу першоджерел з фондів Державного архіву м. Києва, архіву НБУВ, Державного архіву Харківської області, було здійснено комплексне історико-книгознавче дослідження функціонування бібліотеки ККІ за певний історичний період, що сприяло також удосконаленню реконструкції книжкового фонду інститутської книгозбірні.

У результаті проведеного у 2007–2020 рр. активного ретроспективного доукомплектування фонду бібліотеки ККІ, частково вдалося заповнити певні історичні лакуни у даній книжковій колекції та реконструювати бібліотечний фонд Інституту, який залишається відкритим для подальшого поповнення. Серед майже 1 млн історико-культурного фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ певне місце займає книжковий масив бібліотеки ККІ 20 021 тис. од. зб., який є визначною історико-культурною спадщиною держави. Проведена реконструкція книгозбірні ККІ дала можливість створити електронний каталог книжкової колекції.

Ретельний аналіз архівних документів про діяльність бібліотеки ККІ надав можливість відтворити високий рівень культури внутрішньої організації роботи книгозбірні. Автором монографії висвітлено, що для покращення взаємодії між співробітниками бібліотеки, підвищення професійної культури обслуговування, були сформовані та закріплені за кожним працівником книгозбірні індивідуальні посадові інструкції. У результаті наукового

дослідження було визначено більше 20 прізвищ співробітників, які працювали в бібліотеці за період 1906–1920 рр., поки Київський комерційний інститут не було перейменовано у Київський інститут народного господарства (КІНГ). Значну кількість бібліотечних працівників складала жінки з вищою освітою, що на той час було прогресивним явищем, таким чином в інституті частково вирішувалась гендерна проблема. Серед представників бібліотечного персоналу найбільш відомі прізвища завідувачів книгозбірні ККІ – О. П. Слюсаревського, М. О. Тарасевича, Д. П. Теремця.

Автором монографії доведено, що для отримання своєчасної і більш повної інформації про наявність певних документів у фонді книгозбірні, був організований і систематично поповнювався довідково-бібліографічний апарат, в якому використовувалися носії бібліографічної інформації (рукописний блок-картковий, а також картки систематичного та алфавітного каталогів), що відображав книжковий масив як Фундаментальної бібліотеки, так і книжкових зібрань навчально-допоміжних підрозділів ККІ. Вперше виявлено, що для розширення номенклатури бібліотечних послуг та підвищення їх якості в бібліотеці ККІ, було модернізовано бібліотечну техніку та технологію бібліотечних процесів, покращено умови зберігання видань, удосконалено технологію їхньої реставрації. Автором монографії встановлено, що в бібліотеці ККІ для збільшення корисної площі книгосховища та підвищення ефективності її використання було створено книжкові стелажі особливої конструкції. Визначено, що у популяризації результатів науково-навчальної діяльності ККІ, зокрема роботи його бібліотеки, важливу роль відігравало періодичне видання «Известия Киевского коммерческого института», яке сприяло як поповненню безпосередньо фонду книгозбірні шляхом передачі декількох щорічних повних екземплярів часопису, так і активному обміну періодичними виданнями з іншими бібліотечними установами та навчальними закладами держави.

Фактично історія існування ККІ та його бібліотеки завершилась восени 1920 р., але як ЗВО, він, змінюючи назви, проіснував до 1934 р., коли частину книжкових фондів Інституту було передано до НБУВ. Протягом усього часу функціонування ККІ навчальний процес проходив у власному будинку, який і на сьогодні використовується як центральний корпус Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (вул. М. Пирогова, 9).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАУ)

1.1. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора. Оп. 636. Спр. 123. Дело по ходатайству профессора киевского университета М. В. Довнар-Запольского о разрешении ему учредить Высшие коммерческие курсы (2 марта – 16 августа 1906 г.). 10 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

1.2. Ф. 166 Народний Комісаріат освіти УРСР. Відділ вищих шкіл. Оп. 2. Спр. 1501. Наркомпрос УССР. Учебный план, программы, отчеты о работе и другие материалы Киевского института народного хозяйства (декабрь 1922 – декабрь 1923). 324 арк.

1.3. Ф. 166. Народний Комісаріат освіти УРСР. Відділ вищих шкіл. Оп. 5. Спр. 562. Матеріали про стан та роботу Київського та Харківського інститутів народного господарства (протоколи, звіти, доповіді, доповідні записки, учбові плани, програми, кошториси, статистичні відомості та інші матеріали (21 січня – 13 листопада 1925 р.)). 861 арк.

Державний архів міста Києва (ДАК м. Києва)

1.4. Ф. 90. Киево-Фундуклеевская женская гимназия. Оп. 1. Спр. 1511. Циркуляры по учебной части (1899 г.). Учебные табеля и планы для профессоров курсов при женских гимназиях Ведомства учреждений Императрицы Марии Федоровны. 57 арк.

1.5. Ф. 227. Киевское общество содействия распространения коммерческих знаний. Оп. 1. Спр. 1. Протоколы общих собраний и отчеты Общества попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве и Общества содействия распространения коммерческих знаний за 1910–1916 гг. Проект Устава низших технических курсов при Обществе содействия распространения коммерческих знаний (30 ноября 1910 – 14 декабря 1916). 81 арк.

1.6. Ф. 228. Общество попечения о высшем коммерческом образовании в г. Киеве (1909–1916 гг.). Оп. 1. Спр. 1. Протоколы общих собраний (12 апреля 1909 г. – 29 апреля 1913 г.). 19 арк.

- 1.7. Ф. 229. Высшие коммерческие курсы Министерства торговли и промышленности. Оп. 1. Циркляры Министерства и отчеты. Учебные программы. Списки слушателей (1906–1908 гг.). Спр. 1. Циркуляры Министерства. Сведения о курсах. 72 арк.
- 1.8. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 20. Сметы и отчеты прихода и расхода денег за 1906/07 и 1907/08 учебный год. 38 арк.
- 1.9. Ф. 153. Киевский коммерческий институт. Оп. 8. Спр. 1. Циркуляры ученого отдела Министерства торговли и промышленности; список служащих, получивших отсрочку от призыва на военную службу (1905–1917 гг.). 262 арк.
- 1.10. Спр. 32. Протоколы, объяснительные записки о передаче библиотеки Пушкаревой, отчет о состоянии библиотеки, переписка с Барац о покупке у нее библиотеки. 362 арк.
- 1.11. Спр. 41. Прошение о предоставлении места, об определении и увольнении служащих Канцелярии (1908–1912 гг.). 85 арк.
- 1.12. Спр. 125. Переписка с Киевским генерал-губернатором и свидетельство о разрешении институту издавать журнал «Известия Киевского коммерческого института»; прошение профессоров, преподавателей и слушателей о напечатании их работ в журнале (1909–1916 гг.). 66 арк.
- 1.13. Спр. 129. Докладная записка об истории развития коммерческого образования в России и деятельности коммерческих институтов в г. Москве и Киеве; проект положения об институте [1910 г.]. 172 арк.
- 1.14. Спр. 165. Акт передачи имущества Страхового кабинета новому хранителю; докладная записка о систематизации книг в библиотеке Статистического кабинета (19110–1913 гг.). 31 арк.
- 1.15. Спр. 315. Списки и биографические сведения о личном составе института, представленные в учебный отдел Министерства торговли и промышленности (1910–1911 гг.). 129 арк.
- 1.16. Спр. 424. Акт о передаче и деятельности библиотеки Семинария экономических и финансовых наук при Институте (19 ноября 1911 – 15 мая 1917 гг.). 43 арк.
- 1.17. Спр. 463. Прошение лиц о принятии на службу, увольнение и предоставление отпусков служащим Института, списки служащих (1913 г.). 314 арк.
- 1.18. Спр. 491. Приложение к протоколам учебного Комитета и Совета Киевского коммерческого института (1912 г.). 98 арк.
- 1.19. Спр. 601. Протоколы заседаний Правления от (15 октября 1912 – 14 марта 1913). 231 арк.
- 1.20. Спр. 609. Акт о сдаче движимого имущества и капиталов директором института Попечительному совету. Сведения о состоянии движимого

имущества учебно-вспомогательных учреждений Института за 1912–13 уч. год. 50 арк.

1.21. Спр. 644. Объявления и повестки (7 января 1912 – 29 мая 1912). 269 арк.

1.22. Спр. 675. Правила пользования кабинетами при Киевском коммерческом институте, бывшие на рассмотрении Учебным комитетом на заседании 19 марта 1914 г. и утвержденные. 77 арк.

1.23. Спр. 730. Переписка директора института с деканом экономического отделения о переводе вольнослушателей в действительных слушателей, о лицах окончивших институт, об укомплектовании профессорско-преподавательского состава. Список периодических изданий, получаемых библиотекой института. Списки профессоров-преподавателей (1913 г.). 145 арк.

1.24. Спр. 828. Отчет по хозяйственной части Института за 1912–1913 гг. Сметы расходов по хозяйственной части на 1915–1918 гг. 83 арк.

1.25. Спр. 836. О приобретении оборудования для кабинета торговлеведения и книг для библиотеки кабинета (29 августа 1913 – 11 апреля 1915 гг.). 9 арк.

1.26. Спр. 869. Прошение лиц и переписка о замещении вакантной должности библиотекаря в Институте (1913 г.). 23 арк.

1.27. Спр. 874. Списки, ведомости, заявления, рапорты бухгалтера на выдачу жалования и наградных профессорско-преподавательскому и служащему персоналу института. Смета на 1914–1915 гг. 190 арк.

1.28. Спр. 885. Текущая переписка за 1914 г. 184 арк.

1.29. Спр. 895. Акт передачи библиотеки Семинария экономических и финансовых наук и кабинета экономической географии новому хранителю (1914 г.). 16 арк.

1.30. Спр. 907. О Земско-городском подотделе института (1914 г.). 97 арк.

1.31. Спр. 909. О реорганизации Кабинета торговлеведения при институте (1914–1915 гг.). 53 арк.

1.32. Спр. 1082. Дело по устройству полок для библиотеки Института за 1914–1915 гг. 31 арк.

1.33. Спр. 1087. Копии протоколов заседаний строительной комиссии Института; проект и копии ведомости изменений проекта расширения здания Института; сведения о кубатуре новых зданий, построенных в 1914 г. (1914–1915 гг.). 141 арк.

1.34. Спр. 1099. Прощения лиц о разрешении пользоваться библиотекой Института (февраль–декабрь 1914 г.). 5 арк.

1.35. Спр. 1122. О служащих поступивших и выбывших, сообщение в бухгалтерию Института о принятии на службу и увольнении служащих; списки и ведомости на выдачу жалования служащим Института (1914–1916 гг.). 132 арк.

- 1.36. Спр. 1126. Списки личного состава института (1914–1920 гг.). 133 арк.
- 1.37. Спр. 1127. Списки служащих канцелярии и учебно-вспомогательных учреждений Института (1 января – 20 августа 1914 г.). 25 арк.
- 1.38. Спр. 1153. Отчет о деятельности Страхового кабинета за 1914–1915 уч. год. 4 арк.
- 1.39. Спр. 1154. Отчет по Фундаментальной библиотеке за 1914–1915 гг., список лиц и учреждений пожертвовавших книги в библиотеку Института в 1914–1915 гг. Переписка с Самофаловой о приобретении Институту библиотеки покойного профессора Самофалова (1915–1919 гг.). 173 арк.
- 1.40. Спр. 1155. Выписка из протокола заседания Правления и переписка с женой умершего профессора Самофалова о приобретении Институту его библиотеки (1915–1917 гг.). 43 арк.
- 1.41. Спр. 1156. Рапорты и заявления библиотечной комиссии о приобретении книг и журналов, об оборудовании библиотеки, списки периодических изданий, списки слушателей за которыми числился штраф за несвоевременное возвращение книг в библиотеку (20 мая 1915 – 21 августа 1917). 135 арк.
- 1.42. Спр. 1283. Опись имущества, находящегося в пользовании штаба военного генерал-губернатора Галиции; докладная записка и переписка смотрителя здания о ремонте помещения, заказ мебели и оборудования и по другим хозяйственным вопросам (20 августа 1915 г. – 31 декабря 1917 г.). 289 арк.
- 1.43. Спр. 1321. Отчет о деятельности Семинария экономических и финансовых наук за 1914–1915 гг. 7 арк.
- 1.44. Спр. 1327. Положение об Институте, переписка с профессурой о присылке ученых трудов от лиц окончивших институт (1919 г.). 76 арк.
- 1.45. Спр. 1330. Отчет о деятельности Музея товароведения и Кабинета торговлеведения за 1914–1915 учебный год. 40 арк.
- 1.46. Спр. 1636. Объяснительная записка к смете и смета Института на 1919–1920 уч. г. 35 арк.
- 1.47. Оп. 10. Спр. 10. Отчет о деятельности Института за 1912–1913 гг. Списки личного состава. 84 арк.
- 1.48. Спр. 45. Протоколы заседаний Общества экономистов при Институте за 1912 г. и материалы к протоколу. Отчет о деятельности Института за треть 1911–1912 гг. 14 арк.
- 1.49. Оп. 13. Спр. 1а. Циркуляры Министерства народного образования. Выписки из протокола заседания Малой Рады УНР (1918 г.). 140 арк.
- 1.50. Ф. 287. Инспекция типографий, литографий и книжных магазинов (1886–1917 гг.). Оп. 1. Спр. 51. Отчеты о состоянии и деятельности типографий, литографий, книжных и нотных магазинов, библиотек, читален и др. заведений за 1904–1909 гг. (январь 1904 – март 1911). 523 арк.

1.51. Спр. 69. Отчеты о состоянии и деятельности типографий, литографий, библиотек, читален, фотографий, кн. магазинов, и др. заведений за 1911–1914 гг. (апрель 1911 – июль 1916). 205 арк.

1.52. Ф. Р-871. Киевский институт народного хозяйства. Оп. 1. Спр. 1. Протоколы заседания Правления за 1920–1921 гг. 596 арк.

1.53. Ф. Р-871. Київський інститут народного господарства. Оп. 1. Спр. 663. Протокол межвузовской комиссии по переходу факультета в Политехнический институт, списки студентов и преподавателей за 1927–1928 гг. 110 арк.

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Всенародної бібліотеки при Українській Академії наук (ВБУ)

1.54. Оп 1. Спр 701. Библиотека Академии наук УССР. Сводный годовой отчет о деятельности библиотеки. Отчет Отделов и Кабинетов за 1948 г. 100 арк.

1.55. Спр. 720. Государственная публичная библиотека Академии наук УССР. Сводный годовой отчет о деятельности библиотеки. Отчеты Отделов за 1949 г. 216 арк.

1.56. Квартальні звіти Філії № 1 за 1953 р. зберігаються в архіві Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Інститут рукопису НБУВ (ІР НБУВ)

1.57. Ф. 397. Оп. 1. Кн. 1. Зібрання рукописних матеріальних (інвентарних) книг та каталогів ліквідованих бібліотек навчальних закладів та установ [XVIII ст.] – [1947 р.], 2006. № 89-105. 32 с.

1.58. Оп. 1. Спр. 402. Списки, анкеты, сведения о библиотеках научно-исследовательских учреждений и учебных заведений Украины за 1932 г. 92 арк.

1.59. Ф. 167. Особовий фонд П. Н. Ардашева (1851–[не раніше 1907]) – титулярного радника.

1.60. Ф. XXXVIII. Особовий фонд К. Г. Воблого (1876–1947) – економіста, статистика.

1.61. Ф. 159. Особовий фонд О. О. Русова (1847–1915) – статистика, етнографа.

1.62. Ф. 56. Особовий фонд А. І. Ярошевича (1875–1941) – економіста.

Державний архів Харківської області

1.63. Ф. Р-5911. Харківський інститут інженерів залізничного транспорту ім. С. М. Кірова Народного комісаріату шляхів сполучення СРСР м. Харків (1932–1970).

2. Опубліковані документи та матеріали

- 2.64. Закон об установлении Положения и штата Киевского коммерческого института // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. Отдел первый. Первое полугодие. Санкт-Петербург : Сенатская типогр. 1912. № 115. 22 июня 1912 г. 2260 с.
- 2.65. Об утверждении Устава Общества для устройства и содержания Кобелякского коммерческого училища. Об утверждении Устава Кобелякского коммерческого училища // Собрание Узаконений и Распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Отд. первый. Первое полугодие. Санкт-Петербург : Сенатская типогр., 1908. № 17. 31 января 1908 г. 1403 с.
- 2.66. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. т. 17 : Царствование государя императора Николая II : 1900-й год. Санкт-Петербург : Сенатская типогр., 1904. 2284 с.
- 2.67. Собрание Узаконений и Распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. Отдел первый. Второе полугодие. Санкт-Петербург : Сенатская типогр. 1908. № 185. 29 ноября 1908 г. 3023 с.
- 2.68. Ученый Комитет Министерства народного просвещения // Извлечение из всеподданнейшего отчета Министерства Народного Просвещения за 1901 г. Санкт-Петербург : Сенатская типогр., 1903. 641 с.

3. Література

Довідники, енциклопедії, словники

- 3.69. Барац Семен Моїсейович // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. / Под. общ. ред. Л. Каценельсона и Д. Г. Гинцбурга. Санкт-Петербург, 1909. Т. 3. 960 с.
- 3.70. Осташко Т. С. Русов Олександр Олександрович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. Думка, 2012. Т. 9. 944 с.
- 3.71. Осташко Т. С. Ейхельман Отто Оттович / Т. С. Осташко // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ. : Наукова думка, 2005. Т. 3. 658 с.
- 3.72. Усенко І. Б. Гуляєв Олексій Михайлович / І. Б. Усенко // Енциклопедія сучасної України. Київ : Ін-т. енциклопед. досл. НАНУ, 2006. Т. 6. 712 с.
- 3.73. Федорова Л. Д. Музей Товарознавства при Київському комерційному інституті // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во Наукова думка, 2010. 728 с.

3.74. Ясь О. В. Мельник-Антонович (Антонович-Мельник) Катерина Миколаївна / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України Т. 6: Ла-Мі. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6. 784 с.

Монографії, статті, брошури з історії Київського комерційного інституту та його бібліотеки

3.75. Афанасьєва З. Бібліотека Київського комерційного інституту: науково-культурний феномен. / З. Афанасьєва // *Пам'ять століть*. 2011. № 1–2 (89–90). С. 218–231.

3.76. Афанасьєва З. Б. Бібліятэка Кіеўскага камерцыйнага інтытута і роля Мітрафана Доўнар-Запольскага ў яе арганізацыі / З. Б. Афанасьєва // *Беларускі гістраычны часопіс*. 2021. № 9. С. 28–32.

3.77. Афанасьєва З. Гендерна проблема у вищій освіті Росії кінця XIX – початку XX ст. / З. Афанасьєва // *Пам'ять століть*. 2010. № 1–2 (83–84). С. 144–149.

3.78. Афанасьєва З. З історії Київського комерційного інституту / З. Афанасьєва // *Пам'ять століть*. 2008. № 3 (72). С. 82–87.

3.79. Афанасьєва З. Б. Історико-книгознавче дослідження бібліотеки Київського комерційного інституту (1906–1920 рр.) / З. Б. Афанасьєва // *Рукописна та книжкова спадщина*. Київ: НБУВ, 2009. Вип. 13. С. 173–183.

3.80. Афанасьєва З. Б. Історія створення першої в Україні універсальної бібліотеки економічних знань у Київському комерційному інституті (1906–1920 рр.) / З. Б. Афанасьєва // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство*. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека; редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 2. С. 191–197.

3.81. Афанасьєва З. Б. Кабінет залізничного транспорту Київського комерційного інституту: його навчальна діяльність та бібліотека / З. Б. Афанасьєва // *Рукописна та книжкова спадщина України*. Вип. 18. 2014. С. 242–251.

3.82. Афанасьєва З. Б. Книгозбірня Київського комерційного інституту (1906–1920): організація бібліотеки та її місце у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / З. Б. Афанасьєва // *Рукописна та книжкова спадщина*. Київ: НБУВ, 2012. Вип. 15. С. 106–115.

- 3.83. Афанасьєва З. Комерційна освіта в Російській імперії та історія заснування Київського комерційного інституту / З. Афанасьєва // *Вісник книжкової палати*. 2010. № 7 (168). С. 30–35.
- 3.84. Афанасьєва З. Б. Музей товарознавства при Київському комерційному інституті (1908–1919): науково-педагогічна та практична діяльність / З. Б. Афанасьєва // *Могиланські читання 2008 року*: зб. наук. пр. : Церква і музеї: втрати ХХ століття / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Реда: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. Київ: Фенікс, 2009. С. 356–367.
- 3.85. Афанасьєва З. Науково-видавнича діяльність Київського комерційного інституту (1909–1919 рр.) / З. Афанасьєва // *Пам'ять століть*. 2010. № 4–5 (86–87). С. 186–190.
- 3.86. Афанасьєва З. Б. Періодичні видання Київського комерційного інституту початку ХХ століття: історія, тематичне наповнення (за фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) / З. Б. Афанасьєва // *Рукописна та книжкова спадщина*. Київ: НБУВ. 2023. Вип. 31. С. 128–141.
- 3.87. Афанасьєва З. Б. Провенієнції на примірниках книгозбірні Київського комерційного інституту як джерело історії бібліотечного фонду / З. Б. Афанасьєва // *Вісник книжкової палати*. 2013. № 7 (204). С. 37–42.
- 3.88. Афанасьєва З. Б. Ресурси бібліотек кабінетів Київського комерційного інституту (1906–1920 рр.) та їх роль в організації знань / З. Б. Афанасьєва // *Наукові праці Національної бібліотеки України*. 2012. Вип. 34. С. 312–321.
- 3.89. Афанасьєва З. Роль Довнар-Запольського в організації вищої комерційної освіти в Україні / З. Афанасьєва // *Український вимір*. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. У 3-х т. Чернівці, 2010. Т. 1. С. 54–56.
- 3.90. Афанасьєва З. Школа Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського / З. Афанасьєва // *Пам'ять століть*. 2009. № 1–2 (77). С. 267–276.
- 3.91. Afanasyeva Z. B. Contribution of M. V. Dovnar-Zapolsky to the organization and acquisition of the Fundamental Library of the Kyiv Commercial Institute (1906–1917) / Z. B. Afanasyeva // *Literature Forum*, 2024. Vol.1. No.1. P. 1-14.
- 3.92. Afanasyeva Z. Essay on the history of the educational and auxiliary units libraries of Kyiv commercial institute (1906–1920) / Z. Afanasyeva // *Sciences of Europe*. 2023. № 127. P. 34–41.

- 3.93. Бошко В. И. К. И. Н. Х. Факультет эксплуатации путей сообщения в Киеве, 1918–1923. / Проф. В. И. Бошко; КИНХ. – Киев : Тип. Юго-Зап. ж. д., 1923. 24 с.
- 3.94. Весь Киев: адресная и справочная книга на 1904 год / изд. Д. Н. Трахтенберг. Киев : тип. Д. Н. Трахтенберга, 1903. 404 с.
- 3.95. Весь Саратов. Адресно-справочная книга на 1916 г. / [сост. А. Майзульс].: Саратов, 1916, 132 с.
- 3.96. Вечерние высшие курсы в Киеве 1907–1908 акад. год. Киев : Тип. 1-й Киевской Артели Печатного Дела, 1907. 28 с.
- 3.97. Донік О. М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу / О. М. Донік // *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* : зб. наук. пр. – Київ, 2013. Вип. 22. 446 с.
- 3.98. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918 – 1941. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – Київ: НБУВ, 1998. 336 с.
- 3.99. Гриценко А. П. Тимченко Ж. П. Євгенія Богданівна Бош / А. П. Гриценко, Ж. П. Тимченко. Київ : Політвидав України, 1964. 92 с.
- 3.100. Записка о Киевском коммерческом институте // *Известия Киевского коммерческого института*. 1910. Кн. IV. 56 с.
- 3.101. История и современное состояние Киевского коммерческого института // Киевский коммерческий институт. Киев : Печатано по постановлению Правления Киевского коммерческого института, 1913. 32 с.
- 3.102. Киштымов А. Л. Киевский коммерческий институт в судьбе М. В. Довнар-Запольского / А. Л. Киштымов // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* : міжвід. зб. наук. пр. / Держкомархів України. Київ, 2000. Вип. 2 : Архівознавчі читання. 277 с.
- 3.103. Костенко І. В. Становлення і розвиток системи комерційної освіти в Україні // *Часопис Київського університету права*, 2019. (3). 304 с.
- 3.104. Костриков С. П. Коммерческие институты – первые управленческие вузы России / С. П. Костриков // *Российские и славянские исследования* : науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. Минск: БГУ, 2011. Вып. 6. 399 с.
- 3.105. Краткие сведения о Киевском коммерческом институте // *Известия Киевского коммерческого института*. 1910. Кн. V. 32 с.

- 3.106. Лортікян Е. Розвиток економічної та комерційної освіти в Україні на початку XX ст. / Е. Лортікян // *Вісник Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*. 1996. №1. С. 35–45.
- 3.107. Медвідь Л. А. Провідні етапи діяльності М. В. Довнар-Запольського щодо започаткування вищої економічної освіти в Україні / Медвідь Л. А., Лютко Н. В. // *Наукові записки НаУКМА. Серія: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*, Київ, 2009. Т. 97. 108 с.
- 3.108. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) : монографія / Л. В. Міхневич; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ: КНЕУ, 2011. 286 с.
- 3.109. Морозова О. Г. Комерційні навчальні заклади як перші освітні установи профільної економічної освіти / О. Г. Морозова // *Фінансовий простір*. 2021. № 1 (41). 114 с.
- 3.110. Музей Товароведения при Киевском Коммерческом Институте. Киев : Типогр. И. И. Чоколова, 1911. Вып. 3. 133 с.
- 3.111. Наукові записки Київського інституту народного господарства // *Техніка, економіка й право*. 1926. № 1(7). 196 с.
- 3.112. Обзорение преподавания на 1912–1913 академический год // *Известия Киевского коммерческого института*, 1912. Кн. XV. 96 с.
- 3.113. Отчет Киевского коммерческого института за 1916–1917 учебный год // *Известия Киевского коммерческого института*, 1919. Кн. XXXIII. 42 с.
- 3.114. Отчет о библиотеке К. К. Института // *Известия Киевского коммерческого института*. 1910. Кн. IV. 52 с.
- 3.115. Отчет о Музее товароведения за 1912–1913 гг // *Известия Киевского коммерческого института*. 1913. Кн. XX. 13 с.
- 3.116. Отчет по Фундаментальной библиотеке, читальному залу и студенческому отделу библиотеки за 1916–1917 год // *Известия Киевского коммерческого института*. 1919. Кн. XXXIII. 42 с.
- 3.117. Самофалов Н. В. // *Киевлянин*. 1915. № 124. 7 мая. 6 с.
- 3.118. Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.) / Е. П. Степанович [отв. ред. Е. И. Луговая]. Київ : Наукова думка, 1991. 100 с.

- 3.119. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1913. №1. 3 ноября. 32 с.
- 3.120. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1913. № 2. 10 ноября. 32 с.
- 3.121. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1913. № 6. 8 декабря. 32 с.
- 3.122. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1914. № 8. 26 января. 20 с.
- 3.123. Студенческий бюллетень Киевского коммерческого института. Еженедельное издание О-ва Взаимопомощи Студ. ККИ. 1914. № 20. 15 ноября. 32 с.
- 3.124. Устав Киевского коммерческого института // *Известия Киевского коммерческого института*. Кн. XVII. Киев, 1913. 23с.
- 3.125. Чуткий А. І. Академічний союз студентів Київського комерційного інституту початку ХХ ст. / А. І. Чуткий // *Універсум історії та археології*. 2020. Т. 3 (28). Вип. 1. С. 41–59.
- 3.126. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) [Текст] : [монографія] / Андрій Чуткий ; Київський нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана. Ніжин : Лисенко М. М., 2013. 524 с.
- 3.127. Чуткий А. Національне «обличчя» економіки України початку ХХ ст.: аналіз крізь призму етнічного складу студентів першого в Україні ВНЗ економічного профілю / А. Чуткий // *Сіверянський літопис*. 2016. С. 146–155.
- 3.128. Чуткий А. І. Роль М. В. Довнар-Запольського в підвищенні правового статусу Київського комерційного інституту / А. І. Чуткий // *Історико-політичні студії*. 2017. № 1(7). С. 136–150.
- 3.129. Шовкопляс І. Г. Книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського Академії наук УРСР: короткий огляд / І. Г. Шовкопляс, П. А. Сотниченко, М. А. Воробей [відпов. ред. М. І. Сенченко]. Київ, 1984. 84 с.

3.130. Штат Киевского коммерческого института (В составе двух отделений: экономического и коммерческо-технического) // *Известия Киевского коммерческого института*. Кн. XVII. Киев, 1913. 20 с.

4. Дисертації

4.131. Веремченко В. А. Высшее совместное образование мужчин и женщин в России в начале XX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Валентина Александровна Веремченко. Санкт-Петербург, 1996. 269 с.

4.132. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Віра Володимирівна Вірченко. Київ, 2006. 207 с.

4.133. Воробьёва Ю. С. История развития общественного высшего образования в России, 1900–1917 гг. : дисс. ... доктора ист. наук : 07.00.02 / Воробьёва Ю. С. ; Московский государственный открытый педагогический университет. Москва, 1995. 425 с.

4.134. Дубровская Т. А. Общественные и частные инициативы в развитии профессионального образования в пореформенной России, 1861–1914 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Дубровская Татьяна Александровна; Московский государственный социальный университет. Москва, 2000. 220 с.

4.135. Кобченко К. А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920) : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / Катерина Аркадіївна Кобченко. Київ. 2004. 203 с.

4.136. Мартыненко Н. К. Женское движение в России во второй половине XIX – начале XX века: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Надежда Константиновна Мартыненко. Воронеж, 2002. 244 с.

4.137. Маслов Ю. Н. Коммерческое образование в России в конце XIX – в начале XX веков: дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Маслов Юрий Николаевич; Курский государственный педагогический университет, Курск, 2001. 204 с.

4.138. Муха Л. В. Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Людмила Вікторівна Муха. Київ, 1997. 146 с.

4.139. Удовицька Т. А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX – початку XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Анатоліївна Удовицька. Харків. 2002. 185 с.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Альмединген А.	95
Ананьева Н. І.	70, 134
Антонович А. Я.	95
Антонович В. Б.	61, 107
Антонович Д.	101
Антонович К. М. (Мельник)	61, 107
Анциферов А. Л.	77
Арсеньев Г.	81
Ардашев П. Н.	24
Архіпов Г. К.	120
Бабат І. Л.	119
Бажасв В. Г.	114
Базунов О. Ф.	103, 108
Барац О. І.	117
Барац С. М.	5, 43, 76, 109, 117, 118, 122, 124–127, 130, 133, 134, 136, 145,
Батманова Р. В.	71
Бахчисарайцев Г. А.	81
Башмаков А. А.	92
Беліц Ф. З.	69
Березнецька О. П.	72
Беренфельд Р. В.	71
Берзін Р.	114
Бернштейн Е.	79
Бессоліцин О. О.	10
Белогорський В. М.	37
Бехтерєв В. М.	101
Біднов В.	101
Бісмарк О.	85
Блекстон В.	93
Бобров Ф.	113
Богданович А. М.	83
Богданович О. М.	113
Богдан-Сокольський А. М.	82
Боднарський Б. С.	105
Борисов Я. В.	103
Бош Є. Б.	44, 56
Бошко В. І.	55
Бражников В. І.	68
Брусілов О. О.	40
Бурцева С. М.	72, 73

Вадковська А. Д.	72
Васильєв В. Д.	113
Веременко В. О.	12
Висоцький Ф. Я.	71
Вірченко В. В.	11
Віршубський М.	113
Воблій К. Г.	15, 24, 33, 58, 90, 106, 113, 114, 143, 148
Волков О. М.	33, 62
Володимиров П. В.	37
Воробей М. А.	18
Воробйова Ю. С.	9
Воропаєв М. О.	137
Гарібова В. А.	72
Гацולהєв О.	113
Гіляров О. М.	106, 148
Гінсбург А. М.	123
Глазунов І. І.	103
Гольдельман С. І.	59, 70, 108, 113, 117, 118
Гольдін	33
Горфман І.	113
Граве Д. О.	108, 114
Грекулова О.	69
Гриценко А. П.	44
Грищинський П. Ю.	53, 113
Гросман А. І.	114, 147
Грушевський М.	101
Гуляєв О. М.	5, 106, 124, 143, 144, 148
Дворніков К. С.	146
Демидов І. І.	117
Денисенко В. А.	7
Дениско Л. М.	6, 19, 20
Довнар-Запольський М. В.	5, 9, 11–13, 15–17, 23, 29–31, 33, 36, 44, 62, 64, 67, 68, 106, 113, 114, 143, 148
Донік О. М.	12, 14
Дорошенко Д.	101
Драгунов І.	113, 115
Дригайло В. Г.	19, 20
Дригайло С. В.	19
Дубровіна Л. А.	7, 17, 46, 47
Дубровська Т. О.	10
Ейхельман О. О.	106, 124, 143, 144, 148
Ернст М. Л.	71, 72
Єгізаров С. А.	108

Єгорченко В. Ф.	99
Єпіфанів Є.	137
Єрмаков В. В.	123
Єрченко П. Ф.	11, 33, 44, 143
Жбанков Д. Н.	105
Жекулін С. І.	29
Жекуліна А. В.	11, 28–30
Жук А. І.	102
Жукова В. П.	56
Зельгейм В. Н.	81
Зеньковський О.	113
Зорін М. В.	62
Исаченко В. Л.	92
Іванов А. Є.	8, 28
Івао Нагахарі	34
Іваннікова М. К.	7
Камінка А. И.	92
Караваєв В. Ф.	104
Квітка Д.	102
Кетле А.	78
Киштимов А. Л.	12, 16
Клейгельс М. В.	30
Клігман М. Г.	137
Кобецький Й. Р.	53, 107
Кобченко К. А.	11
Ковальов П.	113
Кованько П. Л.	108, 112, 143
Койава Н. Н.	41
Кононацька О. А.	69
Конрад И.	82
Кордт В. А.	44, 64, 138
Коржов Д. Ю.	12, 14
Коробова О. Я.	69
Косинський В. А.	36, 143
Костенко І. В.	12, 14
Костриков С. П.	10
Котляревська О. Я.	72
Кочергова Л. Г.	72, 73
Кравчинський С. М.	78
Крашенинніков Ф. М.	72
Крилов	113
Крозкін І.	113, 115

Кузнєцова Н. С.	72, 73
Купріц А. Н.	70, 107, 112
Курц	123
Ланд Й. Д.	123
Лассаль Ф.	78
Левінський В.	101
Лейкіна-Свірська В. Р.	10
Лепарський О.	113
Лесгафт П. Ф.	28
Ліст Ф.	92
Лічков Л. С.	138
Лозинський М. В.	143
Ломоносов Ю.	87
Лортікян Е.	12, 14
Лютко Н. В.	12, 16
Максимов Є. К.	39
Малінін Г. А.	39, 40
Мандрика М. А.	71
Мануйлов О. А.	82
Мартиненко Н. К.	11
Маслов П. П.	82
Медвідь Л. А.	12, 16
Межов В. І.	105
Менделєєв Д. І.	80
Метельська О. С.	7
Михайлов Г. С.	113
Мініцький М. В.	71
Міхневич Л. В.	12, 16
Міхновський Ю. Є.	70
Морозова О. Г.	12, 15
Муха Л. В.	18
Мяскова Т. Є.	6, 19, 20
Новаковський С.	113
Новікова Л. С.	72
Новинський М. Г.	113
Новодворський В.	114
Онищенко О. С.	17, 46, 47
Орженцький Р. М.	33, 96
Ортенберг О.	113
Осташко Т. С.	144
Очкін Г. В.	39
Павлов П. В.	89
Патон Є.	56

Петренко О. І.	7
Пихно Д. І.	82
Победінський М. В.	28
Познишев С. В.	93
Полєшко О. В.	70
Поліщук О.	70
Полторацька В. А.	28
Поспехова Л. О.	72
Прудон П. Ж.	78
Пурієвич К. А.	72
Пушкарьова Л. І.	69, 71–73, 76, 108, 109, 118, 122, 124, 125, 130, 133, 134, 136
Разсказов К.	113
Ришков П. М.	54, 143
Ржаксенський О. Л.	60
Ронталер Є. А.	28
Русов О. О.	5, 24, 61, 107, 109, 112, 143, 144
Русова С.	102
Сабашвілі Н.	113
Саліковський О.	102
Самофалов М. В.	5, 40, 43, 50, 68, 69, 73, 74, 111, 115, 116, 118–120, 122–124, 127, 128, 131, 135, 139, 145, 148
Самофалова О. К.	40, 50, 68, 69, 73, 74, 111, 115, 116, 119, 122–124, 127, 128, 131, 135, 139, 145, 148
Самсонов В.	113
Сінайський В. І.	114
Санакоєв М. Д.	70
Свірчевська К. І.	71
Свірчевська С. Й.	12
Сенченко М. І.	7, 18
Сиверс Е. Е.	85
Силін Н. Д.	41
Сінопійський-Трофімов Н. Т.	33, 56, 107, 114, 143
Слуцький Є. С.	33, 113
Случевський В. К.	96
Слюсаревський О. П.	69, 151
Сльозкін П. Р.	36, 44, 114, 143
Соколов С. Б.	5, 120
Соколов С. Д.	72
Сокольський Б.	83
Сопоцинський А.	104
Сотниченко П. А.	18
Спальвін Є. Г.	99
Сташевський Є. Д.	107, 114

Степанович Є. П.	12, 13
Суворін О.С.	111, 116
Сулімерський Є. А.	28
Тарасевич М. О.	70, 71, 134, 136, 147, 151
Теремець Д. П.	44, 45, 50, 71–73, 112, 116, 119, 127, 128, 135, 139, 151
Тимченко Ж. П.	44
Тімашев С. І.	32
Тімірязєв В. І.	30
Торнтон В. Т.	83
Торопов А. Д.	106
Тотфалушин В. П.	39
Троїцький	113
Туган-Барановський М. И.	81
Удовицька Т. А.	12, 13
Урбанська О. А.	69
Усенко І. Б.	144
Фармаковський В. В.	99, 108, 137
Фарнієв Г. І.	114
Федоров А. Ф.	93
Федорова Л.Д.	12, 15
Фіхте Й. Г.	103
Фішер Є. Ф.	103
Фортунатов А. Ф.	89
Франко І.	101
Хабарова М. Є.	101
Халдевич О.	115
Цитович М. М.	107
Ціборовська-Римарович І. О.	7
Ціпельзон Н.	113
Чехович П. С.	113, 114
Чічерін Б. Н.	80
Чоколов І. І.	109
Чуйко В. В.	103
Чупров А. И.	83
Чуткий А. І.	6, 12, 15
Шапошніков В. Г.	120
Шеремецінський Я.	102
Шиманський М. П.	33, 70, 134
Шовен О.	113
Шовкопляс І. Г.	18
Шпіц Є. І.	112
Штернегг Д.	60

Щепкин М. П.	90
Юргенсон П. И.	104
Юркевич Л.	101
Юр'ев В. П.	73
Янжул И. И.	83, 91
Янсон Ю. Е.	90
Ярошевич А. И.	24, 42, 61, 107, 143
Яснопольський Л. М.	33, 59, 107, 113, 143
Ясь О. В.	61
Ashley W. J.	84
Askinson G. W.	96
Berthelot P.-E.-M.	91
Bowley A.	88
Brüggen E.	78
Clark J. B.	87
Cohn G.	77
Courtin A.	87
Czoernig von K.	88
Elster L.	97
Ely R. Th.	87
Erdmann O. L.	94
Fisher I.	84
Francoeur L. B.	88
Gannett H.	89
Gilbert G.	97
Gloeckner J. F. Schär.	85
Gomme G. L.	90
Goschen G. V.	86
Gothein G.	80
Hartlebens A.	97
Hirt G.	99
Holtzendorff F.	100
Jevons W. St.	86
Knies K.	77
König F.	94
Lombroso C.	91
Lujo B.	100
Lunge G.	87
Mably abbe de	91
Macleod H. D.	86
Marsch K.	97
Marshall A.	84
Mataja V.	80

Montesquieu Ch.-L. de Secondat	91
Obst G.	94
Pearson K.	77
Pitman I.	98
Porter G. R.	78
Radde G.	90
Röll V.	98
Rouvroy L., duc de Saint-Simon	91
Sanger J. P.	88
Schlomann A.	94
Seydel M.	99
Seligman E. R. A.	85
Schmoller G. F.	100
Schumacher H.	100
Sonndorfer R.	86
Spamer O.	98
Stepniak S.	78
Wagner A.	85
Weinhold A.	94
Wenckstern A.	100
Wichelhaus H. (Hermann)	94
Willcox W. F.	89
Wirth M.	80
Worms H. de, 1st Baron Pirbright	78

**Будинок Київського комерційного інституту:
історія та сьогодення**

ФОТОГАЛЕРЕЯ

Вензель на контрпогонах студента
Київського комерційного інституту

Будинок Київського комерційного інституту

Façade principale.

Фасад Інституту початку XX ст. на розі бул. Т. Шевченка та вул. М. Пирогова

Фасад будинку Київського комерційного інституту
на розі бул. Т. Шевченка та вул. М. Пирогова (фото 2011 р.)

Будинок Київського комерційного інституту по вул. М. Пирогова

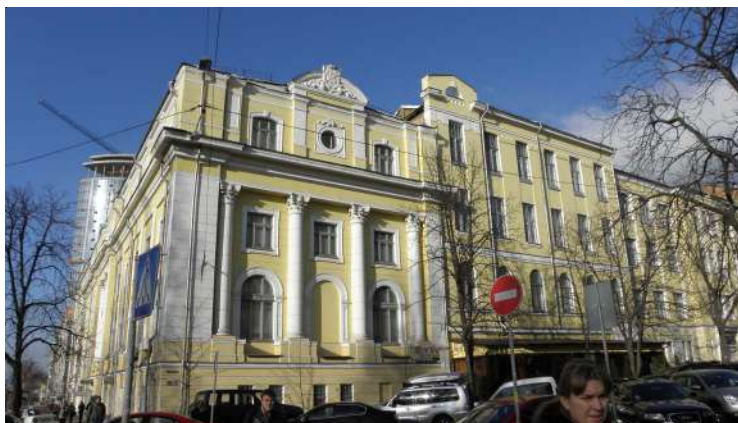
Фрагмент-1 фасаду будинку Інституту по бул. Т. Шевченка

Фрагмент-2 фасаду будинку Інституту по бул.Т. Шевченка

Фасад будинку Інституту по вул. І. Франка

**Фрагмент фасаду будинку Інституту
на розі бул. Т. Шевченка та вул. І. Франка**

**Картуш на фасаді будинку Інституту з монограмою навчального закладу
першої чверті XX ст. : КІНГ– [Київський інститут народного господарства]
по вул. І. Франка**

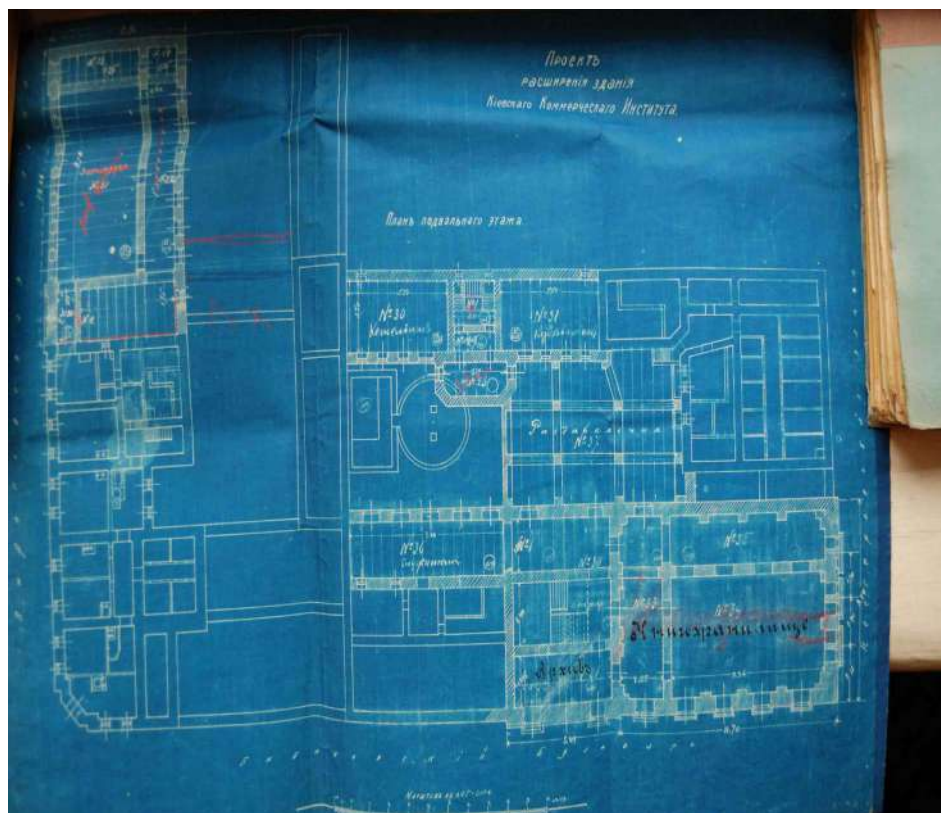

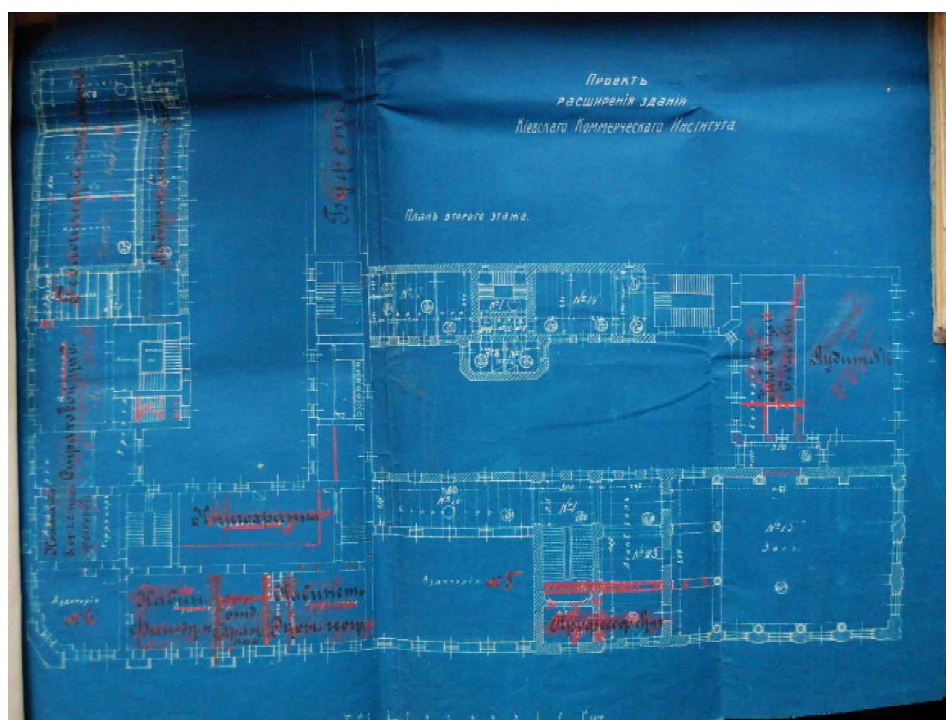
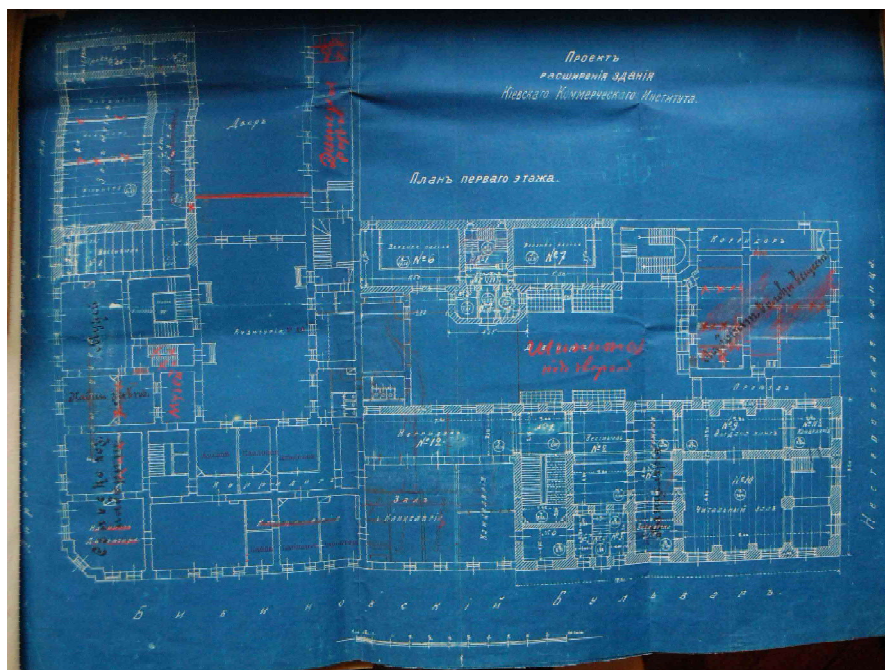
**Сходишки колишнього головного входу
Київського комерційного інституту**

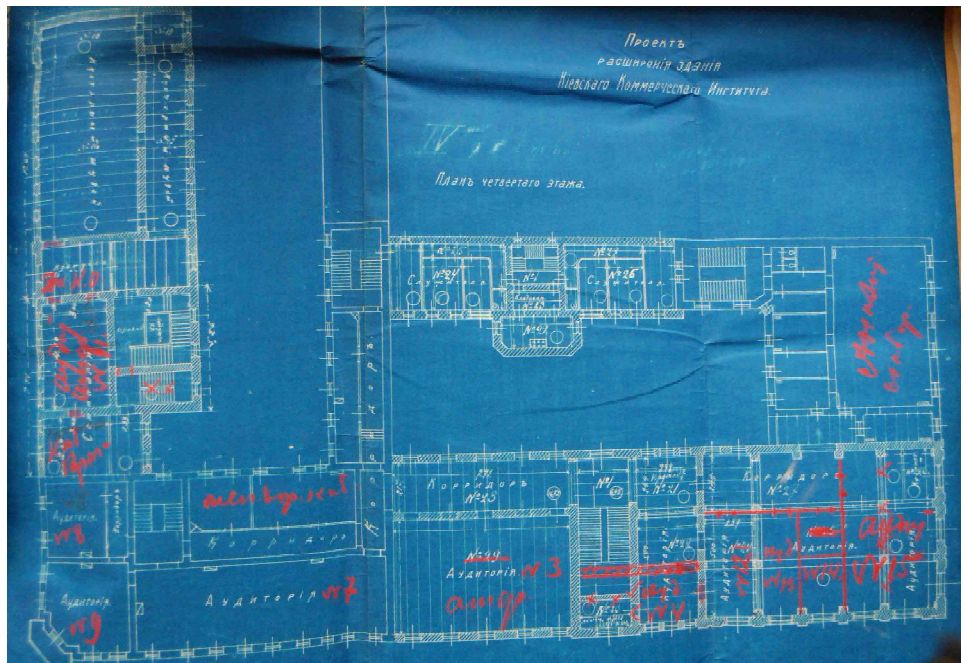
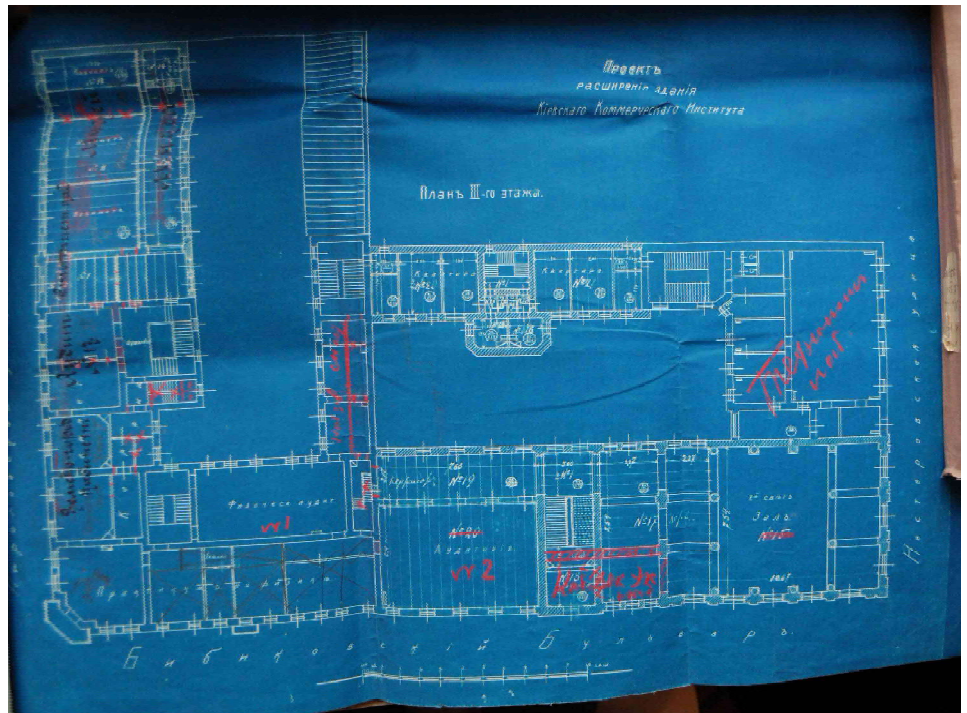

**Охоронна дошка – пам'ятник архітектури початку XX ст.
на фасаді будинку Інституту по бул.Т. Шевченка**

**Поверховий план
будівлі Київського комерційного інституту**

**Оснащення бібліотеки та книгосховища
Київського комерційного інституту : система стелажів –
пристінних дерев'яних та металево-дерев'яних двобічних**

Бібліотека Київського комерційного інституту
Читальна зала

Виставка нових надходжень

Оправи видань фундаментальної бібліотеки
Київського комерційного інституту з порядковими номерами
та відзнакою (тисненням) приналежності
до бібліотек навчально-допоміжних підрозділів

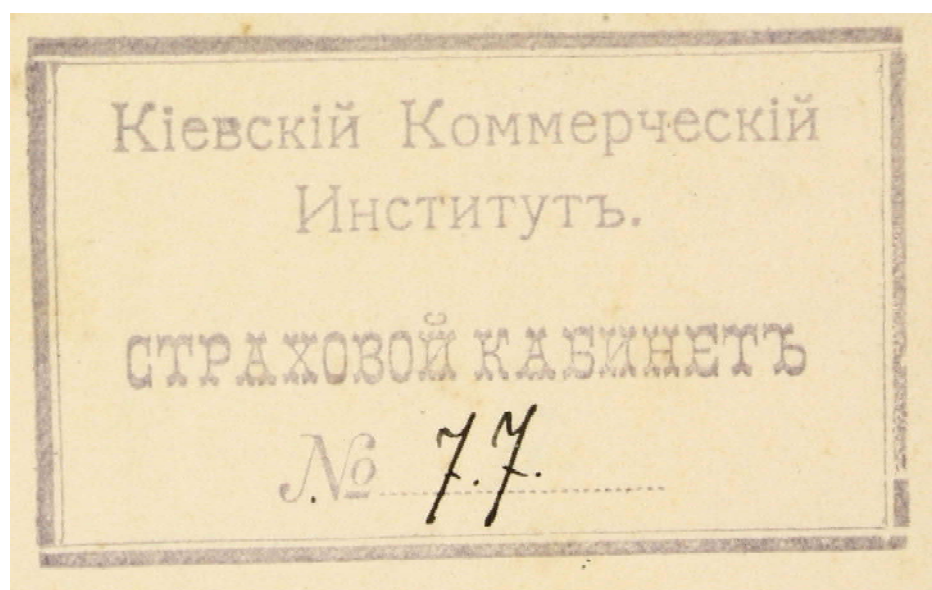
Печатки на виданнях фундаментальної бібліотеки
Київського комерційного інституту та бібліотек
навчально-допоміжних підрозділів інституту

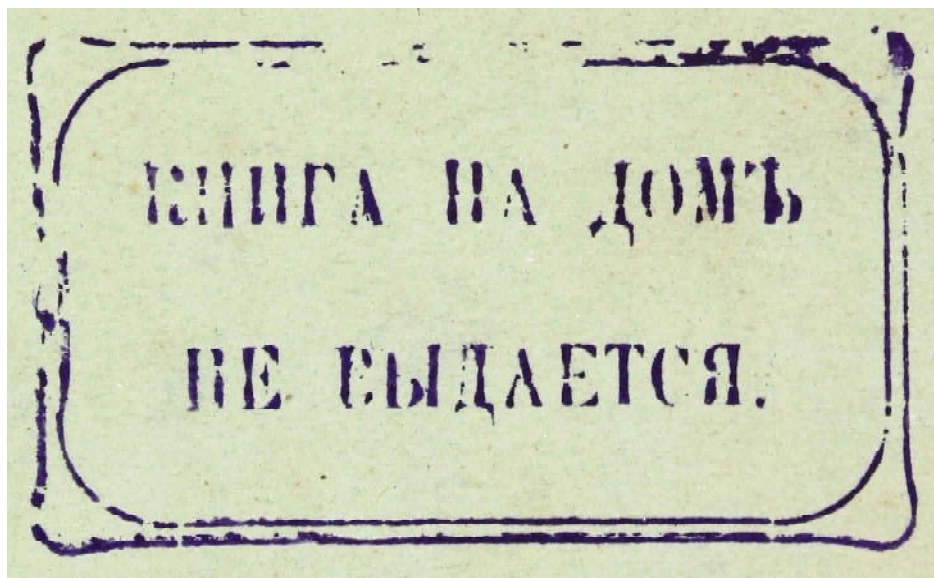
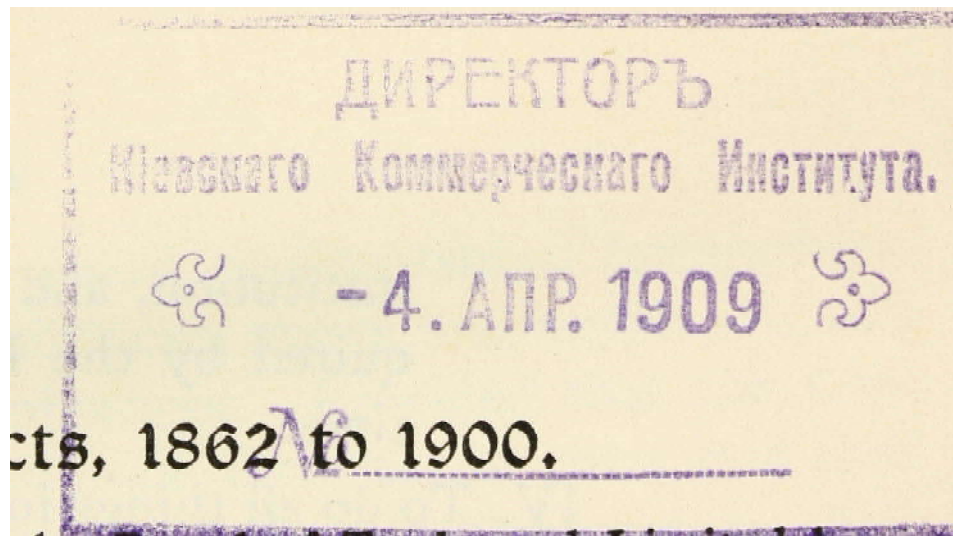

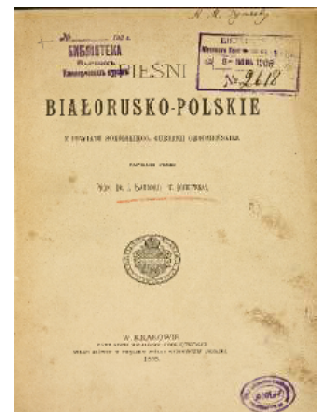
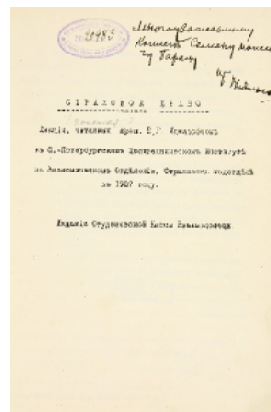
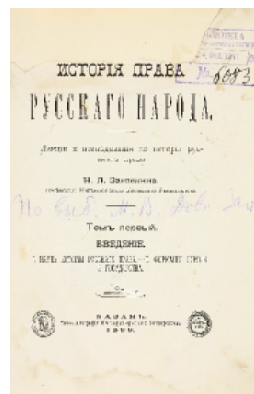
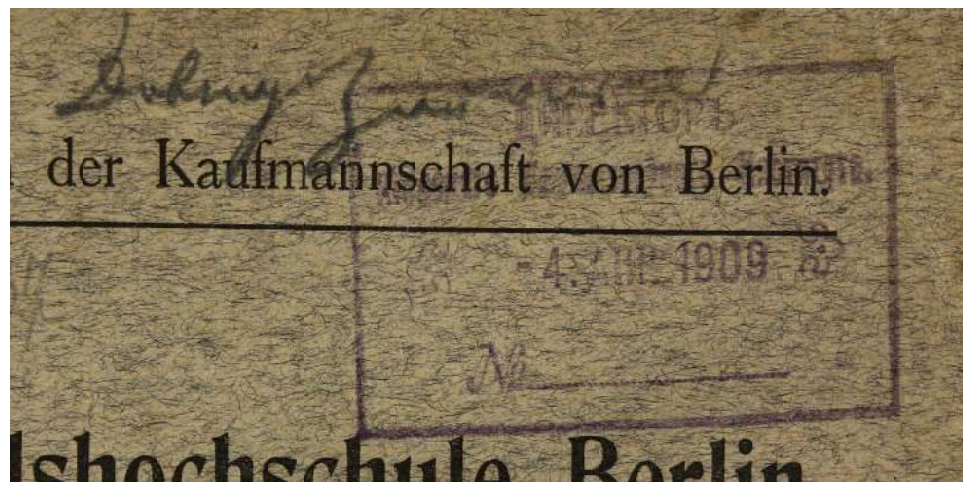

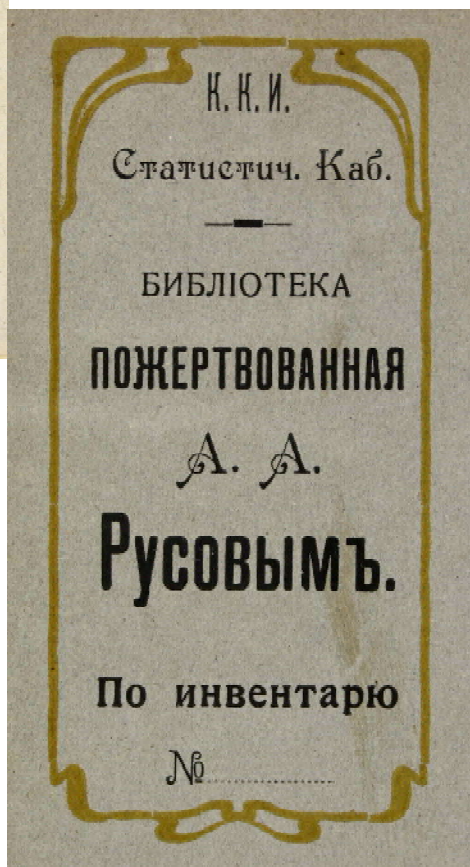

Печатки на виданнях приватної бібліотеки директора
Київського комерційного інституту та особливо цінних
і раритетних екземплярах літератури

**Екслібриси та написи
на виданнях дарованих бібліотеці**

К. К. И.

Фундам. Библ.

—
БИБЛИОТЕКА

ПОЖЕРТВОВАННАЯ

ПРОФ.

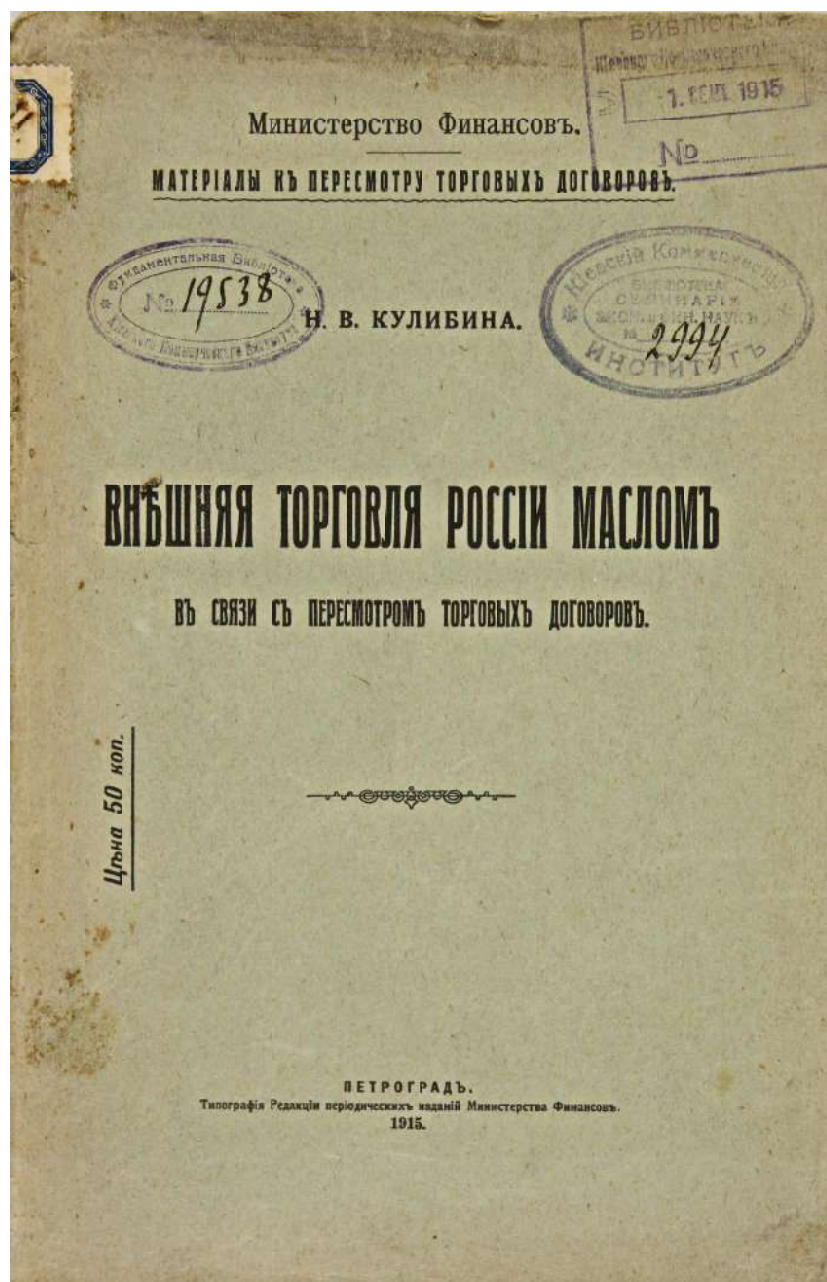
Б. Б.

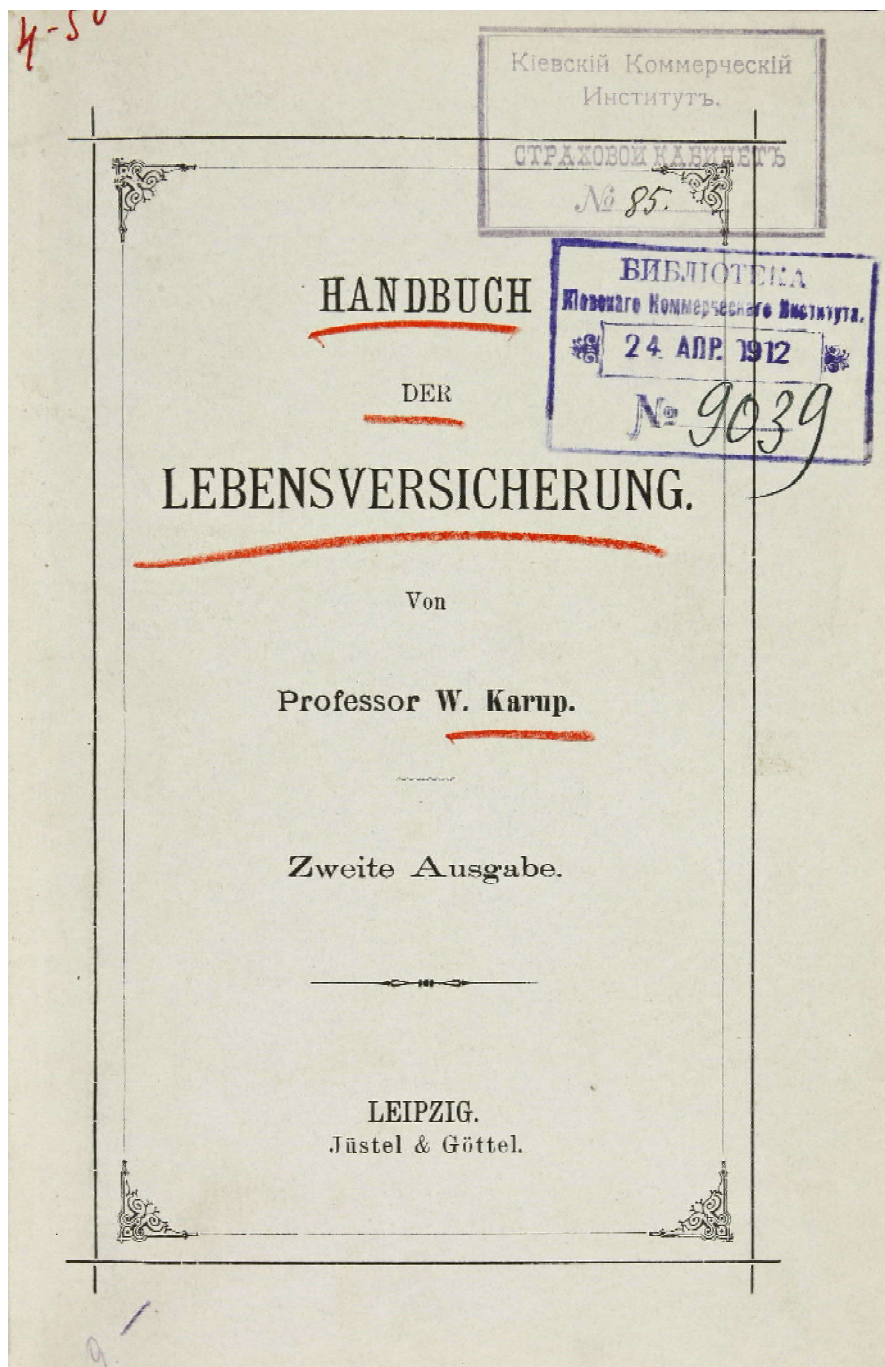
ЭЙХЕЛЬМАНЪ.

По инвентарю

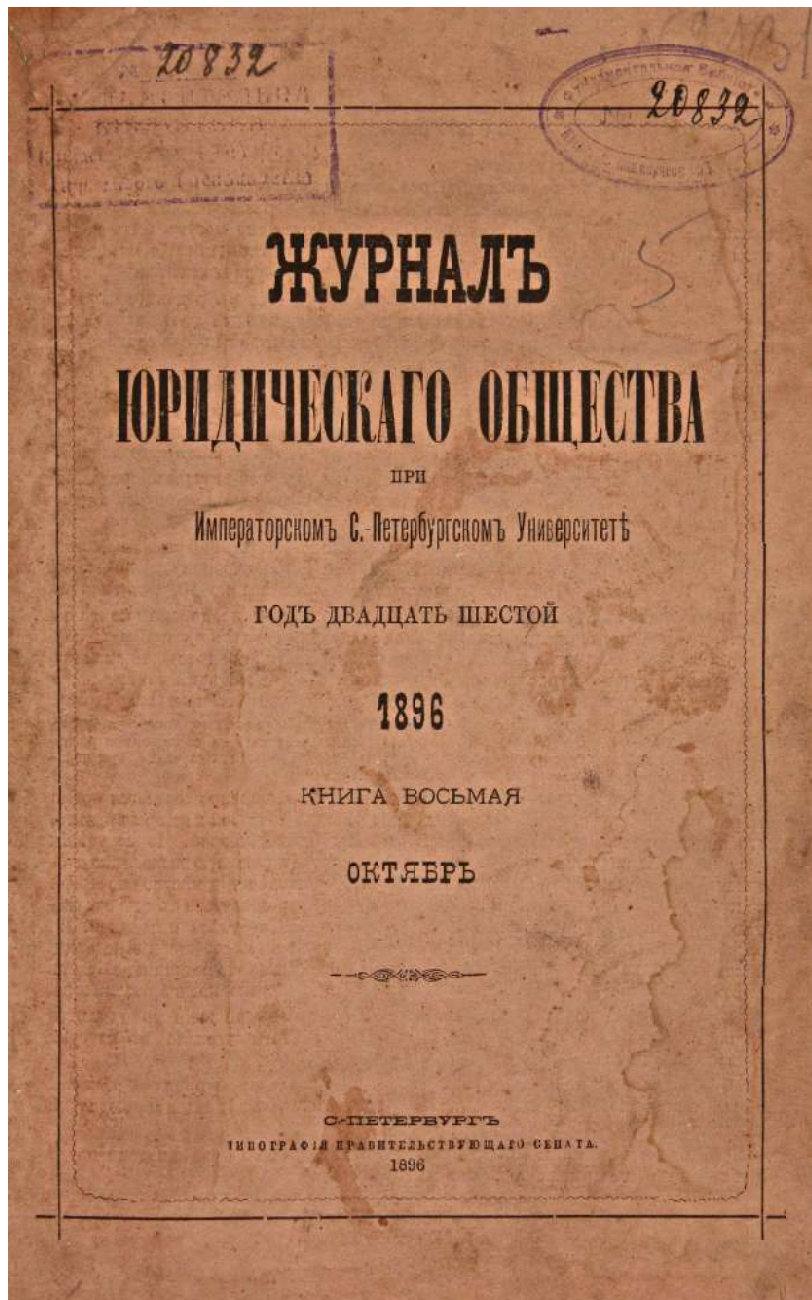
№

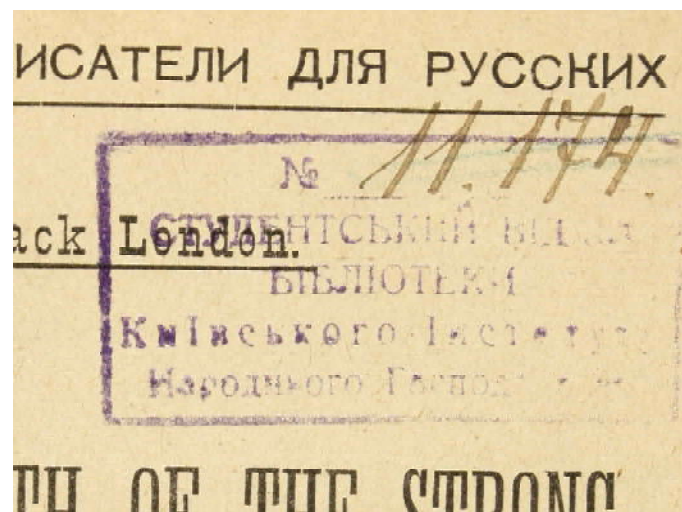
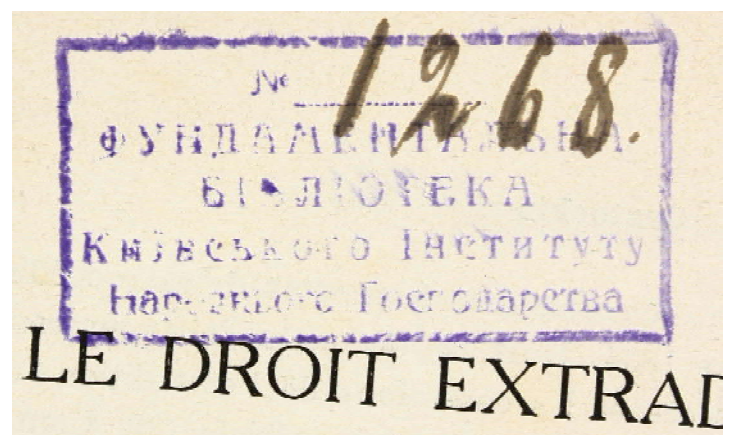
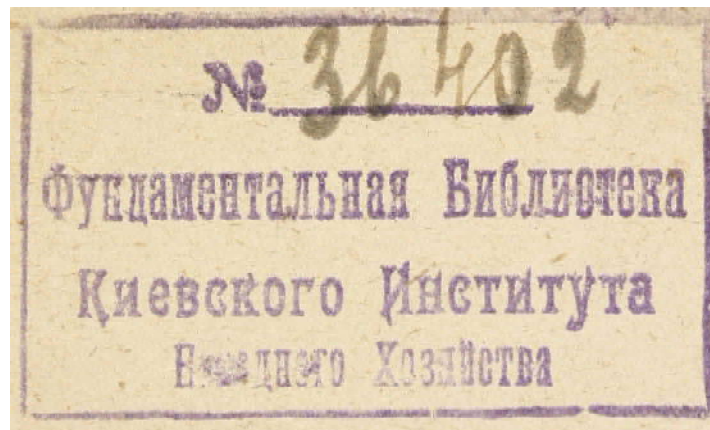
Печатки на виданнях, переданих з фундаментальної бібліотеки
Київського комерційного інституту
до бібліотек навчально-допоміжних підрозділів.

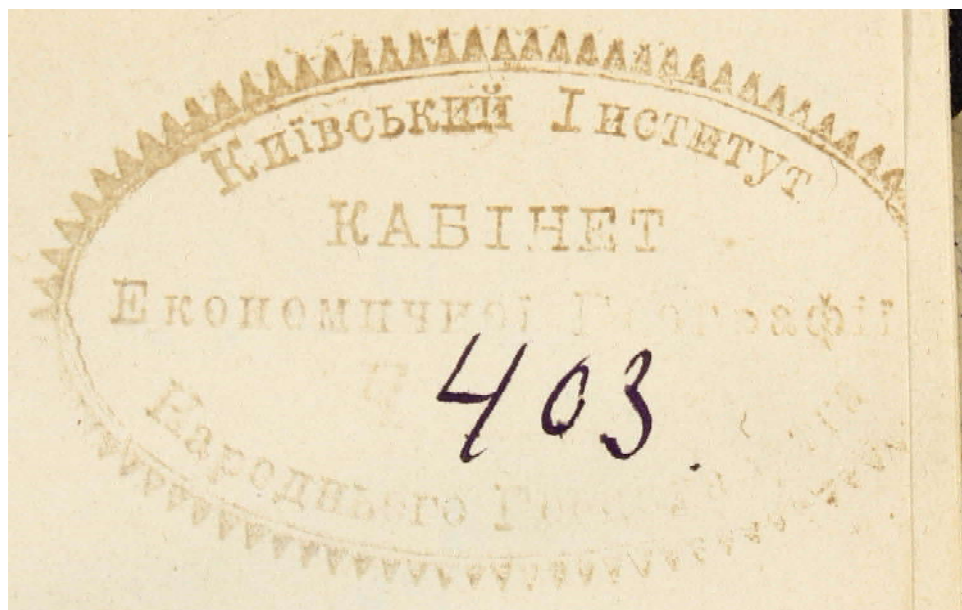

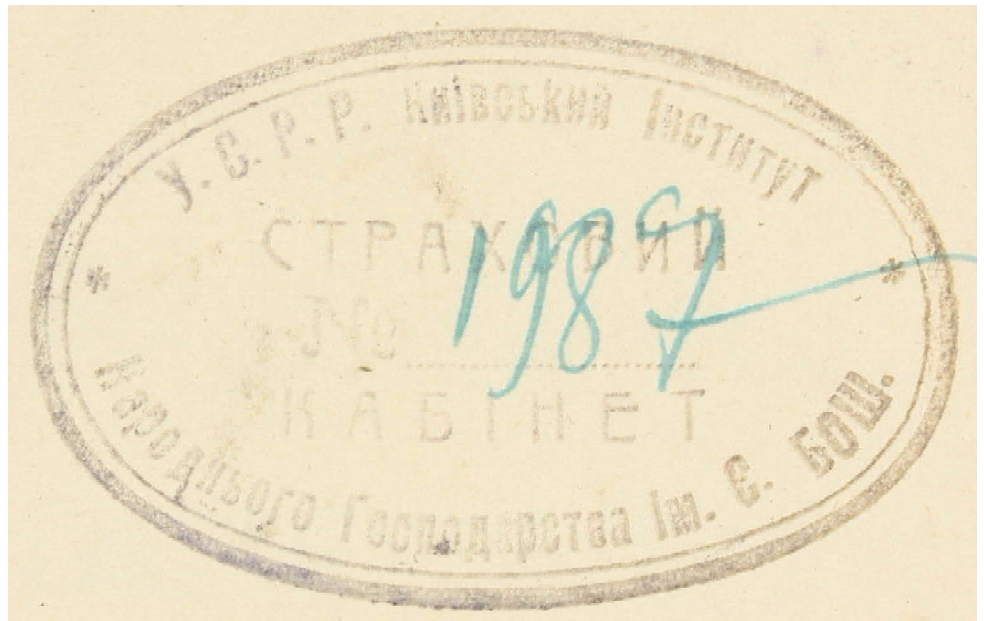

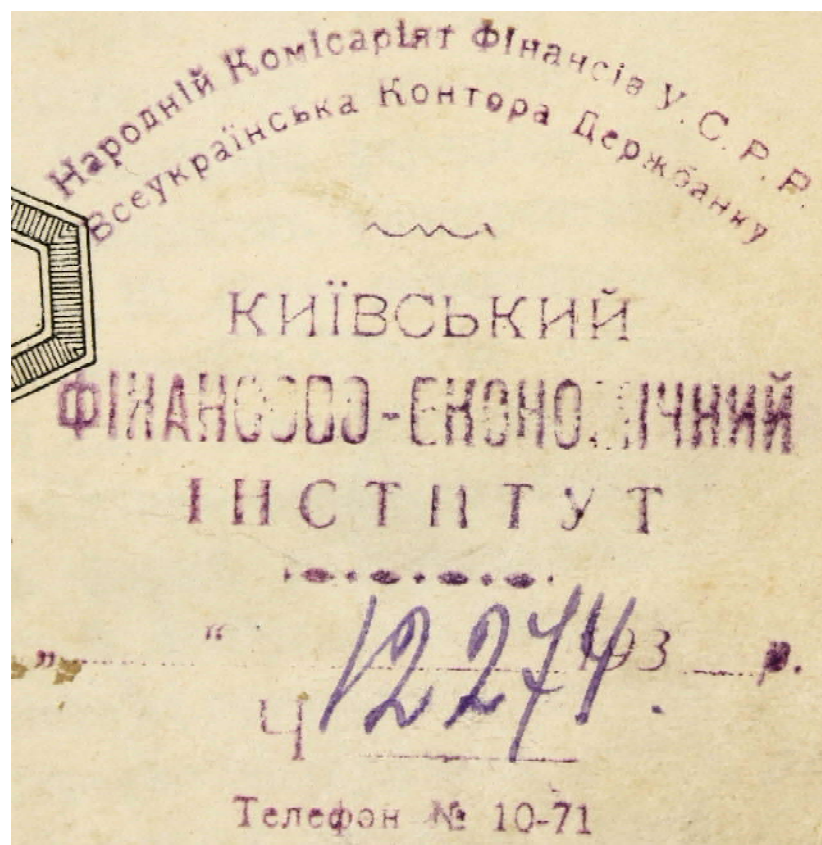
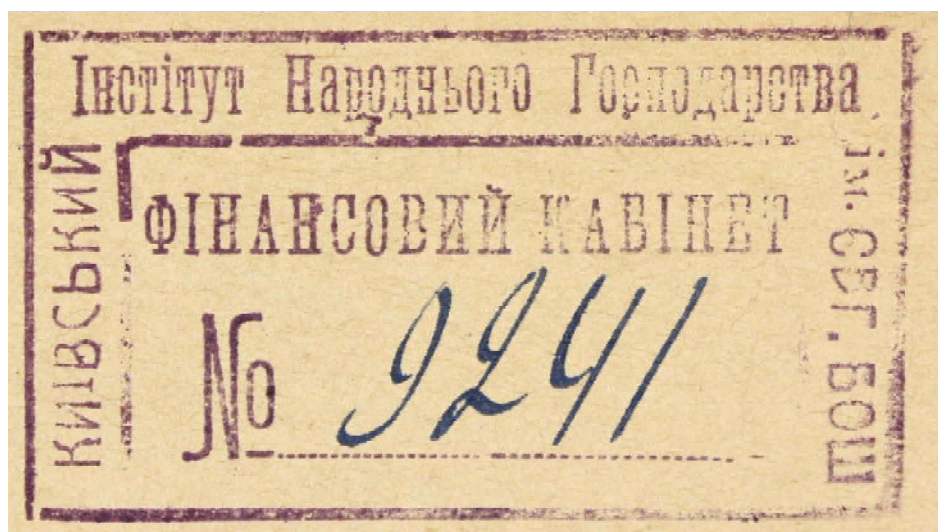
Печатки на виданнях бібліотеки
Київського комерційного інституту
у динаміці зміни назви інституту

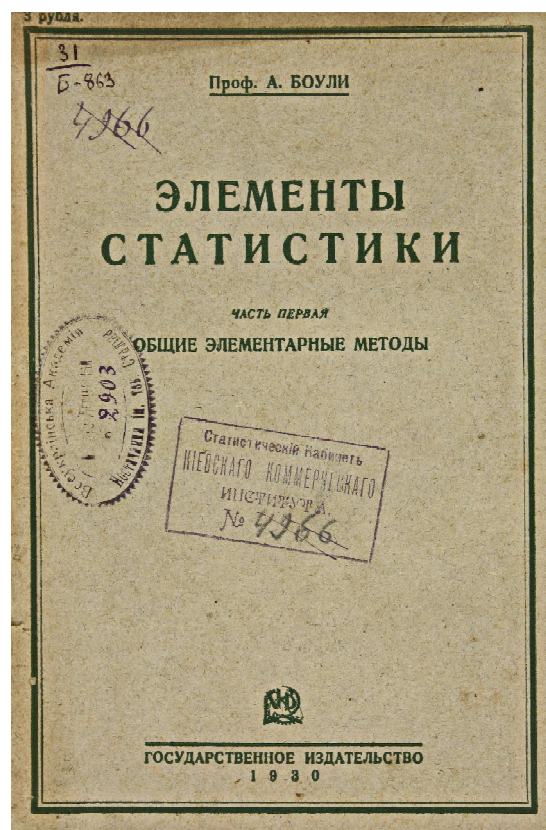
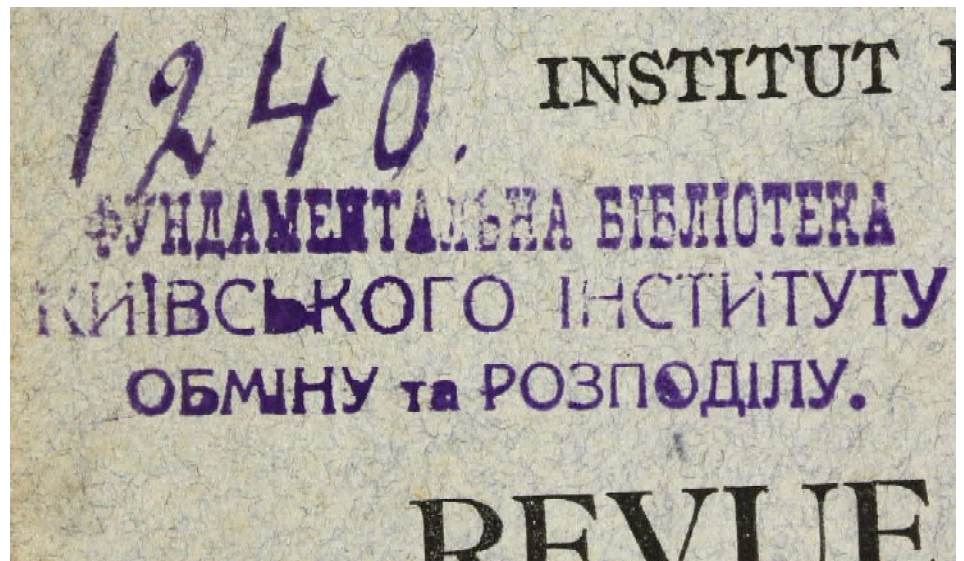

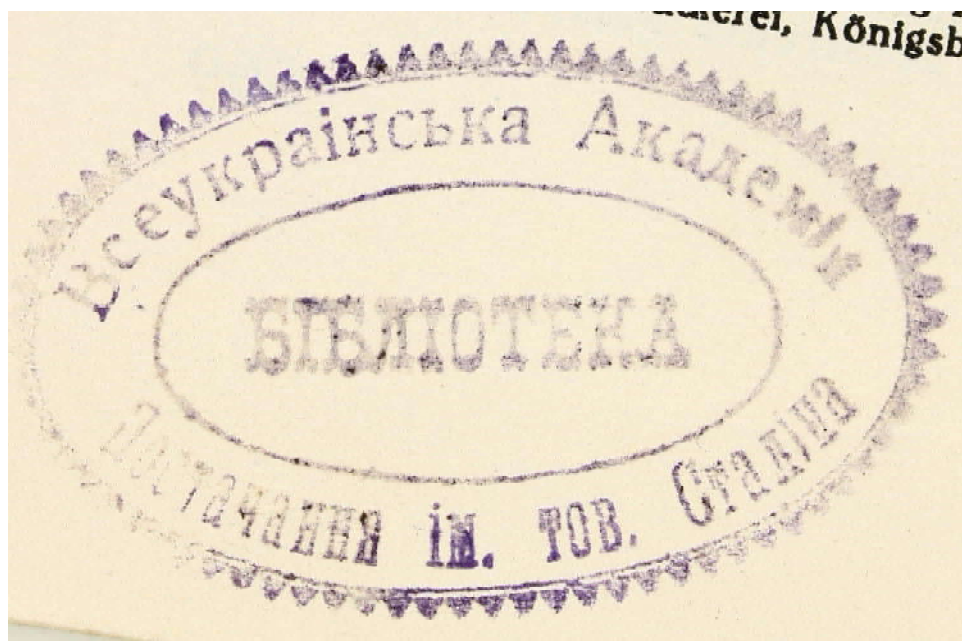

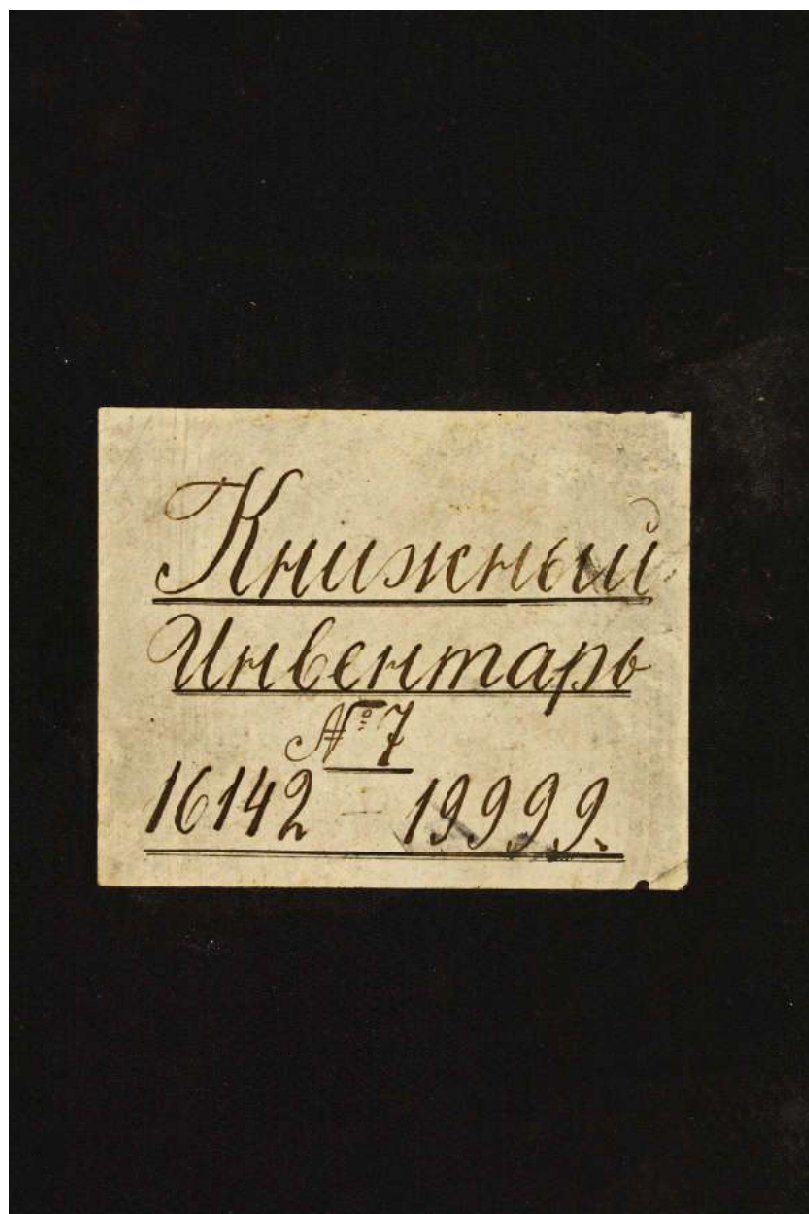

Довідковий апарат на книжковий фонд бібліотеки
Київського комерційного інституту :
інвентарно-порядковий та картково-абетковий каталоги

[illegible][illegible]

№ в каталоге	Дата поступления	Название книги	И. В. И. В.					Примечания
			И. В.	И. В.	И. В.	И. В.	И. В.	
1668	1911	Описание о деятельности командирова- ния восточной Армии Коммунистиче- ской Республики в 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1669		Дикань, В. И. и Ковалевский, А. И. Описание войны с Советской Россией. Восточ- ная армия. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1670		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1671		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1672		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1673		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1674		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1675		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.

№ в каталоге	Дата поступления	Название книги	И. В. И. В.					Примечания
			И. В.	И. В.	И. В.	И. В.	И. В.	
1700	1911	Описание о деятельности командирова- ния восточной Армии Коммунистиче- ской Республики в 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1701		Дикань, В. И. и Ковалевский, А. И. Описание войны с Советской Россией. Восточ- ная армия. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1702		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1703		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1704		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1705		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1706		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1707		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.
1708		Павловский, В. И. Восток, азиатская Армия. Описание войны с Советской Рос- сией. 1911-1912 гг. 200 л. 100 р.	1	1	1	1	1	200 л. 100 р.

[illegible]

№ п/п	№ инв.	Название книги	1922-23		1923-24		1924-25		Примечания	Всего	Огневская
			Кол.	Лист.	Кол.	Лист.	Кол.	Лист.			
18702	27/2	Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18703		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18704		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18705		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18706		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18707		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18708		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18709		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18710		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18711		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18712		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18713		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18714		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18715		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18716		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18717		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18718		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18719		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18720		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18721		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18722		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18723		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18724		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18725		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18726		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18727		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18728		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18729		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18730		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18731		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18732		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18733		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18734		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18735		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			
18736		Dr. Edu. Krieger, <u>Rechnung II</u> <u>678</u>	1	1	1	1	1	1			

249

№ п/п по порядку	Вост. каталог	НАЗВАНИЕ КНИГИ	Число листов	Число стр.	Число экз.	Примечания	Примечания	Примечания
		Дружеские						
19192	356	Вост. каталог. № 356	1	1	1	1		
19193		Вост. каталог. № 357	1	1	1	1		
19194		Вост. каталог. № 358	1	1	1	1		
19195		Вост. каталог. № 359	1	1	1	1		
19196		Вост. каталог. № 360	1	1	1	1		
19197		Вост. каталог. № 361	1	1	1	1		
19198		Вост. каталог. № 362	1	1	1	1		
19199		Вост. каталог. № 363	1	1	1	1		
19200		Вост. каталог. № 364	1	1	1	1		
19201		Вост. каталог. № 365	1	1	1	1		
19202		Вост. каталог. № 366	1	1	1	1		
19203		Вост. каталог. № 367	1	1	1	1		
19204		Вост. каталог. № 368	1	1	1	1		
19205		Вост. каталог. № 369	1	1	1	1		
19206		Вост. каталог. № 370	1	1	1	1		
19207		Вост. каталог. № 371	1	1	1	1		
19208		Вост. каталог. № 372	1	1	1	1		
19209		Вост. каталог. № 373	1	1	1	1		
19210		Вост. каталог. № 374	1	1	1	1		
19211		Вост. каталог. № 375	1	1	1	1		
19212		Вост. каталог. № 376	1	1	1	1		
19213		Вост. каталог. № 377	2	1	1	1		
19214		Вост. каталог. № 378	1	1	1	1		
19215		Вост. каталог. № 379	1	1	1	1		
19216		Вост. каталог. № 380	1	1	1	1		
19217		Вост. каталог. № 381	1	1	1	1		
19218		Вост. каталог. № 382	1	1	1	1		
19219		Вост. каталог. № 383	1	1	1	1		

С 19192 по 19219 по списку Румянцевского
Библиографического Института

Экземпляр

275

№ п/п по порядку	Вост. каталог	НАЗВАНИЕ КНИГИ	Число листов
19502	166	Вост. каталог. № 166	1
19503		Вост. каталог. № 167	1
19504		Вост. каталог. № 168	1
19505		Вост. каталог. № 169	1
19506		Вост. каталог. № 170	1
19507		Миссионер Ф. Недостатки бараккеры в Империю Восточной. Рубрикованная восточная в семье и в Империю. Публикация Пирова. "3" Недостатки бараккеры, бараккеры и восточная. Империю. Недостатки бараккеры. А. П. Офицерская. Недостатки бараккеры. А. П	

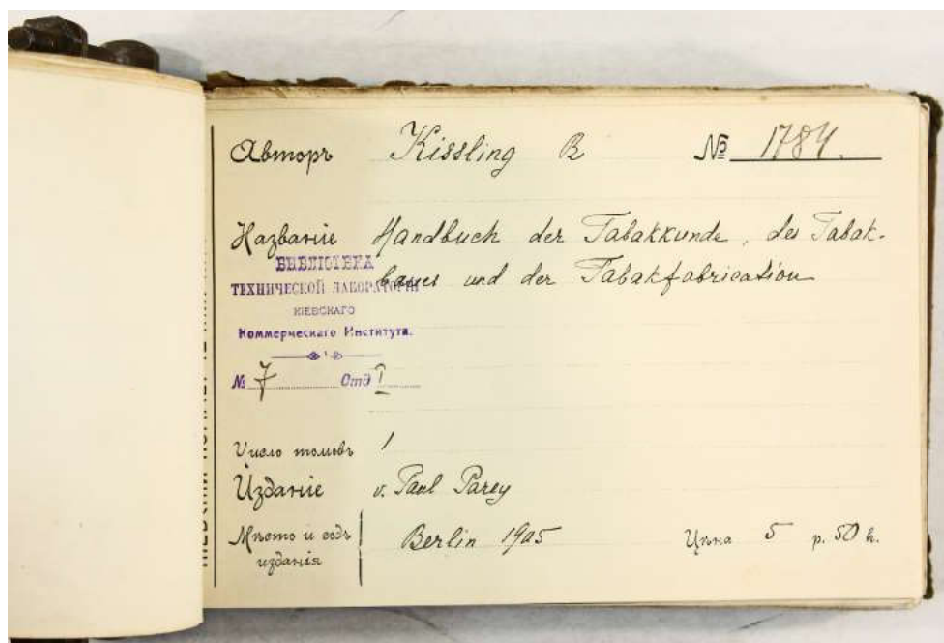
№ п/п по списку	Возраст	НАЗВАНИЕ КНИГИ	Т. I, II, III			Т. IV, V, VI			Примечания
			Т. I	Т. II	Т. III	Т. IV	Т. V	Т. VI	
19621	12/5	Одесса 1907. Стр. 267 Дубнов С. М. История о еврейском в новом еврействе (1897-1907) восточной и западной еврейской и восточной и западной. Мюнхен, общество, 1907. Стр. 100 + 50	1				75	15	Восточная еврейская Уданы на 7/11, 1912 г. стр. 14 25 5
19622		История и география еврейского народа Тифлисская А. М. Петербург 1906 Стр. 111 + 216	1			1	20	10	
19623	18/11	О еврейском вопросе, программах и тактике на еврейской территории Социально-демократическая, в. 1, Програ- ма партии, Речи и заявления по вопро- сам в Ташкенте в 1900 и в Берлине 1901, речи еврейского Р. Комитета, 1908 "Восточная" и "Правда", 1908, 1909 "Правда" и "Правда" 1912	1				15	15	
19624		Православие и 9 Православия для земства и городов 1912 Стр. 15	1				75	15	
19625		Брест-литовский К. Замечания на 11-е мнение представителей Еврейск. Об- щества "еврейское общество" 1883, стр. 15	1			1		10	Восточная еврейская Уданы на 7/11, 1912 г. стр. 14 25 5
19626		Люксембургский Рот. Промышленность развития Польши, Радзивилов 2. Про- мышленность, 1908, и 1909, 1910 Гурбачев 1911, Стр. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100	1				10	15	

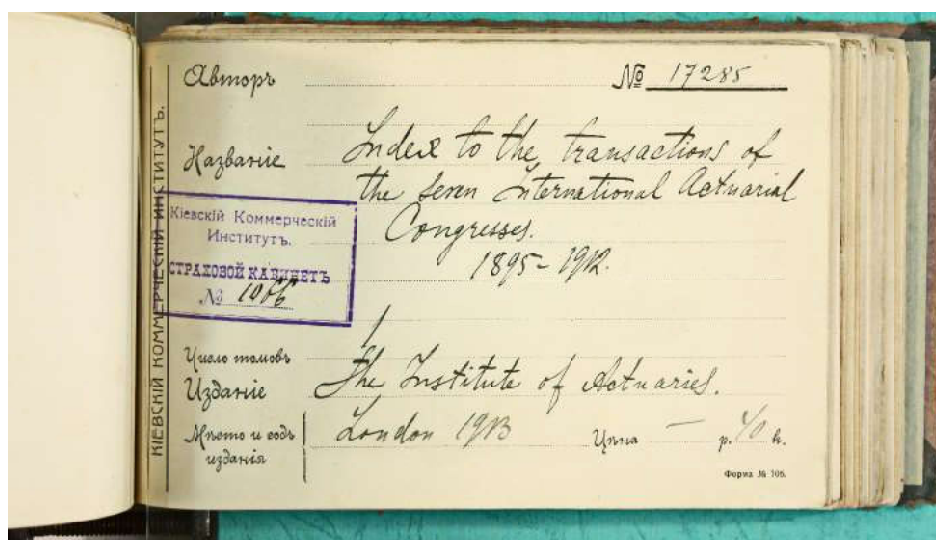
В этой книге перепечатаны
перепечатаны и перепечатаны,
1902 г. изданы.

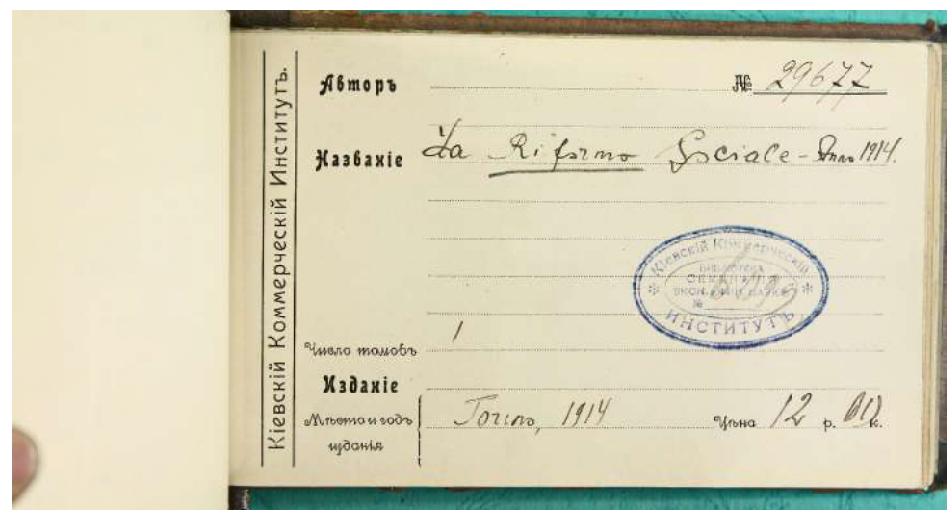
Директор

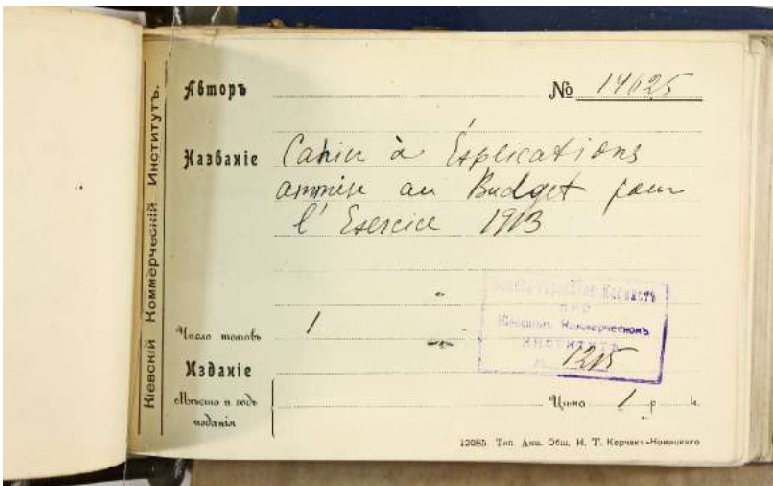
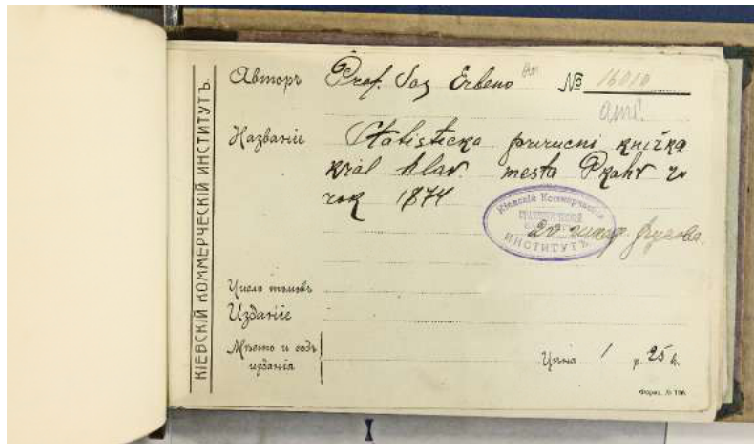
Директор

Библиотекарь

КРЕДИТЪ
КОММЕРЧЕСКІЙ ІНСТИТУТЪ.

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

_____ днѣ 191__ г.

№ _____

г. Киевъ, Кибальницкой Епархіи, № 22 21.

Настоящее удостовѣреніе выдано _____

въ томъ, что он _____ состоитъ _____ слуша-
тел _____ семестра Киевскаго Коммерческаго
Института и документы _____ находятся въ кан-
целяріи Института, что подписью и приложеніемъ
печатнаго удостовѣряется.

Удостовереніе это выдано на _____
полугодіе 191__ у.ч. года по _____ 191__ г.

Настоящее удостовѣреніе можетъ служить ви-
домъ для жительства только въ г. Киевѣ и его при-
городныхъ мѣстностяхъ и не далее какъ на срокъ
его выдачи.

Квитанція за № _____

Директоръ

Секретарь

За вносимыя платы за правоученіе за
семестръ 191__ г. подъя квитанцію за № _____
настоящее удостовѣреніе действительно по
_____ дня 191__ года.

Директоръ

Секретарь

№ 5962

Корешокъ удостовѣренія.

..... года 191..... г.

Фамилія

Имя

Отчество

Отдѣленіе семестра

Входной билетъ №

Квитанція № № сумма руб.

Удостовереніе и входной билетъ

Получила:

Адресъ:

..... улица

домъ № квартира №

ДЛЯ ЗАМѢТОКЪ.

Дозвіл на канікулярну відпустку

Київський Комерційний Інститут.

Слушатель _____ семестра _____ відділення _____

_____ испрашиває відпустку на канікулярне время
(Роздства Христова, Масляницю, Св. Пасху, літніє канікулы).

Справку просить выдать до станци _____

Слушатель _____

г. Київ.

_____ дня 1915 года.

Правила.

1. Получая отпускной билет слушатель обязан сдать свой билет для входа на лекции и удостоверение на жительство в г. Київ, а также представить справку библиотечки о том, что за ним книг не числится.
2. Отпускной билет выдается не ранее дня, установленного Директором для начала канікулярных отпусков.
3. Слушатели, уѣхавшіе безъ получения отпусковъ подвергаются увольнению изъ числа слушателей Института.

Бланки вимог на літературу з фонду бібліотеки інституту

Фамилия *Блажневич*

нижеподписавшийся получил изъ библиоте-
теки Коммерческого Института слѣдующую
книгу:
№ книги *529*
Авторъ *Мухомов*
Название *История общественно-
гоодарительности в России*
Который томъ
Место и годъ изданія *СПб. 1907*
Студентъ *1* семестра
отдѣленія *Икономическаго Различна*
Франциска Блажневича (имя, отчество и
фамилия)
№ входного билета *2901*
Адресъ *Минскъ 75*
Ветеринар 3 дня 1913 года.
(имя и число).

Копія.

№ *9461*

Авторъ книги *Мухомов*

Название *История общественно-
гоодарительности в России*
9461

№ *9461*

Который томъ *III*

Место и годъ изданія *Киев. 1911*

Студентъ *V* семестра *Зюганов*

отдѣленія *Архивнаго Различна*
Мухомов (имя, отчество и
фамилия)

№ входного билета *2026*
А. Мухомов 4 г.
(имя и число)

Форм. № 102.

ВОЗВРАЩЕНО

Число выдачи Фамилия Мошубаев

Я, нижеподписавшаяся, получила из библиотеки
Коммерческого Института следующую книгу:

№ книги 17585

Автор

Название Богословские труды
св. пр. А. Схоластика

Который том I

Место и год издания Изд. 1914

Страницы II семестра 2-й

Отделение Владимир Максимович
Мошубаев (имя, отчество и фамилия)

№ входного билета 4600

Адрес Вильнюсский пр. 2 п. 4

25/III дня 19 19 года.
(число и месяц)

Копия.

№ 10299

Автор книги Муром - Варяжский

Название Варяжский
Будущий

Который том I

Место и год издания Вильнюс

Страницы II семестра Ком. - м. 1914

Отделение Р. В. (имя, отчество и фамилия)
Варяжский

№ входного билета 3222

2/IV дня 191 8 г.
(число и месяц)

12004-2. Тип. Акц. Общ. Н. Т. Корчака-Новицкого.

Наукове видання

АФАНАСЬЄВА Зоя Борисівна

**БІБЛІОТЕКА
КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ
(1906–1920)**

Монографія

Науковий керівник
Ціборовська-Римарович І. О.

Відповідальний редактор
Заєць О. В.

Редактор
Симкович В. Ю.

Комп'ютерна верстка та технічне редагування
Загородня Л. І.

Підписано до друку 14.XI.2024 р.

Формат 70х100
Ум. друк. арк. 12,21 Обл.-вид арк. 13,42
Наклад 100 пр. Зам № 14

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК